طلب قصّے دی

نجم حسین سیّد

طلب قصّے دی

طلب قصّے دی

نجم حُسین سیّد

سُچیت

فرید بھنڈار ٹرسٹ ولوں ماں بولی سُلیکھ سیوا

سبھے حق لکھیار دے راکھویں

چھاپ پہلی: جون 2008

سُچیت کتاب گھر

11- شرف مینشن، چوک گنگارام، بُک سٹریٹ 1، لہور

SUCHET KITAB GHAR

11-Sharaf Mansion, Chowk Ganga Ram, Book Street 1,Lahore. PAK

Ph: 92 42 6308265 E-mail: suchet2001@yahoo.com

Shirkat Press, Lahore شرکت پریس لہور

سوہنی دی چون 7

مہینوال کہ سیف الملوک؟ 69

سوہنی دی چون

(1)

اساں سنگت وِچ میاں محمد بخش دی ''سوہنی'' پڑھن لگے تاں کئیاں سنگیاں پُچھیا ایہہ کیوں۔ ''سیف الملوک'' کیوں نہ پڑھیے۔ مُکی ایہو جو سوہنی میاں صاحب دی پہلی کتاب اے تے ہے وی نِکی جیہی سو پُوند ایہو پڑھیے جے۔ ''سیف الملوک'' پڑھن سمجھن وِچ سوکھ ہو ویسی ایہدے نال۔ پر جیویں جیویں اساں سوہنی پڑھدے گئے کتاب آکھدی گئی مینوں گوہ نال ویکھو میں آپ پڑ ہاں پُچھاں دا میاں صاحب دی لکھنی بارے، ویلے دی وار نال تے قصہ رِیت نال میاں صاحب دے لاگ بارے، پُچھو مینوں دی تے آپنے آپ نوں دی جو پُچھ سکدے او تے جو دس سکدے او دسّو۔ پہلی لِکھت لئی سوہنی دا قصہ کیوں چُنیا میاں صاحب؟ اِک سبب تے اوہناں آپ دسیا اے:

سسی پنوں والڑی ہوئی پرانی گل
رانجھے ہیر سیال دی نشر ہوئی جل تھل
قصے سارے شاعراں لئے اگیرے مَل
پھیر ہُن مہینوال دی گل کراں گر وَل
عاشق تے معشوق بھی ہوئے لکھ کروڑ
شاعر بہت اوہناں دِیاں گئے کتاباں جوڑ
شرح مبارک شوق دی کسے نہ چاڑھی توڑ

تیرھیں صدی محمدا سبھ گئے جگ چھوڑ
نالک ملک سخن دا حافظ برخوردار
دوجا ہاشم شاہ سی مُلک وِچ اشتہار
پھیر ولایت شعر دی لے لئی احمد یار
قادر یار محمدا کیتی چھیکڑ وار

ہاشم شاہ میاں صاحب دے جمن توں تھوڑا چر پہلوں گذر گئے- احمد یار، قادر یار تے جیوندے آہے میاں صاحب دے نِکیاں ہوندیاں، پر اوہناں دے جوانی چڑھدیاں دوویں ٹُر گئے لِکھت چھوہن توں پہلوں ای- سوہنی ترونہہ دی جگ ڈُھکی- سو میاں صاحب آپنے ویلے دیاں نِمیاں اُستاداں نالوں اگیرے قدم ٹکاونا چاہوندے نیں:

انگل ٹکسن گور وچ سُن سُن ایہہ اشعار
احمد یار مُحمدا نالے قادر یار

وارث شاہ ہوراں وی قصہ لکھن دا سبب دسیا ہا:

یاراں اساں نوں آن سوال کیتا عشق ہیر دا نواں بنائیے جی
ایس پریم دی جھوک دا سبھ قصہ ڈھب سوہنے نال سنائیے جی
نال عجب بہار دے شعر کہہ کے رانجھے ہیر دا میل ملائیے جی
یاراں نال مجالساں وِچ بہہ کے مزا ہیر دے عشق دا پائیے جی

ہُن ویلا کوئی ہور آ گیا اے؟ ویلے دا فرق ہے کہ شاعر دا؟ شاعر ویلے وِچ ای ہوندا اے تے ویلے دیاں مہاڑاں وِچوں ای چون کریندا اے آپنے مہاڑ دی- ہُن 1857-58 وِچ شاعر اِکلا کیوں تھی گیا اے:

شاعر بھلے جہان تھیں کر کر گئے سخن
لعل جواہر ساریاں چھنڈے دُر عدن

سخن نہ رہیا رہ گیا ناواں وِچ حساب
نہ ساقی نہ مجلساں نہ اوہ مٹ شراب
رہے کلونت نہ داریئے نہ اوہ تار رباب
پی شراب محمدا لد گئے اصحاب

ہُن اِکلا شاعر پچھلیاں نال آپنا بر وی میچدا اے تے اوہناں نوں سلاہوندا وی اے- اوہناں دی ریت نوں مندا اے، اوہدا جھنڈا وی اُچا کریندا اے، اوہناں دی مجلس دے اُجڑ جاون نوں جھوردا وی اے-

پر اِکلا ہوون تے میوہ اے مَل ویہار دا- ''قصے سارے شاعراں لئے اگیرے مَل''- مَل ویہار جی نوں گل جُون نالوں نکھیڑ کے وکھرا کریندا اے- وکھرپ وِچ چنتا ہے کلیاں ہوون دی، ازکھ دی، بے وساہی دی- چنتا میٹن دا راہ دیندا ہے ویہار: آپ نوں وڈیا، ناویں نال نہیں تے ناں نال- دوجیاں نالوں ودھ، دوئی دی سِکھر تے چڑھ، دوجیاں نال اِک ہوون آپنا آپا چھڈن اے، آپنی مَل چھڈن- ایہو موت اے- ایس موت نوں ماسی نہ آکھ- شریکا چھوہ تے لاشریک ہو ونج- پر دوئی دی سکھر چڑھدا بندہ ودھیرے اَن رکھا تے بے وساہا تھیندا اے- دُوجے نال لاگ جوگی اوہدے اندر کوئی وِتھ نہیں رہندی- دوئی دی سکھر چنتا دی سکھر اے-

مَل ویہار وِچ شاعری وی کسب اے ہور کسباں وانگ جیہدے نال ناں ناواں ڈِھیندا اے- کسبیاں دی آپسی کھیہہ ضروری ہوندی اے- شاعراں دی چُنج درباری رہریت وِچ گُن سمجھیا ویندا اے- اِک دُوجے دی کان کڈھ وکھالن ای وڈیائی آہی- اُپروں سلاہونا تے وِچوں عیب پُننے ضروری ہا آپنی سمھال واسطے- وارث شاہ ہوراں کسبی شاعری دے ایسے رنگ دل نقل دی جُگت وگائی اے:

پرکھ شعر دی آپ کرلین شاعر گھوڑا پھیریا وِچ نخاس دے میں

نخاس گھوڑا منڈی اے۔ کسی شاعر آپنی کرت نوں سار سوار شعر منڈی وچ پھیر دے نیں تے شاعری آپنی دیاں راساں اوہناں نوں پھڑاوندے نیں جیہڑے مُل تارن۔ آپ وارث شاہ ہوریں منڈی دی راس ایہناں شاعراں لئی چھڈ کے سبھ راس دی ٹوہ وچ نیں:

وارث شاہ نہ عمل دی راس میتھے کراں مان نمانڑا کاس تے میں

شاعری عمل اے۔ نہ اَملیاں دا گھولیا اَمل نہ عاملاں دا بولیا عمل۔ ایہہ کرم اے بندے دا، مان والیاں ساہویں کھلوون نمانیاں ولوں، نمانیاں نال۔ ایسے کرم دی ای دین اے سانجھ دی خوشی دی باس:

پڑھن گبھرو دیس وچ خوشی ہوئے پھُل بیجیا واسطے باس دے میں

کھیڑ درباری ہووے توڑے وپاری ہے ایہہ مُل وانی دا اِک رنگ۔ سو ایہدا ویکھالا سنبھالا دی مُل وان ویہار دی پروانی بولی راہیں تھیندا اے، سرکاری بولی راہیں۔ ناں ایس بولی دا کوئی پیا ہووے ہوندی ایہہ مان تران دی ای بولی اے، گمان دی بولی (گمان گُمن دی اے۔) ایہہ مان تران تے گمان ایس بولی نوں دیندے نیں بھاڑو میل جیہڑے آپنا ورتارا ورتن لئی ایہہ بولی سیہڑدے ساردے نیں۔ سو ایس بولی دا سکھایا چج چج نہیں ہوندا علم علم نہیں ہوندا۔ ایہہ چج تے علم بھاڑو میل دے مان تران تے گمان نوں پسارن دے ڈھو ہوندے نیں۔ لوک بولی بندی اے لوک کچھ پاروں، بھاڑو میل دی ریت پرتیت دا تروڑ کرن والے عمل پاروں۔ لوک بولی وچ لکھن والے چنگے جانو ہوندے آہے سرکاری بولی دے۔ تروڑ جانیاں باجھ تے تھیوندا نہیں۔

میاں محمد صاحب دی سرکاری بولی دے گھنے جانو آہے۔ (اوہناں دی درس پڑھائی ویلے سرکاری بولی فارسی آہی۔) جے رُوح ہووے ہا نیں تے فارسی دیوان تے مثنویاں پئے جوڑن ہا تے کھڑی دیس دی فقیری چھوڑ نواباں راجیاں دی مصاحبی ملن ہا۔ پر

رُوح میاں صاحب دا لوک رِیت وِچ ہے- اوہ نہ بیدل خسرو نال رل کھلوون لوڑدے نیں نہ حافظ جامی نال- رل بہون اوہناں دا ہے برخوردار احمد یار قادر یار نال ای- اوہ عاماں لئی پئے جوڑدے نیں کلام:

سادی صاف کلام وِچ ہوندا درد تمام
نہیں تاں صنعت پان دی مینوں عقل دوام
عالم صنعت ویکھ کے بہت کرن تعریف
عاماں دے سمجھان نوں کیتی میں تصنیف
اس تھیں نہیں لیایا صنعت تے تکلیف
نہیں تاں طبع محمدی جانو نہیں ضعیف

ایہہ وی کر سکدے نیں میاں صاحب جو اوہناں دی لِکھت اُتوں لوک بولی وِچ رہوے پر وِچوں صنعت تے تکلیف دا دسترخوان وچھا کے اوہ عالماں دی تعریف پئی کھٹے- ظاہرا عاماں لئی پر اصلوں خاصاں لئی-

پر پچھن والے ایہہ وی پچھدے نیں جو لِکھن تے ہے عاماں دے سمجھان لئی، کسی شاعراں دی چُج چھنج والا پینترا ہویا خاص خاصیاں دی رہتل دا، ایہہ وِچ آوے تے کیوں آوے- پچھن والے تے ایہہ وی پُچھدے نیں جو عاماں نوں سمجھان لئی صنعت تے تکلیف توں پرہیز والی گل کردیاں صنعت تے تکلیف وِچ آپنی طبع دے ضعیف نہ ہوون دا جیہڑا مان ہے اوہ سرکاری بولی والے گمان توں اَڈ کیویں ہے- کِتے ایہہ تے نہیں جو عاماں نوں سمجھاون لئی لِکھن ہور اے تے یاراں نال مجالساں وِچ بہہ کے مزا ہیر دے عشق دا پاون لئی لِکھن ہور اے- عاماں نوں سمجھاون لئی عام ہوندیاں وی خاص بن دینا پوندا ہے- تے آپنی خاصی نوں روکن لئی اُچیچ وی کرنا پوندا اے- ایس اُچیچ نوں عام کیویں ویکھدے نیں؟ سمجھاون والا الجھن والے کنوں کُجھ وِتھیکا ای

نہیں رہندا؟ رہنا پوندا ای نہیں اوہنوں؟ (تے یاراں نال مجالساں وِچ بہہ کے عشق ہیر دا نواں بناون وِچ کیہو جیہا ساک ہے لکھن والے تے پڑھن والے دا-)

درباری کسبی شاعری دی رِیت نالوں ہٹن والے ایس بیان وِچ ای بولی بنتر ویکھو:

درد تمام، عقل دوام، اس تھیں نہیں لیایا صنعت تے تکلیف- نہیں تے طبع محمدی جانو نہیں ضعیف- لفظ آپنی نجی فارسی ورتوں نال لے کے آئے نیں ایتھے- فارسی ورتوں پنجابی وِچ سِدھی آن بیٹھی اے، پنجابی ورتوں وِچ لتھن دی ''تکلیف'' نہیں کریندی- جیویں رئیساں نوں کدیں کمی کاریاں دے گھر جانا پے جاوے تے اوہناں دے بہن کھلوون دا ساج سمیانہ وی نال جاندا اے- اوہ نہ لیاون تاں کمی کارے آپ انوا گھندے نیں بھئی سائیاں نوں تکلیف نہ تھیوے- جیویں اجو کے پڑھے لکھے (کیہ پاء پڑھے تے کیہ پڑھ مُچھتے) آپسی گل بات وِچ سہج سبھا انگریزی بنتراں نوں سدھا ای دیسی بولی وِچ اُتاری آوندے نیں-

پر میاں صاحب جد چاہون فارسی بنتر نوں دیسی ورتارے وِچ ڈھال وی سکدے نیں پکے ہتھیں- دیسی بولی ورتارے دے اوہ پیر کاریگر نیں- ایسے بیان وِچ ای اگیرے آکھو نیں:

بُھلے بہت سکھاڑو توڑے غافل ہو
بگڑے کم ایان دے راس کاریگر ڈھو

ویکھو دیسی بولی ورتارے وِچ اوہناں دا ہتھ اوتنا ای سکھالا تے سرل اے جتنا فارسی ورتارے وِچ- اوہ جے خلقت دیاں دلاں وِچ اترے نیں تے ایسے دیسی بولی ورتارے راہیں اُترے نیں-

سو اِنج سمجھو بھئی میاں صاحب دی لِکھت وِچ فارسی الار ساہویں دیسی اسار دی اے- اوہناں دی لِکھت ایہناں دوہاں دی سواہری کھچوتان نال بنی اے- کھچوتان

اِک سمجھوتے وِچ نبڑن دا چارا وی کردی رہندی اے توڑے نبڑدی نہیں- ہیر وارث وِچ فارسی بتراں دی ڈور نقل دے ہتھ رہندی اے-نقل دے پولے جیہے تنکے نال ایہہ بتراں ٹوک ٹچکر دے کئیں رنگ کڈھ ویکھیندیاں نیں- میاں صاحب نقل دے نیڑے نہیں لگدے- اوہ فارسی مثنوی والے بھار گورنوں ہتھوں نہیں چھڈدے- جاپدا اے کچھو تاں متے نری دیسی تے فارسی بولی ورتاریاں دی نہیں، دیسی قصہ کاری تے فارسی قصہ کاری دیاں سبھاواں دی اے-

ایہہ گل سانوں مُڑ پوندلی پچھ وَل موڑ کھڑدی اے- لِکھت دی بوہنی سوہنی نال کیوں کیتی میاں صاحب - اوہناں آپ تے ظاہر وجہ ایہہ وی دسی اے جو نکے ہوندیاں دے یار دا سوال ہا:

گل کہو مہینوال دی کہیا اوس جنے
کرو عمارت سجری اگلے ویکھ کنے

پر پچھ وی ساڈی بھولی اے- جس وی سبھوں چون تھئی سوہنی دی ویکھنا تاں ایہہ ہے تھیا کیہ ایس چون نال-

(2)

سوہنی دے قصے دے دُھرے دونیں، اِک تے نینہہ دا ٹکراء وییبی میل بندی نال جانے چالو ویہار دے تت نال- دُوَلا ہے ایہہ ٹکراء، پوند سوداگر عزت بیگ دا ٹلّے کُمھار دی دھی نال نینہہ وت ٹلّے کمھار دی دھی دا آپنے چاک نال نینہہ- دوجا دُھرا قصے دا ہے نینہہ دا ٹکراء جنی دی بدّھی ویہارو ہوند نال- ایہناں دونہہ دُھریاں دی رلویں پھرت سربنی ہے سوہنی دی کہانی-

ایہہ جیہی کہانی کرنی ہووے، کر نبھاونی ہووے، تاں لوڑ ہوندی اے اوس بولی دی جیہڑی ویہارُو بیان کاری دے اُلٹ وگ سکے، اوس بولی دی جیہڑی ویہارُو بولی دے

اُلٹ بول سکے- کیونجو کہانی نے ویہارو بیان کاری نوں ویہارو بولی نوں اُتھل کے ہی نترنا ہے سُنتہاراں ساہمنے، کہانی بنتا ہے اوہناں لئی، اوہناں دی آپنی کہانی- میاں صاحب دی بولی وِچ فارسی بنتراں دے الار دے ہوندیاں اوہناں دے کہانی کرن وِچ فارسی مثنوی ریت دا پاس ہوندیاں، سوہنی دی کہانی کیویں نبھی ایہہ پرچول گوچری گل اے، تے ایہہ وی جو میاں صاحب نے بھوریاں ریتاں نوں اِکو گھر وساون دا جیہڑا اُپرالا کیتا اوہدا سِٹہ کیہ اے- عاماں نوں کیہ سمجھ لبھدی اے ایس رنگ دے سمجھاون وِچوں تے خاصاں نوں کیہ-

فارسی قصہ کاری وِچ ریت آہی قصہ چھوہن لگیاں ربّ رسولؐ دا ناں لین دی- کُجھ گل کتاب لِکھن بارے وی ہوندی- اگلے پنجابی قصہ کار دس ویہہ سطراں وِچ ایہہ آہر کریندے آہے- میاں صاحب دی سوہنی دا لگ بھگ چوتھا حصہ لگا اے ایہدے وِچ- گل تے اگلے وی کریندے ای آہے کتاب دے تت دی، آپنی لکھنی دی، ریت دی- پر اوہ گل ہوندی آہی سینتاں وِچ، جیویں دمودر کیتی ''اکھیں ڈِٹھے'' دا رنگ بنا کے یا جیویں وارث شاہ کیتی حمد نعت تے مدح پیر دے ریتل آہر نوں نویاں رمزاں دی چھوہ نال نواں کرکے- فارسی تے پنجابی ریت وِچ ہِک فرق ہا- فارسی مثنویاں وِچ چوکھٹے بند کیتا جاندا ہا ایہہ سارا کم تے نالے درجے بند- پہلوں حمد مڑ نعت تے اویں ای اگے- پنجابی قصیاں وِچ سہج کلا نال تھیندا ہا ایہہ کم- کرڑی چوکھٹے بندی درجے بندی نہ آہی نہ ای ریتل ادب آداب دا پہرہ- ہیر وارث وِچ آئی چوکھٹے بندی درجے بندی پر وارث شاہی نقل دا انگ بن کے، فارسی مثنوی والی ویتر دے بھارگور دا سانگ بن کے- بھارگور والے پربندھ نوں جگتی کُھل ڈُلھ نال ہاسو ہینا کرن لئی- میاں صاحب نے ہیر وارث شاہ دی چوکھٹے بندی درجے بندی تے لے لئی پرٹوک والا رنگ وِچوں کڈھ کے ایہنوں سگواں فارسی ریت نال جوڑ دِتا-

پر نہیں سگواں نہیں- ایس جوڑ وچ تروڑ وی نیں کُجھ جیہڑے میاں صاحب دے آپنی دیسی ریت نال لاگ پاروں نیں، اوسے لاگ پاروں جس اوہناں کنوں سوہنی دی کہانی دی چون کرائی اے- چوکھٹے بندی تے درجے بندی رَچھ آہے پرانے باتشاہی ورتارے دے- رچھ تے اصلوں آہے میل ویہار دے- ہر وارے بھارو میل آپنی حاکمی چلاون لئی وسوں وچ کنیاں رنگاں دی درجے بندی تے چوکھٹے بندی کریندا اے، ایہدا رواج پاوندا اے، ایہنوں ریت پرتیت وِچوں لنگھا کے خلقت دیاں ہڈاں وِچ بہال دیندا اے- فارسی قصہ کاری وچ ایہہ چوکھٹے بندی تے درجے بندی قصے دے مُڈھ وِچ آ کے قصے دے موہنہ تے درباری رہتل دی مہر لاوندی اے- رب رسولؐ تے پیر فقیر دی رہتل جیہی وڈوں کرکے چوکھٹے بندی تے درجے بندی آپنے آپ نوں ثواب بنیندی اے- باتشاہ (یا امیر وزیر نوں) رب رسولؐ تے پیر فقیر دے نال کھلہیار کے وڈیائی دے اوسے ویگ وِچ ای اوہنوں وڈیا کے باتشاہی ورتارے نوں مَل ویہار نوں قدرت دا انگ بنا ویکھالدی اے، جانے چوکھٹے بندی قدرت دا کم اے تے باتشاہ امیر وزیر قدرت دی کرنی دے انگ وی نیں تے قدرت دے کارنی دی- باتشاہ نوں رب رسولؐ تے پیر فقیر دا تھاپڑا اے، اتے رب رسول تے پیر فقیر نوں جگ آدری بناون لئی باتشاہ دا تھاپڑا ضروری اے- لوک ریت دی قصہ کاری نے حاکماں دی وڈیائی والا چوکھٹا وِچوں کڈھ دِتا (ساڈے پڑھن وِچ عبدالحکیم دی ''زلیخا'' تے لطف علی دی ''سیف الملوک'' ای نیں جیہناں وِچ نواب بہاولپور دی تعریف آئی اے- عبدالحکیم ہوراں تے آپنا قصہ ڈولیا ای جامی دے قصے اُتے ہا- میاں محمد صاحب دی سوہنی دا مُکھ بند چوکھٹے بند تے درجے بند ضرور اے- پر وِچوں باتشاہ والے چوکھٹے دی تھاویں اک کھپہ اے جیہدا ویروا اگیرے ہوسی-) رب رسولؐ تے پیر فقیر دی وڈیائی ویہار نوں نہیں تھاپڑدی- پر وت وی جے ایہہ نِری واری بھگتاون والی وڈیائی ہووے

تاں وی ایہہ درجے تے چوکھٹے بندی دے پربندھ دے بوہیوں تے لنگھا ای دیوندی اے سُنیئراں نوں- حاکم داناں نہ رکھے وِچ پر حاکمی دے پربندھ اُتے قدرت دی مہر تے ٹھوک دیندی اے- پر میاں صاحب اُچیچا اپرالا کیتا، مکھ بند وِچ مَل وان وِیہار دے تروڑلئی آپنے مرشد سائیں غلام محمد نوں سَد کھلہاریا:

حکم ہٹے سرداریاں زین پشاکاں تنگ
پلنگ تجے بھوئیں ملیوس جُلی لائی انگ
عشق حقانی ساڑیا جیوں کر شمع پتنگ
چہرا وانگ گلاب دے ہویا کیسر رنگ
ہے درویشی اوس دی عالم تے مشہور
راج حکومت ملک دے چھڈ ہویا خود دور
دنیا فصل بہار دا ویکھ ہویا مزدور
کھیتی کم محمدا تائیں کرے ضرور
کھاوے رزق حلال دا کرت کرے لا ہڈ
جس دانے نے جنتوں آدم دِتا کڈھ
خرچ کیتا اوس راہ دا اوہی کھیتی وڈھ
اوتھے شاہ انبار دا ایتھے چُندا وڈھ
اگے اُس دی ہمتے دھرت مُٹھی اِک خاک
مُٹھ مِٹی دے بنھ تھیں بند نہ ہوندی ڈاک
ہنجوں مینہہ براہیکے خاک کرے نمناک
دِل اوسدا اِس دھوڑ تھیں دائم دامن پاک
آپوں رکھن جان کے رسمی داند عوام

نہیں تاں بَیل اگاس دے آہے اوس غلام

مُرشد دا کم تے ایہو سُندے آئے ہاں جو اوہ مرید نوں رَبّ دے راہ تے لا دیندا اے- سائیں غلام محمد دی کرنی جیہڑا رَبّ دا راہ پئی ویکھاوندی اے، اوہ ہے حکم سرداریاں سٹ کے ہتھیں کر کے کھاون والیاں نال رل وَنجن، وا ہک مزدور تھیون، مان والیاں دی رہتل تجن، پلنگ چھوڑ بھوئیں ملن- مان سواری ہے ''زین پُشا کاں تنگ-'' تنگ زین دا وی ہو سکدا اے تے پشاکاں وی تنگ ای ہوندیاں نیں- گھنی کَچھ گس ہے مان تران دی رَہنی وِچ، بھوئیں مَلن پلنگ تجن نشان نیں ایس رَہنی توں چُھٹن دے- راج حکومت وِچ وڑ بہون سُکھالا ہا سائیں غلام محمد لئی، آپ اوسے میل وِچوں آہے- پر اوہناں مونہہ موڑیا گس گسا ولوں- گلاب دا رنگ تے جماندرُو ہا اوہناں دا، سُکھالے میل وِچوں ہوون پاروں- کیسر دا فقیری رنگ آپنی محنت نال کڈھنا پوندا اے، پُھل نوں سُکا کے- دنیا وِچ کرن والا کم اِکو ای جاپیو نیں، فصل بہار دے مزدور ہو گئے- چالو ویہار دا سوکا مکاون واسطے بہار بناون واسطے مزدوری، ہڈ لا کے کرت (ہڈ پوری ہستی دی رمز اے) تن من لا کے، ایہو رزق حلال جاتو نیں-

عام ایہو سُنیدا اے جو کنک دے دانے آدم نوں جنتوں کڈھیا- سو دُوجی سطر ایس بند دی ایہو آکھدی اے پر تیجی ویڑوا کریندی اے: آدم نوں کڈھیا گیا جنتوں کیونجو اوس دانے نوں مَلّن دا لالچ کیتا- آپنے آپ نوں قدرت دی سانجھوں وکھرایوس- جنت آبا ای سانجھ ویب- اوتھے جی دی اَڈری نویکلی میں آہی ای کوئی نہ- ہُن اوس ویب نوں وت وساون دا راہ ایہا اے جو اوسے کھیتی نوں، اِکلّے اَڈرے جی دی کیتی نوں، وڈھ کے سانجھی رہت لئی خرچ کریجے- آدم دی بُھل نے جیہڑا ویہار چلایا اوہدے وِچ رہن اوہدا توڑ بن وَنجے- سانجھ وسیندا جی گُل اُبج دا مالک اے (انبار دا) کیونجو جی آپ ای گُل اے- وکھریویں دے ویہاریں وسیندے جی لئی جیون ایہو ای

اے جو اوہ مُرشِد دا راہ بھالے- آپنی کھیتی نوں ایس راہ دا خرچ بناوے تے آپ وَڈھ چُن کے کھاوے- وڈھ اوہ تھاں ہے جتھوں فصل وڈھیجی نالے اوہ کرِے بُھرے دانے جیہڑے اوتھے رہ گئے نیں- ایہہ دانے اصلوں ہیئیاں لئی ہوندے نیں، رہے کھِہے نمانے چُن کھڑن یا بال بچے چُگن کھیڈ کر کے- ایہہ ہے سائیں غلام محمد دا حلال رزق- ایہہ محنت تے محنت دی ایہہ ونڈ ورتوں، ایہو ہے عشق حقانی اوہناں دا- اوہناں آپنا ویہارلا آپا ساڑیا اے ایس اگ وِچ تے آپ اگ تھی گئے نیں، جیویں بھمبٹ آپنا ظاہرلا اگ نوں دے کے اگ بن ویندا اے- لفظ ''وڈھ'' دی موہرلی ورتوں ویکھو- وڈھن ہے کپّن، مارن مکاون، پر اوہو وڈھن بوہل بنیندا اے سو وڈھن سانبھن دی ہے، بیج دا پھل سانبھن- ''اوہی کھیتی'' آدم دی بُھل والی کھیتی اے- دُنیا دار (ویہار وان) ''اوہی کھیتی'' وڈھدے نیں، آدم دی بُھل دا پھَل سانبھدے نیں، سکّوں ہور بُھلدے نیں-

سائیں غلام محمد اوہی کھیتی ''وڈھدے'' نیں آدم دی بُھل دا بھوگ مکاون لئی، وڈھی نوں ایس راہ وِچ خرچ کر دیندے نیں- آپ اوس وڈھی دا ''وڈھ'' چُندے نیں، اوہدا انت اوہدا تروڑ-

اوہناں دی ایس کرنی نے اوہناں دی وِت اِکلّے جی دی وِت نہیں رہن دِتی- اوہ سبھ نال اِک نیں، جیوندے جو سبھ لئی نیں- اوہناں نوں کوئی روک نہیں- روک اِک جی دے کُل نالوں وکھریویں پاروں بندی اے، سو پوری دھرتی جیڈی وی ہووے روک ہے اوہ اِک جی دے لوبھ دی بنائی- جیہڑے جی لوبھ ویہار دا تروڑ بن ویندے نیں اوہناں دی ہمت قدرت دی کرنی تھی ویندی اے- ڈاک والی سرکاری ویہاری رمز نوں ویہار دے تروڑ دی رمز بنایا اے میاں صاحب- انگریز راج دی ڈاک دے ساہویں ایہہ تروڑویں اُڈک ڈاک وگائی نیں- ''خاک'' دی ورتوں وی دوہری اے- پہلے ''گجھ

نہیں'' (پوری ویہار و دُنیا اک مُٹھ خاک ہے-) وَت سبھ کُجھ، بھوئیں، کُل دا رزق وسیلہ جیہنوں سائیں غلام محمد دیاں اتھراں نے وتریا اے، جانے مخلوق دی پیڑ نے وَتریا اے- دُنیا وِچ رہندیاں ویہار توڑ کرنی پاروں دُنیا دی دُھوڑوں پاک ہے دل سائیں ہوراں دا- بھاویں کُل دی، قدرت دی سکت اوہناں دی سکت ہے (بیل اگاس دے) پر ویکھن نوں اوہ عاماں ورگے ای نیں-''رمی داند عوام'' ای رکھدے نیں-

سائیں غلام محمد دا چوکھٹا چھیکڑلا ہے پر ہے سبھ کنوں وڈیرا، درجے بندی دی اخیرلی پوڑی نیں سائیں ہوریں تے اگے میاں محمد آپ کھلے نیں- سائیں ہوراں دی کرنی جیویں دسیجی اے اوہ میاں صاحب دی آپنی منّی آپنی نیتی اے، اوہناں دی آپ پروانی جیون جاچ- مُرشد دا ورتارا مرید دی سار اے، اوہدی لِکھت دا مول اے- سائیں غلام محمد دی کرنی جیویں اگانہہ قصے وِچ وگنی اے ایویں پچھانہہ دی وگی اے، چوکھٹیاں نوں تریڑدی، درجے بندی دیاں ڈکیاں دے وِچو وِچ اکائی والی لیک پھیردی-

پیرا شاہ میاں محمد بخش دی مرشد لڑی دے موڈھی نیں- سائیں غلام محمد دے پیر بدوح شاہ اوہناں دے پیر حاجی بگا شیر تے اوہناں دے پیر پیرے شاہ- پیرے شاہ دی ڈھیری اُتے ای میاں صاحب دے وڈکے گدّی نشین تھی کے بیٹھے آہن- بدوح شاہ تے حاجی بگا شیر دے چوکھٹے رمی نیں اِک اِک بند دے- پیرے شاہ دے چوکھٹے وِچ اِک رمز کیرا اے جیہڑا ایس چوکھٹے نوں کھول کے سائیں غلام محمد دی صفت نال جوڑیندا اے:

نائب اوہ سلطان دا اندر ملک پنجاب
اَدھم شبلی وقت دا ثانی شیخ شہاب
شمس دین یقین دا عالم پر مہتاب

مست الست محمدا پی کے شوق شراب
غالب اپر نفس دے وانگن ابو یزید
قطب معین الدین تے دُوجا فرد فرید
اہل ولایت عہد دے اُس دے کل مُرید
کیتا خنجر عشق دے وانگ حسین شہید
سید رفاعی آکھیے سرمد شاہ مدار
رُڑھے جہاز سمندروں جس چڑھائے پار
راہ دکھاوے بُھلیاں بخشے گنج اسرار
ذاتی نور محمدا پیرا شاہ سچیار

رمز کیرا کیریا ہے اوہناں ناواں جیہناں نال پیرے شاہ نوں رلایا گیا اے- ایہہ ناں کیوں چُنے میاں محمد؟ ایہناں دا آپسی جوڑ نہ تھاں پاروں اے نہ ویلے پاروں نہ مرشدی لڑی پاروں- جوڑ ہے ایہناں دا کرنی تے سار پاروں- کرنی ای آکھو کیونجو سار کرنی دے وِچ ای ہوندی اے- جیویں ایہناں دی کرنی نوں خلقت نے ویکھیا ورتیا، خلقت لئی جس جیون جاچ دے ایہہ نشان بنے اوہ ہے ایہناں دی سانجھ-

ابو بن ادھم بارے ڈھیر کہانیاں ٹُریاں- مول اوہناں کہانیاں دا ایہو اے جو ادھم نے بھر جوانی وِچ حاکمی سلطانی چھڈی، سکھالی رہت تجی تے واہی مزدوری پھڑی- بایزید بسطامی تے شبلی دی لڑی منصور دی سُولی تائیں پُجی- ابوبکر شبلی (894-816ء) اِک علاقے دے والی دا رُتبہ چھوڑ فقیراں دی بہنی بیٹھے- شیخ شہاب الدین اُتے وکھ وکھ مذہباں دی اکائی پرچارن پاروں جوانی وِچ ای مقدمہ بنیا فتوا لگا تے قتل تھئے، شہاب الدین مقتول اکھوائے- شمس دو ہوئے نیں- شمس تبریزی نے مولانا جلال الدین رومی نوں گُل دے عشق دا چینک لایا تے مولانا دے دُنیا دار لاگیاں دے ویر پاروں اجیہے

غائب تھئے جو وت نہ لبھے- ملتان والے شمس دی کھل لہاون والی کہانی تے ہُن تائیں خلقت وِچ جیوندی اے- خواجہ معین الدین تے باوا فرید شاہی درباراں کنوں دُراڈیاں وستیاں وِچ عاماں نال رَل رہے تے خلقت سیوا وِچ لگے- وسدے نیں خواجہ معین الدین آکھنا: آپنے اندر دریا جیہی کُھل دِلی، سورج ورگا نِگھ تے دھرتی والی پروہنچاری لیاوَ- مذہب خدمت ہے، دُکھ مٹاوَ، ہتھ پواوَ، ٹکر کھواوَ-

سرمد دی کہانی وی جگ جاتی اے- مچھوں بھارا سوداگر ہا- سندھ آیا تے اِک ہندو چھوہر نال نینہہ لگ گیا- سبھ سوداگری گوائی- ظاہر پھراوا وی تجیا- ننگ مَلّیا تے اوڑک اورنگ زیب دی کچہریوں فتوا لوایا تے سر لہایا- بدیع الدین شاہ مدار نے ڈھیر علم وی پڑھیا تے دُنیا وی پھری- اوڑک کانپوروں 40 میل دور پنڈ مکن پور وِچ ٹکانہ کیتا تے اوتھے ای 1440ء وِچ پورے تھئے- جونپور دیاں سلطاناں ناں ناواں دین دی کیتی پر ایہناں نہ منی- گھا پتر کھا کے وی گذران کرنی پئی تے کیتی- سرکاری قاضیاں نوں رَت پیٹے رَڑکے- سید رفائی (1106-1183) دا پنڈ بصرے یا واسط لاگے ہا- فقر تے سخاوت دیاں کہانیاں چلیاں اوہناں دیاں- نمانے توں نمانے جی دی وی سنبھال کرنی، کیڑیاں دی وی- وسدے نیں اوہناں محلاں ورگے ڈیرے پوائے جتھاں نمانیاں نتھاویاں دی ٹہل ہوونی-

سو ایہناں ساریاں وِچوں کوئی وی دربار پروانی وہریت دے نیڑے نہ لگا- شاہاں امیراں وزیراں کولوں پلہ چھڈائی رکھیو نیں- کئیاں نوں سختیاں وی سہنیاں پئیاں آپنی کرنی کہنی پاروں، جان وی دینی پئی تے دِتی- ایہہ فقیری دی اوہ رِیت اے جیہڑی کُل دی اِکائی نوں نرا مندی ای نہیں جیون ورتن وِچ وی دُوئی دا پرچھاواں نہیں پون دیندی- جے کُل اِک ہے تاں کوئی ونڈ وتکرا بندا نہیں، نہ خالق مخلوق دا نہ حاکم محکوم دا نہ مالک کمیرے دا نہ جنے جنی دا- اکائی دی ایہہ سار لُوں لُوں وِچ رَچ گئی تے عشق

بن گئی- ایہو عشق ایہناں دی رہریت اے- ایہناں دی کرنی وِچ جیوندا اے ایہناں دی آکھنی وِچ بولدا اے- خلقت وِچ کہانیاں وی ایہناں دِیاں ایسے رنگ دِیاں ٹُریاں- اینویں نہیں میاں محمد صاحب ایس فقر لڑی نوں حسین دے ناں لایا جیہنوں خلقت عاشقاں دا امام مندی اے:

کیتا خنجر عشق دے وانگ حسین شہید

ونڈ ونکرے نوں کسے رنگ وِچ منا منوانا ایس رہریت دی جاچ چالو ویہار نوں منا منوانا ہے- ویہار واناں دی خلقت اُتے حاکمی نوں منا منوانا ہے-

سائیں غلام محمد دی کرنی دا جوڑ جُڑ گیا پیرا شاہ راہیں کئیاں صدیاں توں ٹُری آوندی جگ پسری فقر ریت نال تے میاں صاحب آپ اوس رِیت نال جُڑ گئے- پر ہِک ہور وی جُڑت جوڑی اے میاں صاحب چوکھٹیاں دے وِچو وِچ- چوکھٹے بندی تے درجے بندی نوں تریڑ کے- پیرے شاہ والے چوکھٹے وِچ ناں فرید دا وی ہے- ایس ناں تے اسیں سائیں غلام محمد والے چوکھٹے ول پرتنے آں کیونجو ایہہ اِکو ناں اے جیہڑا اوتھے وی آیا ہے:

طالب تے مطلوب اوس عاشق مست مجید
جس نے نفس لتاڑیا وانگن شیخ فرید
تجیوس دُنیا لوبھ موہ کام کرودھ پلید
خاص غلام محمدا جس دا میں مرید

فرید نوں میاں صاحب ''سیف الملوک'' وِچ آپنی شعر ریت دا موڈھی آکھیا:

اوّل شیخ فرید شکر گنج عارف اہل ولائیت

فرید راہیں جوڑ جڑیا اے میاں صاحب دی دَسّی فقر ریت دا اوہناں دی شعر ریت نال- سائیں غلام محمد دی کرنی فرید والی اے- آپ اوہ شعر لکھدے سن کہ نہیں ایہہ تے

میاں صاحب نہیں دسیا پر ایہہ دسیو نیں:

دِتی تینوں پیر نے ایہہ خوش خط قلم
سدا نہ رہسن جگ تے ہسدے دم قدم
یاراں کارن شعر دی کر گلکاری کم
مویاں گیاں محمدا یاد کرن کر غم
حکم کھرا ایہہ پیر دا سنیا میں جدوں
دیکھ ضعیفی طبع دی کیتی عرض تدوں
باجھوں یارے پیر دے ہوں ایہہ کم کدوں
مہر ہووے تد پیر دی میں پر باہر حدوں
وُٹھا مینہہ بہار دا نہروں حوض بھرے
سبزے دھوتا مکھڑا ہوئے رُکھ ہرے
بلبل پھیرا پایا کُھلے باغ درے
طوطی طبع محمدی شکر سخن کرے

قلم، شعر لکھن دی سکت، جوڑ مہاڑ، پیر دی دین اے، ''سوہنی'' لِکھن پیر دا حکم اے- طبع دی ضعیفی والی ادھ یقینی وی پیر دی مہر نال مُکی، پیر جیہڑا فرید رنگا ہے- پر ویکھو چھیکڑلے بند وِچ پیر دی مہر نال شاعر دا سبھا جیویں کُھلیا اے اوہ فارسی مثنوی والے شاہی باغ دا نقشہ اے- فرید دی رمزالی درباری فارسی رمزالی کنوں پَنّہ ای نہیں گُنجدی اوہدا توڑ کریندی اے:

فریدا در درواجے جاء کے کیو ڈِٹھو گھڑیال
ایہہ ندوسا ماریئے ہمدوساں دا کیہ حال

ایتھے ویلا گِنن دسّن دا سرکاری پربندھ نمانیاں دی تختی دا پربندھ بنیا اے رمزالی

دے رنگ پاروں- پر میاں محمد صاحب دی فارسی مثنوی والی رمزالی کیویں نبھدی اے فرید ریت نال ایہہ گل نہ ایڈی سدھی اے نہ اکہری- ایہہ ''سوہنی'' دی پرچول ای سُجھا سکدی اے سانوں- اجے اساں کتاب دی وڈ والے حصے وچ ہاں- پر ایتھے دی چوکھٹیاں دے بند ہوون تے بند ہوندیاں کُھل ونجن والے بھیت وچوں کُجھ چانن تے لبھدا اے فارسی رمزالی والی گل نوں سمجھن لئی-

(3)

پیرا شاہ دی صفت وچ دسیا گیا اے:

نائب اوہ سلطان دا اندر ملک پنجاب

ایہہ سلطان کون اے- پیرا شاہ والے چوکھٹے دے اصلوں اُپر والے چوکھٹے وچ ویکھیے:

واہ واہ پیر خلق دا روشن ہر جہان
شاہ محبوب خدائیدا ولیاں دا سلطان

ایہہ صفت اے شیخ عبدالقادر جیلانی دی- ایس چوکھٹے دا سرناواں وی ایہو دسدا اے تے پورا بیان وی- ایس توں پچھلے چوکھٹے دا سرناواں اے:

دربیان نعت محبوب خدا پیران پیر قدس سرہ العزیز

ناں تے ایہہ وی شیخ عبدالقادر جیلانی دے ای نیں پر ایس چوکھٹے دا بیان کُجھ پُچھاں آن کھلہاردا اے وچ:

واہ واہ سورج عقل دا قوت دا اسمان
بدل بخشش پُن دا عدلوں ہے میزان
جس نے عالم ظلم تھیں آندا وچ امان
دانشمند محمدا ہند اندر سلطان

کھرا سکندر ہند دا رُستم جیہا دلیر
بجلی ہے اسمان دی اوہ شاہی شمشیر
ول ول مارے دشمناں جیوں اجڑ وِچ شیر
حاجت نہیں بیان دی جانے جگ چوفیر
بانی کار اسلام دا تائیں وِچ جہان
حامی شرع شریف دا صاحب نیک دھیان
ہیگا جس دی تیغ دا لِکھیا فتح دوگان
دائم ہووے محمدا شاہ بلند مکان
سایہ مولا پاک دا عالم اُتے نور
رومی روسی شاہ سبھ بھی چینی فغفور
ہتھیں بدھے اوس دے خدمتگار ضرور
سایہ ایسے شاہ دا ملکوں ہووے نہ دور

ایہہ رنگ صفت دا اگلے چوکھٹے کنوں وکھرا اے چوکھا:

واہ واہ پیر خلق دا روشن ہر جہان
شاہ محبوب خدائیدا ولیاں دا سلطان
گِنتر وِچ نہ میوندا اسدا عالی شان
کراں بیان محمدا کیہڑی نال زبان
دوہتا نبی کریمؐ دا دھوتا نور کھرے
کُل ولیاں دی گردنے جس نے قدم دھرے
ڈُبے بیڑے عمر دے جس دے اُمر ترے
بچے بھجے انڈیوں کڈھ اُڈار ٹرے

کھڑا سکندر ہند دا رُستم جیہا دلیر
بجلی ہے اسمان دی اوہ شاہی شمشیر
دل ول مارے دشمناں جیوں اِجڑ وِچ شیر
حاجت نہیں بیان دی جانے جگ چوفیر
بانی کار اسلام دا تائیں وِچ جہان
حامی شرع شریف دا صاحب نیک دھیان
ہیگا جس دی تیغ دا لِکھیا فتح دوگان
دائم ہووے محمدا شاہ بلند مکان
سایہ مولا پاک دا عالم اُتے نور
رومی روسی شاہ سبھ بھی چینی فغفور
ہتھیں بدھے اوس دے خدمتگار ضرور
سایہ ایسے شاہ دا ملکوں ہووے نہ دور

ایہہ رنگ صفت دا اگلے چوکھٹے کنوں وکھرا اے چوکھا:

واہ واہ پیر خلق دا روشن ہر جہان
شاہ محبوب خدائیدا ولیاں دا سلطان
گِنتر وِچ نہ میوندا اسدا عالی شان
کراں بیان محمدا کیہڑی نال زبان
دوہتا نبی کریمؐ دا دھوتا نور کھرے
کُل ولیاں دی گردنے جس نے قدم دھرے
ڈُبے بیڑے عمر دے جس دے اُمر ترے
بچے بھجے انڈیوں کڈھ اُڈار شرے

اس سورج دے نور تھیں دو جگ اندر لوء
بُوٹے رُکھ محمدا قلماں ہون سبھو
جیہناں دم قدم ہے آدم حور ملک
سارے لکھن ہر گھڑی روز آخر دے تک
شان شہاندا لکھنوں ٹھہرن نہیں پلک
لکھوں ہک نہ مُکدا اس وِچ ناہیں شک
مدح مبارک پیر دی لِکھ نہ سکاں مول
مونہہ کالا کر رَگڑیا مَتھا قلم رَنجُول
مت کوئی ناقص عقل دا سخن نہ کرے ملول
صدقے نام محمدا تھوڑی پوے قبول

جیہڑا ادب عاجزی والا عذر ایتھے ہے اوہ پچھلے چوکھٹے وِچ کوئی نہیں- اوتھے نسنگ مدح لکھیجی اے تے اوتھے سلاہے گئے نیں عقل، قوت، بخشش پُن، عدل، تلوار دا زور، دُنیا نوں ظلم توں امن وِچ آنن، دُشمناں نوں ول دل مارن- ایہہ سارے دُنیا دے سلطاناں دے لچھن نیں- ایہہ تاں ٹھیک اے جو فقر ریت والیاں باتشاہاں دا رعب خلقت دے دل توں ہٹاون لئی فقیراں نوں باتشاہ آکھیا تے ہوکیا جانے دِلاں تے حکم ایہناں دا چلنا اے اوہناں دا نہیں- ایہہ رنگ ہا ویہار نابری دا- فرید نے تاہیوں سلطانی برہا نوں دِتی:

برہا برہا آکھیے برہا توں سلطان

ایہہ وی ہو سکدا اے فارسی مثنوی وِچ باتشاہ دی سوبھا دا جیہڑا چوکھٹا آوندا اے اوہدا تروڑ کیتا ہووے میاں صاحب اوسے رنگ دی سوبھا آپنے پیر دے ناویں لا کے- نالے ہند وِچ سلطان تے کمپنی دا گورنر جنرل اے- ہو سکدا اے سلطان والے

چوکھٹے وِچ اوہدی تھاویں پیران پیر نوں رکھ کے کمپنی شاہی ولوں آپنا انکار ہوکیا ہووے نیں- تران رمزاں فقر دے دُنیا اُتے بھاروتھیون دیاں رمزاں وی ہو سکدیاں نیں- وَت وی ایہہ پُچھ رہندی نہیں جو کل عالم دیاں وَلیاں دے سلطان نوں نرا ہند دا سلطان کیوں بنا دِتا گیا:

دانشمند محمدا ہند اندر سلطان

کھرا سکندر ہند دا رستم جیہا دلیر

''دانشمند'' والی سوبھا ٹل نہیں جاپدی پیران پیر دے، نالے سکندر تے رستم جیہے دنیا دار زوراوراں والیاں رمزاں کیویں ڈھکدیاں نیں اوہدی صفت لئی- وت ایہہ وی دھیان آوندا اے جو اِکو ہستی دی صفت دو چوکھٹیاں وِچ دو سرناویاں ہیٹھ کیوں- ایہہ وی سانوں پتہ نہیں جو چوکھٹیاں دے فارسی سرناویں میاں صاحب آپ لائے کہ کاتباں (جیویں ہیر وارث شاہ دے سرناویں کاتباں دی کرت نیں کیونجو وکھو وکھ کھرڑیاں وِچ فرقو فرق نیں-) یاں جے پوند میاں صاحب آپ ای لکھے سرناویں تے مگروں اوہناں نوں کسے ہلایا بدلیا کہ نہ-

''دانشمند محمدا ہند اندر سلطان'' توں تے ''سایہ ایسے شاہ دا ملکوں ہووے نہ دُور'' توں جاپدا تے ایویں ای اے جیویں ایہہ ہند دے باتشاہ دی گل ہووے خبرے اوس باتشاہ دی جیہدا سایہ 1857ء وِچ جد ایہہ کتاب لکھیوندی پئی آہی مُلک اُتے گھنیرا وی تھیا تے وَت اصلوں دُور ہوون تے وی آ گیا- ایسٹ انڈیا کمپنی دی فوج انگریز راج نُوں الٹاون لئی اُٹھ کھلوتی- کُجھ دیسی راجے نواب وی رَل پئے ایس نابری نوں- نابر سپاہیاں دِلّی قلعے وِچ وڑ کے مُکے تھکے تاں دے باتشاہ بہادر شاہ ظفر نوں ہندوستان دا اصل باتشاہ بنا ہوکیا- بہادر شاہ نویں نابر ہندوستان دا نشان بن گیا- کیہ میاں صاحب ایس نشان دے ہیٹھ آ کھلوتے نیں؟ ایس بھتیلے چوکھٹے توں پہلاں چار یاراں دی

صِفت اے- در نعتِ چہار یارِ کبار دے سرناویں ہیٹھ- اوتھے ویکھو اِک ہور رمز کری اے راہ جاندیاں:

روشن چار چراغ دی دوہیں جہانیں لوء
پچھے ذوالنورین دے حیدر جیہا نہ کوء
وِرد کرے اس نام دا جے کوئی دُکھیا ہو
کوہڑ فرنگ محمدا جاون دُکھ سبھو

کیہ ایتھے کوہڑ فرنگ (آتشک) نوں رمز بنایا گیا اے نویں فرنگی حاکمی دی جیہدا اُپا علی دے نام دے وِرد وِچ ہے:

مَرضاں صوری معنوی کیتا میں دلریش
دارو باجھ تساڈڑے ہور نہ جاندا پیش
آ طبیبا حاذقا دیکھ نبض درویش
جاوے دُکھ محمدا پاون سُکھ ہمیش

ایہدے نال ای اے اگے ''ہند اندر سلطان'' والا بھیتلا چوکھٹا آیا اے تے ہو سکدا اے میاں صاحب ایس چوکھٹے وِچ انگریز راج دیاں ویریاں نال گُجھی سانجھ ویکھائی ہووے سرناویں دا بھیت رکھ کے جو بُجھن والے سمجھ جاون-

انگریز راج توں نابری وی بھلیو بھلی اے- پُرانیاں اشرافاں لئی ایہہ نابری ہے آپنے پرانے کُھسے مان تران دا جھورا، پُراتن یاد دی چِتار تے مان تران دیاں تِلکدیاں نشاناں نوں جپھا- دِلیوں مُغل باتشاہی دا نشان مٹن نال اشراف نابری دا ایہہ رنگ ودھیرے ترکھا تھیا- فارسی سرکاری بولیوں لہہ کے پُراتن مان تران دا نشان بن گئی ودھیرے- فارسی ول الار گُھس گئے دی چِتار بن گیا-

ویروا ایس گل دا ایہہ ہے جو آپنی ہوند بارے چِنتا تے بندے دی ہے چرکالی-

ایہہ یاں جڑاں تے نیں رزق دی اسانجھ وِچ، رزق دی اسانجھی اُپج تے اسانجھی ونڈ پاروں بنی میل بندی وِچ- ہر نواں ڈھنگ اسانجھے رزق دا آپنی ہوند پچھان بارے جی دی چنتا ودھیندا اے، اکلے بے آسرے تھیون دی چنتا- ہر میل دی چنتا دا رنگ وی آپو آپنا ہوندا اے- انگریز راج دے آون نال اِک نواں رزق ویہار آیا یا آکھو پرانے رزق ویہار وِچ گھنے وادھے گھاٹے تھئے مُڈھلے- اُتوں نویاں حاکماں دی اصلوں وکھری رہریت دَکھ تے بولی، وکھرے دھرم کرم تے پوجا پاٹھ دا کُھلا زور پرچار- پرانی فارسی رہریت دے پڑھے پڑھائے اشرافاں وِچ آپنی ہوند بارے آپنی پچھان بارے چنتا دی لہر بھری- پیراں ہیٹھوں پرانی زویں کھسکدی جاپی تاں اِک اُپا دی سجھیو نیں جو پرانی رہریت نوں جپھا مارو- ورتن وِچ نہ نبھے اوہ رہریت پر پرچار اوہدا سگوں ودھ چڑھ کے کرو- آپنی اوہدے نال لگن دا ویکھالا گج وج کے کرو تے اوہدے ناں نشان اُتے پہرہ دین لئی مرن مارن تے آجاوَ- پرانیاں اشرافاں دا ایہہ رنگ انگریز راج دے اُبھارے نویاں بھارو میلاں نوں وی چڑھیا کیونجو آپنی ہوند پچھان دی لوڑ لوک وِچ اثر رکھن لئی ضروری ہوندی اے- نویاں بھارو میلاں وِچ ہوند پچھان دی چنتا تے لوک وِچ اثر بناون دی چنتا جُڑ کے اِک تھی گئیاں- ایس نویں دوہری چنتا نے فرقے بندی دِیاں حداں پکیریاں تے اُچیریاں کیتیاں- نویاں بھارو میلاں دی ہوند ورتن وِچ تے انگریزی رہریت دا رَلا گھچولا ای آہی پر خلقت وِچ اثر لئی اوہناں دیسی رہریت دیاں فرقے بند ہونداں دے جھنڈے چائے- ایہناں ہونداں نوں خلقت وِچ گھنا پرچاریا وی گیا- پر جپھا گھنیرا ایہناں نوں نِک مالکاں چھوٹیریاں راس والاں ای ماریا کیونجو اوہناں نوں آپنی ہوند پچھان بارے چنتا وی گھنیری آہی، اُتیرے تھیون دی ترکھی تانگھ پاروں، جھب اُتیرے نہ تھی سکن دی سوڑ پاروں- اُنج وی نویں ویہار دیاں آندیاں نویاں سوڑاں دا بھار وی ایسے میل اُتے باہلا ہا- میاں محمد بخش دے گھر دی

مریدی پہاڑ جہلم گجرات دی نِکی موٹی زمیندار مالکی وِچ آہی تے ایسے میل وِچوں نکلے نویاں فوجی تے سِول نوکری والاں وِچ- آپ میاں صاحب پرانی فارسی رہریت دے پڑھے پڑھائے سن پر اوہناں دا اندر جُویا ہویا ہا لوک شاعری دی پرچاری فقر ریت نال- اوہناں ایسے جُوت پاروں پیری دی گدی وی نہ قبولی، ٹبر داری وِچ وی نہ پئے نہ آپنی کوئی مَل مالکی بنائی- رہت بہت درویشاں والی رکھی- پر متے گھر گدی دے میل ورتن پاروں نویاں مالکی والاں تے نوکری والاں دی ہوند چِنتا دی اچیتی بھے اوہناں دی لِکھت وِچ وی آئی تے فارسی ریت نال آدر بھریا لاگ بن گئی-

سوہنی دا قصہ فقر ریت دی کرت اے- ایہدا مول ہے ویہار دِتی میل بند ہوند تجن، گَل نال اِک تھیون، خاک نال خاک تھیون- میاں صاحب ایہہ قصہ ایسے پاروں چھپیا- ''باعث اس تصنیف دا'' اوہناں ایہہ دسیا اے جو اوہناں دا اِک بیلی جوان ہا:

کاریگری خدائیدی گِنیاں مُکدی کد
قوت حُسن محمدا اس دی ناہی حد
میری اس سنگ دوستی آہی پوند کمال
گاہ بگاہ فقیر بھی زور کرے اُس نال
ہن سبھ کھیڈاں بُھلیاں ہویا ہور خیال
دعوے نال محمدا کیتا اوس سوال
گل کہو مہینوال دی کہیا اوس جنے
کرو عمارت سجری اگلے وکیھ کنے
قصے اُس دے شاعراں اگے خوب کہے
اوہ محمد پیشوا پیرو اسیں بنے

میاں صاحب دا ایہہ سوال پاون والا بیلی ایویں ہے جیویں اوہناں دا آپنا آپ

ای ہووے- اوہ مہینوال دا قصہ کرن ٹُرے نیں- مہینوال پیشوا اے تجہاراں دا،اوہدا عشق ویہار نوں تجن دی شریعت وی اے تے طریقت وی- ایہہ عشق بندے نوں نویں ویہار دی نویں مالکی تے نویں کِتے والی وَل نہیں کھڑدا، ویہار دے اُلٹ وگ کے فقیری وَل کھڑدا اے- ایہو مہینوال "پیشوا" اے میاں صاحب دا سائیں غلام محمد دے رُوپ- عزت بیگ مغل وارے دا باہروں آیا سوداگر اے- اوہ آپ مغل اے بلخ بخارے دا سو پُرانی ساکے داری پاروں اتھاویاں حاکماں نال جوڑ ہے اوہدا- انگریز وی باہروں آیا اے نویں ولائیتوں (بلخ بخارا پرانی ولائیت آہی-) اوہ وی سوداگر اے گورے رنگ دا- سو 1857ء وِچ عزت بیگوں مہینوال تھیون پرانی حاکمی دی رہریت نوں تجن دی رمز اوہلے نویں حاکمی دی رہریت نوں انکارن ہے-

کہانی وَل پوڑی وار اُتارا درباری رہریت دا ای رنگ اے- باتشاہ تت اے- تت تائیں پجّن سدھا نہیں نہ سوکھا- ادب اداب دیاں کئیاں رنگاں وِچوں لنگھ کے پُجدا اے بندہ- دربار وِچ آون والے رسم رِیت دِیاں کئیاں منزلاں وِچوں لنگھدے آہے- رسم رِیت دِیاں منزلاں پچھ پرتیت دِیاں منزلاں وی آہیاں- ایہناں راہیں باتشاہ دی راکھی وی ہوندی آہی تے آون والے دی پُن چھان وی، جس کم لئی آیا اے اوہ وی نبڑدا ہا- پر پوڑی وارا تے درجے بندی باتشاہی اڈنبر دے انگ وی نیں- باتشاہی اڈنبر باتشاہی تت توں وکھرا نہیں- اڈنبر تت نوں جگ جگ توں باہرا آد جگادوں اُتیرا بنا ہوکیندا اے تے تت اڈنبر نوں آپنا لازمی انگ آپنا قدرتی سروپ بنا کے اوہنوں سوچوں پرکھوں اُچیرا کر دیندا اے- باتشاہی دا کم تے ہے خلقت دی گھال نوں سلھ کے مالکی واناں دے لیکھے لاون- مالکی وال بھوئیں وال وی نیں تے راس وال وی، زمیندار وی تے سوداگر وی- باتشاہی مالکی دی سنبھال کریندی اے تے مالکی باتشاہی دی- گھالہاراں دی گھال ای جد اوہناں کنوں کھس کے مالکاں کول اکٹھی

تھیندی اے تاں ماکی اکھویندی اے- گھال نوں ماکی بناون ای باتشاہی دا مُول مُدا ہے- پر باتشاہی رہندی تاں اے جے خلقت اوہدے کیتے نوں حق منے- اوہدے کُوڑ نوں سچ اوہدے حرام نوں حلال جانے، اوہنوں قدرت دا کم سمجھے- سو باتشاہی قدرت بن ہوکیندی اے آپنے آپ نوں- باتشاہ رب دا پرچھاواں اے، رب دی جگ وکھالی اے، لوکاں کنوں اصلوں اوہلے وی پر اوہناں دے ہر کم وِچ حاضر ناظر وی- پر اِک پواڑا بن ویندا اے- خلقت لئی رب ویہار دے انھیر کنوں اُدھار[1] دا وسیلہ اے-

باتشاہی آپ ویہار اے تے آپ ویہار دی چلاون ہار وی- سو باتشاہی نوں اِک ہور رنگ وی بناونا پوندا اے- رب دا پرچھاواں بنن لئی باتشاہ ویہار دے کیتے ہر انھیر نوں ٹھلن والا وی آپ ای بن کھلوندا اے- نمانے بے آسرے سِدھے اوہنوں اپڑ سکدے نیں- باتشاہ آپنے اڈنبر نوں پاسے کر کے، درجے بندی تے پوڑی وارے نوں کٹ کے سِدھا اوہناں دے دُکھ دی دوا بن سکدا اے- باتشاہی دا ایہہ رنگ اہلکاراں تے ماکی واناں نوں پُچھدا وی اے کدیں کدار، بھاویں ایس رنگ نوں ساجن پرچارن والے وی اوہ آپ ای نیں- ایہہ پواڑا باتشاہی دی بنتر دے اندر اُلکیا ہویا اے- ہے اصلوں ایہہ باتشاہی دا کھیکھن ای، باتشاہی نوں ٹکائی رکھن دا آہر ای-

میاں محمد بخش فقیری نوں باتشاہی بنیندے نیں- باتشاہی دے تروڑ نوں باتشاہی دی تھاں بٹھاوندے نیں- پر تھاں دا اڈنبر اوہو باتشاہی والا رہندا اے- درجے واری تے رتبے واری دے چوکٹھے انجے ای ٹکے کھلوتے نیں جیویں باتشاہی پربندھ وِچ سن- فقیر شاہی وی باتشاہی وانگ ایہناں چوکٹھیاں نوں تروڑدی تے رکھدی اے، رکھ کے تروڑدی اے تے تروڑ کے رکھدی اے- فقیری دی آپنی وکھری تروڑویں کرنی کوئی نویں بنتر

1- اُدھار: آزادی، چھٹکارا-

کیوں نہیں بنیندی- فقیری نوں شاہی کیوں اکھوانا پوندا اے- شاہی بتر ای تے شاہی تت اے- شاہی بتر نوں قبول کے فقیری شاہی تت دا تروڑ کیویں رہ سکدی اے؟

کتاب دی پوری چوکھٹے بند موہر وچ باتشاہ دا لفظ بھیت بن کے پھردا اے- ایہہ بھیت چوکھٹیاں نوں اُلنگھدا اے، آپ ساجی درجے بندی نوں تروڑدا اے تے تروڑ کے مُڑ ساجدا اے- سائیں غلام محمد دی فقیری باتشاہی تت نوں تروڑدی اے پر اوہناں نوں وی شاہ آکھیا گیا اے- میاں صاحب دے لفظ شاہ دا بھیت ایہہ ہے جو اوہ آپنے تروڑ دی رمز ہے- پر پواڑا اجیہی رمز دا ایہہ ہوندا اے جو اوہ تروڑ نوں مڑ جوڑ وی بنا سکدی اے وِچو وِچ ای- شاہ لفظ شاہی نوں غائب کرن وِچ ای حاضر وی کریندا اے- شاہی دا غائب تھیون ای اوہدی حاضری وی بن ویندا اے-

ہو سکدا اے میاں صاحب رمز دی ایس سکت کنوں بہادر شاہ نوں غائب رکھ کے حاضر کرن دا کم رگھدا ہووے- سائیں غلام محمد والے چوکھٹیوں اگلے چوکھٹے دا سرناواں ہے ''دربیانِ تمہیدِ کتاب''- ایس چوکھٹے وِچ کتاب دے مول مُدّے دا ویروا ہے- پر ویرویوں پہلاں ایہہ بند آیا اے:

ربا صدقے دوستاں جو مقبل درگاہ
جبلگ دھرت اگاس ہے جبلگ سورج ماہ
قائم اپر تخت دے رکھ اسوار ایہہ شاہ
سر پر ہووس محمدا چھتر ظلِ الٰہ

جے ایہہ بند سائیں غلام محمد والے چوکھٹے وِچ ای آوندا تاں زرا اوہناں بارے ای ہوندا- ہے ہُن وی اوہناں بارے ای پر اوہناں دے چوکھٹیوں باہر تھی کے ایہہ اوہناں دی غائب شاہی اوہلیوں اِک ہور رنگ دے غائب شاہ نوں وی حاضر کریندا جاپدا اے: بہادر شاہ نوں- انگریز راج وی آپنے پیارلئی دِلی دے مغل باتشاہ دی لال

قلعے وِچ حاضر غیبی نوں ورتدا آیا ہا- نابر سپاہی ایس حاضر غیبی نوں انگریز راج نوں مکاون لئی ورتن لگے- نابری نوں ٹھل کے انگریزاں جاتا جو غیب شاہی دے دیسی نشان دی تھاویں آپنا انگریزی نشان ای رکھیے- سو بہادر شاہ دی غیب شاہی جیہڑی 11 مئی 1857 کنوں لاء 22 ستمبر 1857 تائیں ہندی نابری دا نشان بن کے حاضر کھلی رہی اِک ورھے دے مقدمے مگروں 1858 وِچ اصلوں غیب تھی گئی- بہادر شاہ نوں قلعیوں کڈھ کے رنگون گھل دِتا گیا- اوتھے اوہ 1862 وِچ پورا تھی گیا-

(4)

میاں محمد بخش مہینوال دا قصہ 12 شوال 1273 نوں پورا کِیتا جانے 5 جون 1857 نوں- خبرے قصے دی موہر وِچ میاں صاحب لفظ شاہ کنوں اوہو کم پئے گھندے نیں جو نابر سپاہیاں بیاسیاں ورھیاں دے بہادر شاہ کنوں گھدا- میاں صاحب دی نویں پردیسی وپار شاہی نوں ٹھلن لئی پرانی دیسی ہالہ خور شاہی دے نشان نوں پئے ساہمنے کریندے نیں متے پر فقیری دی شاہی والی رمز دے اوہلے رکھ کے-

جس نے عالم ظلم تھیں آندا وِچ امان
دانشمند محمدا ہند اندر سلطان
کھرا سکندر ہند دا رستم جیہا دلیر
بجلی ہے اسمان دی اوہ شاہی شمشیر
حاجت نہیں بیان دی جانے جگ چوفیر
بانی کار اسلام دا تائیں وِچ جہان
حامی شرع شریف دا صاحب نیک دھیان
ہیگا جس دی تیغ دا لکھیا فتح دوگان
دائم ہووے محمدا شاہ بلند مکان

سایہ مولے پاک دا عالم اُتے نور
رومی روسی شاہ سبھ بھی چینی فغفور
ہتھیں بدھے اوس دے خدمتگار ضرور
سایہ ایسے شاہ دا ملکوں ہووے نہ دُور

جون 1857 وِچ ایہناں سطراں دا مطلب ایڈا گھا وی نہ رہیا ہوسی پڑھن سُنن والیاں لئی- 11 مئی 1857 نوں نابر فوج دے دِلّی اُتے قبضے پاروں دِلّی نابری دا گڑھ بن گئی- نابری دے نشان بہادر شاہ دا شہر آپ وی نابری دا نشان بن گیا- سبھ پاسیوں چھاونیاں توں نابر فوجیاں دِلّی اپڑن دا مچا کِیتا- میاں صاحب وی مرزا عزت بیگ نوں دِلّی گھن گئے:

دِل وِچ خوشیاں ایہہ کرے لہساں دِلی جا
لاہے کھٹ کے سودیوں پھیر وطن دا چا
منزل منزلی ٹردیاں مدت گزر گئی
شاہ جہاں پناہ دی دِلّی نظر پئی
وانگ بہشت عمارتاں اِک تھیں اِک بئی
اُترن کان محمدا منڈی پُچھ لئی
دِہلی سندی خاک توں گھولاں جان سرے
وانگ نظام الدین دے جس وِچ وسدے پیر
ہور غلام اوہناں دے خسرو جیہے امیر
پھیر ملوک محمدا صاحب تاج سرے
خسرو سورج عشق دا سخنوں لائیوس لوء
ایسا چن ایس چرخ تے چڑھیا پھیر نہ کوء

عادل ولی ملوک سبھ دِلّی اندر جو
رحمت رب محمدا سبھناں اُپر ہو

دِلی دی ایہہ سوبھا تابری تے ازادی دے نویں نشان دا آدر ہے- دِلی پیراں دا شہر وی ہے تے امیراں دا وی- میاں صاحب امیری نوں نظام الدین دی فقیری دے ہیٹھ گِندے نیں- باتشاہاں نوں ایس فقیر دے خسرو جیہاں مریداں توں ہیٹھلا درجہ دیندے نیں- پر ایس درجے بندی وچوں لنگھا کے دِلّی نوں پیری میری دا سانجھا نشان بنا کے اوہدے لئی رب دی رحمت منگیندے نیں-

دِلّی آ کے مرزے عزت بیگ شاہ جہان دی حاضری بھری:

دو ترن روز گزار کے ہو آسودہ خوب
کرن سلامی شاہ دی ٹُریا اوہ محبوب
اول ڈالی تاریئے پایئے سبھ مطلوب
ظل اللہ محمدا ہے سی اہل قلوب

آہا صاحب تخت دا شاہ جہان پناہ
سخی بہادر تیغ دا عادل ظِل اِلٰہ
جگت کیتا جس اُجلا دُھوڑ کُفر دی لاہ
انبر تخت محمدا تارے چن سپاہ

شاہ جہان ظل اِلٰہ وی ہے تے اہل قلوب وی- پیری تے میری اِک تھی کیتیاں نیں اوہدے وجود وِچ- اوہدی طاقت زمینی نہیں اسمانی اے- انبر اوہدا تخت اے تے چن تارے فوج- اسمان دا پھیر اوہدے وس وِچ اے، سو لوک دی قسمت وی- لہور دے پھیرے وِچ عزت بیگ جہانگیر دے مقبرے تے حاضری دیندا اے- مقبرے دی صفت وِچ وی باتشاہی دے اسمانی ہوون دی گل آئی:

حور فرشتے دیکھ کے کہن بہشت مثال

چھت اسمان محمدا چن سورج پھل نال

سیج وچھی وچ شاہ دی خوش ہو سُتا کنت

شاہ امیر محمدا سارے منن منت

باتشاہ کنت ہے، ''خاوند'' محبوب- پیر فقیر دی مریداں لئی کنت نیں- شاہاں امیراں لئی جہانگیر پیر ہے-

دِلّی اُتّے نابر فوج دے قبضے نے ہند وِچ دیسی راج دا نشان بنا دِتا اے مغل تخت نوں- سو پرانے مغل تخت دا آدر نویں نابری دے حق نوں پکیرا کریندا اے- شاہ جہاں بہادر شاہ دے رُوپ وِچ مُڑ جیوں پیا اے- کفر دی ڈھوڑ پرانے ہندی کفر دی گھٹ جاپدی اے تے نویں یورپی کفر دی گھنی- مغل باتشاہ ''داحق'' ایہو ہے جو اوہ دیسی اے تے نالے اوہدی میری فقیری نال جُڑی ہوئی اے- عزت بیگ وی مغل اے- بابری مغلاں وانگ اوہ وی بلخ بخارے کابل دی ولایتوں آیا ہے- اوہدا ولائیتی مغلائی عزت لُٹا کے فقیر تھیون باہرلا ناں ونجا کے دیسی مہینوالی وِچ بے ناں تھیون اوہدا سچ اے- باہرلیاں ترکاں مُغلاں دا ایہہ اندراون اندرائے تُرک مغل راج دے سچا سُچا دیسی بن ونجن دا ہوکا وی اے-

ولائیتی عزت بیگ ساری دولت دیسی کبھار ٹُلّے دے بھانڈے وہاجن وِچ لہ دِتی- ایہہ وی باہرلیاں منڈیاں وِچ دیسی کسب دے آدر دا نشان اے- عزت بیگ دی ساری دولت ٹُلّے دے کسب دے تُل نہیں-

مٹی اسدے ہتھ تھیں ہوندی چاندی خام

دیوے خاک محمدا لئے ہزاراں دام

مٹی نوں چاندی کرن، خاک نوں داماں وِچ وٹاون، کم ہے گجرات شہر دِیاں

کسبیاں دا- ایسے پاروں ایہہ شہر ہاریاں شاہیاں دیاں شہراں انبرسر تے لکھنو اُتے بھارُو اے- پر ہریاں دیسی باتشاہیاں دا اوہلا رکھ کے میاں صاحب حاضر پردیسی باتشاہی نوں پۓ بِندے نیں جیہدا تخت کلکتہ اے-

کہندے کول چناںہہ دے وسدا شہر مقیم
انبرسر کلکتیوں لکھنو تھیں عظیم

''انبرسروں کلکتیوں'' نہیں آکھیا میاں صاحب سو ایہہ وی پڑھت تھی سکدی اے ایس سطر دی جو گجرات انبرسر اے تے ایس حساب کلکتے تے لکھنو تھیں عظیم اے، (انبرسر اُمرت سَر دا لوک ناں اے- ایہدا مطلب بندا اے اسمانی چشمہ)- گجرات ''انبرسر'' چناںہہ دے پانی پاروں وی ہووے متاں پر ہِک ہَئ وڈیائی وی ہے گجرات دی- گجرات دے نیڑے چیلیاں والے کول میاں صاحب دے ویکھن گوچرے دیسی سپاہیاں انگریز چڑھت نوں ٹھل پا دِتی آہی-

گجرات وِچ ''اُچے محل عمارتاں'' وی ہن تے ''ہور مسیتاں مقبرے'' وی پر اصل زور ایس شہر وِچ کسب تے وپار دا ہے:

سُوتر سٹ کریگراں کیتے راس بزار
رنگ برنگی ہٹیاں عجب ہوۓ گل کار
کتیں سرائیں منڈیاں جائیں صاف ہزار
کوچے گلی محما کوچے تھالی ہار

تے کسبیاں وپاریاں دے گُناں وِچوں گُن اوہناں دے شہر دی صفائی ستھرائی اے- کیہ انگریز وپار شاہی دا توڑ پۓ کریندے نیں میاں صاحب دیسی کسب وپار نوں وڈیاء کے تے دیسی باتشاہی نوں دیسی کسب وپار نال گنڈھ کے-

میاں صاحب آپنے شاعری دے کم نوں گھنا کسب وپار دِیاں رمزاں راہیں وچاردے نیں۔ آپنی لکھت بارے آکھیو نیں:

خرچ کریساں ایس وِچ ایسے دم ہکوار
سُچے موتی جِکھوں سَل پروساں ہار

اوہ شاعری نوں ''کاریگری''، استاد شاعر نوں ''راس کاریگر'' سمجھدے نیں۔ پچھلے شاعر جیہناں قصہ میاں صاحب تائیں اپڑایا اے بنجارے نیں تے صراف وی:

جو بنجارے موتیاں کرن صرافی کام
لعلاں سندے جوہری راوی صاف کلام

حُسن قدرت دی کاریگری اے۔ جس یار میاں صاحب نوں مہینوال دا قصہ بناون لئی آکھیا اوہدے حُسن دی سوبھا ایتھے مُکدی اے:

کاریگری خدائے دی کِتیاں مُکدی کد
قوت حُسن محمدا اُسدی ناہی حد

عزت بیگ دے سریر دی سوبھا ویکھو:

کلکاں سوہنیاں انگلیں شنگرف نوک بھری
گھڑتل ڈھل محمدا لہ لہ تلی کری
سینہ چٹا چاندیوں گھڑیا استاکار
ودھ صفائیوں شیشیوں ڈھنی مشک تتار
پتلا گردا لک دا جھل نہ سکدا بھار
ڈرے محمد ترٹنوں جد بنھے تلوار
پٹ تونگر چاندیوں قوت بھرے انبار
شیشے زانو ویکھ کے ڈھیندے ہو لاچار

سوہنی دے سراپے وِچ گھاڑ دی اُستاکاری گھنی اے:

بازو لوہڑے رانگلے جندر صاف چڑھے
نازک بندوں لچکنوں کڑیاں نال کڑے
سینہ تختی سیم دی جوڑ استاد گھڑے
پستاں لعل محمدا میخاں مار جڑے
دُھنی عطر عبیر تھیں بھری رہے ہر دم
کاغذ جیوں کشمیر دا تیویں اُتلا چَم
زانو شیشے حلب دے گرد لہوری ہار
سن دند گھنڈیں پیاں گھڑیاں اُستاکار

عزت بیگ تے ہے ای سوداگر- اوہدی ہستی تے بنی ای کسب تے ونج سِر اے:

کسب ایہو ایس مغل دا کرے بپاری کام
گاہے سدا ولائتاں ایراں توراں شام
دولتمند اس ملک دے ورتن اوہدے دام
عزت بیگ محمدا شہریں روشن نام

وپار ہے گھاڑ سِر گھاڑ ہے گھال سِر- گھال گھاڑ بندی اے، گھاڑ سودا تے سودا دام- وپاری دا کسب ہے کاریگر دی گھال نوں دام بناونْ- دام اکٹھے تھیون تے دولت بندے نیں- جیہناں کول دام ڈھیر نیں اوہ دولتمند نیں- شاہ جہانی وارے وِچ دولتمند نیں سوداگر یا بھوئیں وال- بھوئیں وال دو رنگ دے نیں- جیہڑے واہکاں کنوں ہالہ اکٹھا کریندے نیں باتشاہ نوں وی تاردے نیں تے آپنا مالکانہ وی رکھدے نیں زمیندار اکھواندے نیں- جیہناں نوں شاہی فوج جوگے اسوار پیادے تیار کرن لئی باتشاہ نے کسے تھپے دا ہالہ جاگیر کر کے دِتا ہویا اے اوہ منصب دار اکھویندے نیں- زمینداراں

منصب داراں وِچوں کئیں وپار وی کریندے نیں- وڈیاں وڈیاں سوداگراں نال ایہناں دیاں پچیاں نیں- ایہہ سوداگراں لئی سانبھ سہولت دا پربندھ کردا دیندے نیں تے گھر بیٹھیاں لائی راس اُتے لاہا کھٹدے نیں- دولت کریندی کیہ اے- یاں تے دولتمنداں جوگا اڈنبر بن ویندی اے، یاں راس جیہنوں وپار وِچ لا کے اوہ ہور دولت بنیندے نیں- دام گھڑیندے تے شاہی ٹکسال وِچ نیں اوہناں اُتے ٹھپہ باتشاہ دا اے پر داماں نوں دولت بناون وِچ وڈا ہتھ وپار دا اے:

سو دولتمند اس ملک دے ورتن اوہدے دام

میاں محمد بخش ہوراں ویلے اوہ بزرگ جیوندے ہوسن جیہناں دے ویکھدیاں سُندیاں انگریزی وپارستھ ایسٹ انڈیا کمپنی بنگالیوں نکل کے دِتی دے مغل باتشاہ نوں آپنا بھتے خوار بنا گھدا تے ستلج دی کندھی اُتے اپڑ گئی- ستلج ٹپ کے گجرات جہلم اوہ میاں صاحب دے ویکھدیاں اپڑی تے اوہناں اتھاویاں دولتمنداں نوں کمپنی دے دام ورتدیاں ویکھیا- دِتی اُتے نابر فوج دے قبضے نے متاں میاں صاحب نوں آس لائی اے جو مغل شاہی سکہ مُڑ چلے- پر ایہہ سار اوہناں دی لکھت وِچ ہے جو ہُن وپار ویہار دے راج دا وارا اے تے اوہ وارا لد گیا جدوں وپار بھوئیں وال ہالہ خور راج دی چھتر چھاویں ٹُردا ہا- ہُن ہالے دا پربندھ وی وپار کمپنی دے ہتھ اے-

بابر ہند وِچ دھاڑوی بن کے آیا- کئیں واری ہلّے کر کر پرتیا پر ٹلیا نہ- اوڑک 1526 وِچ لودھی باتشاہ ابراہیم نوں پانی پت-وِچ ہرا کے دِتی دا تخت ملیوس تے اگوں مغل شاہی وارا ٹریا بابر دی اولاد دے سر تے- ہُن 1857 وِچ میاں صاحب دا وپاری مغل شہزادہ مرزا عزت بیگ ہند وِچ آیا اے- ایتھے دیسی مٹی دی کاریگر کڑی دے عشق وِچ اتھاواں تھی گیا اے- اوہدی کمائی ٹلے کبھار دی گھاڑ دے ٹل نہیں رہی- ایتھوں کھٹی دولت اوہ باہر نہیں کھڑ سکیا- اوہدی دولت ٹلے دی راس بن گئی- ایہہ کتے

دوہری رمز نہ ہووے اِک پاسے پرانے مغل تاجوال دے دیسی سپاہیاں دا جھنڈا بن ونجن دی تے دُوجے پاسے دیسی کسب وپار دے باہرلے وپاری راج نوں ٹھل کڈھ کے آپنا راج چلاون دی۔

سوہنی گھاڑو وپار ویہار دا قصہ ہے جیوں ہیر راٹھا چاری ویہار دا قصہ ہے۔ راٹھا چاری ویہار وِچ ٹکراء دو دِھراں دا آہا، راٹھ مالکاں دا پشو پال تے واہی وان چاکاں کامیاں نال۔ ہیر ایسے ٹکراء دے نبیڑے دا قصہ ہے۔ پر نبیڑا تھیا ہے اِک بئے ویہار راہیں۔ ایہہ ویہار ہے فقیری، ہر رنگ دی مَل مالکی توں مکتی، گل دا اِک تے اِک دا گل تھیون۔ گھاڑو وپاری ویہار وِچ ترے دِھراں ہن۔ اِک پاسے ہنڈی راٹھا چاری دوجے پاسے محنتی کاریگر۔ ایہناں دوہاں نال ٹکراء ہے گھاڑ وپار والیاں دا۔ سوہنی دا قصہ نبیڑا ایس دوہرے ٹکراء دا فقیری وِچ ای کریندا اے۔ ایہہ دین ہے لوک رِیت دی جیہڑی کامیاں گھالہاراں راہکاں واہکاں دی کرنی تے پلی۔ لوک رِیت نے راٹھا چاری دی چڑھت ویلے دمودر دی ہیر تے راٹھا چاری دی بھاج ویلے وارث شاہ دی ہیر سرجی تے گھاڑ وپار دی چڑھت ویلے سوہنی دا قصہ سرجیا۔ سوہنیاں گھنیاں اُنھویں صدی وِچ لکھیجیاں - ہاشم شاہ، احمد یار تے قادر یار دِیاں میاں محمد بخش دے ساہمنے آہیاں۔ میاں صاحب ویلے پواڑا بنیا باہرلیاں گھاڑو وپاریاں دے پنجاب اُتے قبضے دا۔ میاں صاحب ایس پواڑے دے بندیاں جوان تھئے۔ اوہ ستائیاں ورھیاں دے بھر سیانے آہے جد 1857 وِچ کمپنی راج نوں دیسی فوجیاں دی نابری ٹکری۔ اوس ویلے میاں صاحب سوہنی لکھی۔ ٹکنا تے ایس سوہنی دی فقر نبیڑے تے ای ہے پر ایہہ اوس نبیڑے نوں پُجدی اے آپنے ویلے دِیاں سیاسی لوڑاں وِچوں لنگھ کے۔ نابر سپاہی پُتر پوترے نیں واہکاں کمیاں دے پر اوہناں نوں سنگ پیا مِلدا اے کمپنی راج دیاں دبیڑیاں راجیاں نواباں دا۔ ہر میل دی جُوت بناون لئی نابر سپاہیاں نوں اوس ویلے

پرانے مغل تخت دا نشان ای اوہڑیا- سو میاں صاحب دی سوہنی وِچ جتھے سائیں غلام محمد راٹھ شاہی نوں تج کے فقر شاہی نوں پہنچے نیں اوتھے شاہجہاں راٹھ شاہی دا موہری رہندیاں وی ''اہل قلوب'' اے تے دِلّی دے ولی تے ملوک سبھ اکٹھے نیں۔ رب دی رحمت دی چھاویں-

نابر سپاہیاں دا ٹِل نہ سَریا- انگریز راسوال شاہی پکیری تھی گئی- ویہویں صدی وِچ دیسی گھاڑ وپار نوں باہرلے راس راج دا چھہ چھڈاون لئی خلقت دے زور دی لوڑ پئی تاں گاندھی نوں فقیری ویس وٹاونا پیا پر جد دیسی راسوالی آپ دِلّی دے تخت اُتے بہہ گئی تاں اوسے فقیری ویس نوں نکارا کر کے سٹ پایوس- میاں محمد بخش دے پیو دادے ویلے پنجاب وِچ نویں ابھرے راٹھ راج نے وی ایویں کِیتا ہا- واہکاں کامیاں دی نابری نے مغل شاہی دِیاں جڑاں اُکھیڑیاں نانک دی فقر لہر دے جھنڈے ہیٹھ- پر ڈور ایس نابری دی ہولی ہولی بِنکیاں بھوئیں والاں ہتھ آ گئی- کمیاں راہکاں وِچوں اگل ہتھاں ہالہ اگراہی لئی بھائی والیاں بنا لئیاں- ایہہ بھائی والیاں (مِسلاں) لَو جُو کے لہور دربار دا راٹھ راج بن مُکیاں- ایس راٹھ راج نے فقر بانی نوں رسم رِیت دا رچھ بنا کے رکھ لیتا- ایہہ وار ورتی جیہناں اکھیں ڈِٹھی تے کنیں سُنی اوہ میاں محمد بخش دے جوانی چڑھن ویلے جیوندے ہوسن-

1857 وِچ کمپنی راج کنوں نابری دی لہر اُٹھی تے دیسی راج دی آس مُڑ اُبھری- آپنے مُلک کوں آپ وساون دی آس- اوس ویلے ایہہ آس پکی پچی ہو ورتی جاپدی ہوسی خاص کر پنجاب وِچ جتھاں پندراں ورھے پہلاں دیسی راج آپنیاں پیراں تے کھلوتا ہا جتھاں اٹھ ورھے پہلوں کمپنی دی فوج ہردی ہردی مساں جتی آہی- آس اُلیل دے ایس ابھار وِچ میاں صاحب دی ''سوہنی'' فقیری والا مُچا مُڑ اگیرے کریندی اے پر پہلوں دیسی راج نوں پیراں تے کھلہار کے، پردیسی وپار نوں دیسی راج دی

مُہر بیٹھ کر کے اوڑک اوہنوں دیسی گھاڑ دیاں پیراں ہیٹھ دے کے:

جا دربار اس شاہ دے عزت بیگ غلام
ڈالی نظر گزار کے نم نم کرے سلام
شفقت کیتی باتشاہ صورت ویکھ تمام
خلعت مِلی محمدا ہور ہزار انعام

دِلّی دی منڈی دا زور تے دیسی راس والاں شاہاں (شاہوکاراں) دی وِت ویکھو:

ڈیرے آیا پرت کے سدے آن دلال
ہوکا دِتا شہر وِچ کل بپاری بھال
سوداگر اِک آیا ویکھن کارن مال
ڈُھکے شاہ محمدا آکھن رخت دسال
کھول چھنڈائیاں بوریاں لگا ہون وکاء
وِچ ہزاراں منڈیاں خالی رہے نگاہ
دھڑتھی تھکے تولنوں ساری ٹُلی نہ جاء
شاہاں لئی محمدا کٹھی مُل چُکا
وِہلا ہویا خرچ کے مرزا ساری راس
گُجھ گُجھ لئیاں ہُنڈیاں نقد بدھے پاس

تے دیسی شاہی پربندھ وِچ وپار دی رکھ ویکھو:

فجریں رب دھیائے کے اُٹھ لدائے ڈھور
منزلو منزلی آوندا بادشاہی ٹور
نہ کوئی خطرہ راہ دا نہ کوئی دھوکھا ہور
لنگھ بیاس محمدا پوہتا آن لہور

لہور وِچ شاہی ویہار (آئین) دی پوری چھاں اے:

ڈِٹھا تخت لہور دا خوب بنا آئین

شہر دی بنا (اُیرا) یا اوہدا بنَاء (بنت دی تے سنگھار دی) آئین نالوں وکھ نہیں، آئینِ ای ہے۔ آئین وچ بنَا یا بِنا ہے تے بنَا یا بِنا وِچ آئین۔ لہور وِچ باتشاہی رِیت دا وڈا نشان جہانگیر دا مقبرہ اے۔ ایتھے پھیر نواں پردیسی مغل وپاری پرانے دیسی مغل باتشاہ دے حضور آیا اے۔

بادشہانے مقبرے کرے سلام امیر
صفت محمد مقبرے مٹے نہ وِچ تقریر
عجب صفائی صنعتاں گنجوں مالا مال
پتھر رنگا رنگ سن یمنی دُرج کمال
حور فرشتے دیکھ کے کہن بہشت مثال
چَھت اسمان محمدا چن سورج پُھل نال

شاہی رِیت زمین تے حکومت کریندی اے پر اسمان نال وی ایہدا جوڑ اے، قدرت نال۔ ایہہ جوڑ جوڑیا ہے زمین والیاں دیاں صنعتاں دی صفائی نے۔

رنگو رنگ درخت سے لکھے استاکار
مثل جیہناں دی باغ وِچ ہون نہ وقت بہار
شاخاں چاندی سونیوں لائے ڈال سنگھار
پت ہرے فیروزیوں پُھلاں نہیں شمار
ہر ڈالی تے پکھنو دِسن اُڈن ہار
ہر جے پر زمردوں سبز سرخ منقار
ایسا باغ نہ دیکھیا دائم وِچ بہار
باد خزاں محمدا اس دی لئے نہ سار

پتھر ہیرے مُل دا گارا سیم سُنا
عجب ہوئیاں گل کاریاں وانگ بہشت سنا
ایسی عجب کریگری آدم ممکن نہ
ڈٹھا نہیں محمدا آکھ نہ سکاں تاں
اُسدی حُسن کریگری خرچ نہ آوے انت
گویا ہر ہر کندھ تے پُھلی رُت بسنت
سیج وِچھی وِچ شاہ دی نُخش ہو سُتا کنت
شاہ امیر محمدا سارے مَن منت

باتشاہی رِیت دے نشان دا سدا بہار سوہن اوہدی کلا ہِر ہے، اُساری تے نقاشی.. دی کلا- کلا بنی ہے کریگری تے استاکاری ہِر، کرنہاراں دی سوجھلی گھال ہِر- کلا دا حُسن امر ہوون پاروں قدرت ساواں ہے سگوں قدرت دی خزاں دی ماروں باہر اے- پر ''آدم ممکن نہ'' راہیں ایہہ مُڑ قدرت نال ونج جُڑدا ہے- یاں آکھو بندے دی کلا اوہدی کرت قدرت نال اکائی پاروں ہے- ایہہ اوس آدم دے وسوں باہری اے جیہنوں چالو ویہار نے قدرت نالوں وچھوڑ کڈھیا اے- پر گی ایہہ کلا امیری دے لیکھے- جیویں بندے دی ہورکیتی ہالہ بن کے خزانے چڑھی تے امیری دے لیکھے لگی تویں- ایہہ کلا ہُن شاہی نوکری وِچ ہے، شاہی موت نوں امر بسنت بناون کیتے، شاہی رِیت دا سدا بہار حسن بن کے کرنہاراں نوں موہن کیتے- کلا دا حسن امر ہے کیونجو خرچ نہ آوے انت- ایہہ خرچ نہیں ہوندی انت تائیں، انگھٹ ہے- یاں انتاں دے خرچ نال وی ایہہ ''آوندی'' نہیں- ''خرچ'' والی رمز کلا دے حسن نوں امر کریندی اوہنوں شاہی بہشت وِچوں باہر کڈھ لیائی اے- یاں آکھو خرچ دی گل نے ایس بہشت نوں اوس ویہار دے وِچ لیا دھریا اے جس ایہنوں اُساریا اے- خرچ تے

ایس کلا جوگا دِتا اے اوہناں جیہناں ہالہ بھریا اے- اوہ کلا والیاں دے ای بھیناں بھرا آ ہے- خرچ کلا والیاں نوں دی پورا ای ملیا اے- ہالہ بھرن والے تے کلا والے تے آپ سارے خرچ تھی گئے نیں باتشاہی اڈنبر نوں ٹھمن وِچ، شاہاں (شاہو کاراں) امیراں (منصب داراں، زمینداراں) دی میری نوں پیری بناون وِچ، آپ قدرت نالوں وجوگ دا دوزخ جھاگ کے اوہناں نوں بھرم بہشتیں واڑن وِچ- شاہی نوکری وِچ جُتی کاریگری کلا بن کے آپنے ہتھیں شاہی تران نوں ریت دیاں سدا بہار سیجاں اُتے سواوندی آئی اے، اوہنوں بہشتی باگاں وِچ پھیر کے قدرت دا سروپ بنا ویکھاوندی آئی اے، مُڑدی پھیری شاہاں دیاں سِراں نوں چڑھی اے- خلقت لئی (تے آپنے لئی) شاہی تران دی موہ مشک کھنڈاوندی آئی اے- شاہی محلاں مقبریاں باگاں راہیں ایہہ موہ مُشک ہِت پئی دُھمی اے جہان تے- جیویں ہُن سرکاری بلڈنگاں وپار گھراں تے دھنوالاں دیاں کوٹھیاں راہیں اجو کے مَل ویہار دی پرتیت لوکاں دیاں دِلاں نوں گھیردی اے تے مُڑدی پھیری ویہار واناں دیاں سِراں نوں چڑھدی اے-

(5)

بلخ بخاریوں دِلی تے دِلیوں لہور- ایہہ پندھ مرزا عزت بیگ مغل دا ہے سوداگری کماون لئی- چنانہہ تے آکے اوہ پندھ پیا عشق کماون دے- سوداگری والا پندھ ہالہ خور باتشاہی ویہار وِچ ونج دی چڑھ ویکھالدا ہے، وپاریاں تے امیراں، راسوال شاہاں تے بھوئیں وال شاہاں دی آپس وِچ رس ورتن- راسوالی تے بھوئیں والی مَل دے رنگ نیں بندے دی وار دے بنائے- عشق دا پندھ وی بندے دی وار دا کھوجیا ہے پر ایہہ پندھ ہے مَل نوں مُڈھوں مکاون دا، مَل دی بنائی مَیں نوں مَیں تُوں دی ونڈ نوں مُکا کے اِکائی والے رس واسے تائیں اپڑن دا- ایہہ پندھ ہے عزت بیگوں مہینوال تے مہینوالوں فقیر تھیون دا- ایہہ پہلے پندھ دا اُلٹاء ہے- چنانہہ تے آکے پہلا پندھ مُکیا

تے ڈوجا ٹریا۔

چنانہہ کیہ ہے۔ ایہیں وسوں دا نشان آہیاں۔ ایہیں بِر واہیاں ودھیاں تے ودھ کے مالکیاں بن گئیاں۔ مالکی ہیٹھ آئی واہی دی اُبج دے بِر تے ونج موکلے تھئے، شاہوکارے اُبھرے تے سوداگریاں چڑھیاں۔ پر نیں تے بنی اے قدرت دے سہج ورتارے بِر۔ ہزاراں چوہیاں تے نالیاں دا رَل کے اِک تھیون، اِک تھی کے ساگر بنن، ساگروں مینہہ ہو کے مُڑ چوہیاں وچ آون، اِک دا گل تے گُل دا اِک تھیون۔ ایہہ ایہیں دا تت ست ہے۔ ایہیں مَل مالکی ویہار دی باندھے بدھیاں پئیاں وگدیاں ہن۔ بھوئیں دے سائیں ایہیں دے وی سائیں ہن۔ پر قصہ ریت والیاں ایہیں دا تت ست جگایا اے وگدے ویہن نوں ویہار دی باندھ دے اُلٹ وگا کے مُڑ قدرت دا سہج ویکھایا اے چنانہہ نوں عشق دا نشان بنا کے:

عشق دِہے وِچ چندلے (حافظ برخوردار)

پانی عشق چھہاؤں دا (قادر یار)

میاں محمد بخش وی ایسے پاروں ہوراں ایہیں کنوں وکھریندے نیں چنانہہ نوں:

نیر بیاسوں راویوں مرزا لنگھ پیا
آیا کول چنانہہ دے کیہ گُجھ کرگ قضا
جادُو نیر چنانہہ دا لیندا چت کُھلا
پنوں سات محمدا لُوں لُوں عشق سما
سُچا نیر چھہاؤں دا سرجیا جل جلال
نوشہ ہادی تاریا لطف چلوٹی ڈال
پہلے طالب عشق دے لین چھہاؤں بھال
موں منان محمدا آیا مہینوال

قدرت سرجے بُچے پانی نوں فقر چلوٹی دی جاگ لگی اے- عاشقی فقیری اے- مون مناون بنا مہینوالی نہیں- سگوں مہینوالی نوں بُج کے مون مناون جوگا تھیونا ہے، مرزے عزت بیگ- پر اُجے تے پندھ وڈیا ای بس:

اپر گھاٹ چنانہہ دے آیا مغل اصیل
پانی وکیھ چھاوَں دا دِل وچ کرے دلیل
اِسے اندر ویسے جیوں یوسف وِچ نیل

چنانہہ سچے پوہندا ہے- اجے مغل اصیل دی عاشقی یوسف والی جگ موہنی معشوقی والے پڑاں وچ آئی ہے- یوسف کنعانوں بردہ بن نکلیا تے مصر وِچ زلیخا دے عشق کولوں مُل پوا کے اوڑک مصر دے تخت تے بیٹھا- چنانہہ دی سیتر نوں اجے مرزے دا چت حاکمی صاحبی دیاں رمزاں راہیں پڑھیندا ہے- چنانہہ اجے اوہنوں یوسف دا نیل بن دسیندی اے- گجرات بُج کے وی ایہو یوسفی چڑھی رہی عزت بیگ نوں- امیری عیش دی مجلس لائیوس اوتھے- ایہہ ریتل رنگ ہے شاہی نوں ہتھ گھتیندی سوداگر رہریت دا- کنیزاں، غلام، ساز، شراب، خشبوئیں-

دل نوں آب رباب دی چنگاری وچکار
بُلے عطر عبیر دے دُھکھن عود قمار
حُسن اجیہا مُغل دا روشن کرے ہندار
اوہ سی چن محمدا تارے گردے یار
بیٹھا اپر پلنگ دے دِسے وانگن شیر
خدمت اندر خدمتی بدھے ہتھ چوفیر
ویکھن آون اوس نوں سوہنے سندر ڈھیر
اوہ مغرور محمدا گل کرے کر دیر

اِک غرورت حُسن دی دُوجا زر دا مان
تریجا موسم عمر دا چوتھا دیہی تران
پنجواں عیش جہان دے چنگا پہنن کھان
چھیواں ذات محمدا اُچی مغل پٹھان

ایہہ سِکھر آپ ای آپنا لہا اے- یوسفی آپا رُجھ والی رمز ای مُڑ آئی اے لہا لئی پہلوں گجھی (ولادیں جیہی سیتر یوسف دی خواب وَل):

اوہ سی چن محمدا تارے گردے یار

وَت گھلی:

مہتر یوسف حُسن دا کیتا سی گجھ مان
لگا تھوڑے مُل توں بھائیاں ہتھ وِکان

یوسف والی رمز آپنا گیڑ پورا کریندی اے گجھ چرمگروں جد عزت بیگ سوہنی نوں دیکھ کے آپنی سوداگر ہستی ونجاون تے آ گیا تے سنگی ساتھی اوہنوں چھڈ ٹُرے:

یوسف کھوہے سٹ کے چلے پرت بھرا
رہا نہ ساتھی سنگ کو نہ کوئی یار اشنا

یوسف والی رمز نال جُڑی ہوئی اے زلیخا دی عاشقی، ایسے پاروں ای ایہہ ورتیجی اے آپا رُدھ سِکھاں توں عاشقی وَل لہا واسطے- پر عاشقی دل ایہہ لہا زلیخا والے راہوں نہیں بازغہ والے راہوں ہے:

عشقے دے کئیں راہ نیں ناہیں اکھیں بس
جاندا ہر ہر سنھ تھیں چوراں وانگن دھس
جیونکر لگا بازغہ یوسف دی سُن دَس
عزت بیگ محمدا گیا کناں تھیں رَس

بازغہ وی مصر دی اِک سرداری اے- اوس بردے یوسف دے حُسن دا وجکرا سُن کے آپنے اندر اوہدا عشق سہی کیتا تے مڑ سرداری چھوڑ فقیر تھی گئی نیل دی کندھی اُتے کُلّی پا بیٹھی- زلیخا ہار ملکہ بن کے یوسف باتشاہ دی سیجے نہ چڑھی-

سراپا فارسی ریتوں آئی بتر ہے، وارث شاہ نقل نے حاکمی مالکی رہریت دی ٹوک لئی ورتیا ہے ایہنوں- میاں محمد صاحب سوہنی دا سراپا تے ریتل حساب وچ ای لکھیا پر جد عزت بیگ سوہنی نوں تکیا تاں سراپے دا اوہو ریتل رنگ عزت بیگ دی صورت پوچ ویکھنی نوں ویکھاون دے کم آیا:

دیکھ اکھیں متواریاں سو دِل دِتوس وار
دند ہیرے تک ڈولھدا آنسو موتی ہار
مونہہ اُسدے دی بھانبڑی سینے دِتی بال
صبر متاع محمدا جالے مال جنجال
دونہہ زلفاں دیاں سہلیاں بہندا پا کمند
ہوئی ہر ہر وال وِچ جان مغل دی بند
نیواں ہویا عجز تھیں متھا ویکھ بلند
ہندی تک رخسار تے سڑیا وانگ سپند
طاق ابرو دے ویکھ کے جُفت ہویا غم سنگ
تنگ شکر دے وات تھیں بہت ہویا دل تنگ
جوت شمع دی چہریوں سڑیا وانگ پتنگ
لگوں اندر خدمتی بدھوس لک نہ سنگ
کُھوہ ٹھوڈی دا ویکھنوں غم دے کھوہ پیا
کیا صراحی گل دی مست شراب پیا

غبغب والے سیب دا سہہ آسیب گیا
مفت نہ دے محمدا ایسا سیب پیا

ویکھو اِک پاسیوں ریتل رمزاں آوندیاں نیں سراپے دیاں تے دُوجے پاسیوں ایہناں نال گنڈھیاں ہوئیاں ریتل رمزاں آوندیاں نیں مرزے دے ویکھن دیاں، مرزے دی پوہ دیاں- ایہہ گنڈھ بندی تھئی ہے فارسی ریت والی صنعت کاری راہیں، جیہڑی لفظاں دیاں واجاں نوں وی ورتدی اے تے معنیاں نوں وی پر آپنے ویکھالے وِچ رُجھ کے ایہہ گل بُھل ویندی اے جو ایہہ ویکھالا ایتھے آپ مُدا بن ٹریا اے- صنعت کاری دا ایہہ پیتلا تے ہوچھا ویکھالا مٹے رمز ہے اوس صورت پُوجا دی، روپ رُجھ دی، جیہڑی عزت بیگ دی ویکھنی وِچ پچھوں آئی اے تے اُجے گئی نہیں-

قسم کہاں میں رب دی صورت سی بے حد
صورت کولوں اوس وِچ معنے آہے ودھ
دولت عزت بزرگی مرزا ساری رَدّ
صورت اُتے مر رہیا معنے لبھسن کد
جے صورت دے معنے پیندے تُدھ نظر
رلدا اندر واصلاں اوسدا چھڈ مگر
پر جاں جاں وِچ صورتے قید آہا بے پر
پہلی واری معنیوں لبھیوس نہیں خبر

ایتھے صُورت تے معنے وَکھو وَکھ ہن- معنے مِلن تاں صورت دا مگر چُھٹ جاندا اے- پر نال ای صورت تے معنیاں دی جُوت اُگھڑی اے- اُگھڑی توڑے معنیاں دی صفت کرن واسطے ای اے-

سکھو ہاں پندار وِچ صورت اندر قید

صورت وِچوں معنے جے ہوندے ناپید
کد کوئی دِل لاوندا اس پر رَکھ اُمید
ہوندی نہیں محمدا دُھپ بنا خورشید
جانے نال یقین دے کوزے اندر جَل
تاں ترہایا اوس نوں ہتھ پاوے جا گل
جاں ڈبے دریا وِچ جل دِسے ہر وَل
یاد نہ رہس محمد کوزے گھڑئیوں گل

ایتھے مرزے عزت بیگ دی ویکھنی ''سہو'' دی ویکھنی نکلی اے- مرزا نویکلا نہیں- صورت دی قید ''پندار'' پاروں ہے- پندار سوچ ہے آپا رُجھی سوچ، آپنے نویکلے تے اُچیرے بھلیرے ہوون دا گمان- ایہہ گمان بندے دی ویکھنی نوں پیتلا تے ہوچھا بنا دیندا اے-

پندار والی ویکھنی ای صُورت نُوں معنیاں تھیں وکھرا گھندی اے تے ایس وکھرپ اُتے ای مُک بہندی اے- صُورت ہے ای معنیاں دی ویکھالی- صُورت دُھپ اے تے معنے سُورج- دُھپ سُورج دی ہستی دا ای پسار اے، اوس کنوں وکھ نہیں- سُورج ہے تے دُھپ ہے- دُھپ ہے تاں مگر سُورج سِر پَر ہے- پر نال ای صُورت کوزہ اے تے معنے جل- جل تے کوزے دا لاگ سُورج دُھپ والا نہیں- کوزا جل دا پسار نہیں، اِک وکھری بنتر ہے مٹی دی- جل کوزے وِچ وڑ کے اوہدی صُورت تے دھاردا اے پر آپ نرا کوزے جوگا ای نہیں ہوندا- کوزے تے جل والا وکھریواں بندے دی لوڑ اوہدی اپڑ دساون لئی کیتا گیا اے متے- تریہائے بندے دی لوڑ کوزے نُوں ہتھ پاوندی اے کیونجو پانی اوہدے وِچ ہے- پر جے لوڑ پانی نُوں آپنے اندر گھتن دی نہ ہووے آپ نُوں پانی وِچ گھتن دی ہووے تاں کوزے گھڑے دا خیال نہیں

آوندا- دریا ڈیہاں ہر پاسے جل دِسدا ہے یا جل "ہر" ہو دِسدا ہے- (گھڑے تے دریا دی گل ایتھے قصے دا اخیر جھلکاردی اے)

جاپدا اے میاں صاحب دی جاچے "صورت دی قید" ویہار دِتی ویکھنی (پندار) دی قید اے- معنے دی صورت وِچ ای نیں پرلبھدے نیں ویہار دِتی ویکھنی چھڈیاں- دولت عزت مرزگی "رد" تے دِتی عزت بیگ سوہنی نوں ویکھ کے پر اجے اوہدی ویکھنی اصلوں پندار وِچوں باہر نہیں تھی- معنے ہن صورت دا ویہاروں باہرلا تت ست- ایہہ ظاہر تھی سکدے نیں ویہار دِتی ویکھنی کنوں چُھٹ کے- ویہار دِتی ویکھنی صورت وِچ آپنے آپ نوں ویکھدی اے اصل صورت نوں نہیں ویکھدی- ویہار دِتی ویکھنی مل پالی میں دی ویکھنی اے- مَل پالی میں اِندریاں وِچ لہہ گئی ہوئی اے- ایہدے وِچوں باہر نکلن ایہدا مرن تے نویں بے مَل ہوند دا جاون ہے- عزت بیگ ایس مَر جیون دے پندھ پیا تے ہے پر پوند ای اوہ پچھلی نال آئی ویکھنی دی پکڑوں باہر نہیں تھی گیا- اوہ شاہی درباراں توں پھر کے آیا اے منڈیاں دی کھٹی اُتے آپنا وی دربار لایوس گجرات آن کے- اوہدی اکھ درباری فارسی ریت دی صنعت بازی دے ہر پرانے شیشے راہیں ویکھدی اے- گجھی جو ہوئی اوسے دی-

(6)

صورت تے معنے دی دُوئی نوں کہانی دی بنتروں باہروار اِک وچارن جوگا معاملہ کر کے رکھیا ہے میاں صاحب ایتھے، سھو نال واپرن والا اِک عام معاملہ، سھو نال واپریا، بھاویں دریا تے گھڑے دی گل کر کے کہانی نال جوڑ وی دِتو نیں- کتاب دی موہر وِچ ایہہ معاملہ مخلوق دی ہوند بارے میاں صاحب دے وچار دا حِصہ بن کے آیا اے- ایہہ وچار کتاب لِکھن لِکھواون، شاعری کرن کراون دا سومہ ہے-

وچار تے شاعری دی دُوئی وی متے صورت تے معنے دی دُوئی دا ای انگ اے-

پر صورت تے معنے دی ایہہ دُوئی جاپی رڑکی کیوں- ایہنوں رکھ وچارن دی تے ایہنوں وسارن دی لوڑ کیوں بنی ہے ساڈی وار وِچ، ساڈی ورتن وِچ- ایہہ پُچھ کہانی نُوں سمجھن دے نال ای ٹُردی اے پُوری کتاب وِچ- موہر وِچ آئے بول سُنیے:

جاں جاں پڑھے نہ پٹیاں لڑکا ہو ہُشیار
پڑھنا درس قُران دا اس نُوں مُشکل کار
طالب ہوون پیر دا آیا سی اِک یار
کہیوس پیر محمدا عِشقوں ہو خوار
جاں جاں صُورت حرف دی آوے نہیں نظر
کیونکر اُسدے معنیوں لبھے کُجھ خبر
پر صُورت دی قید وِچ ہرگز رہیں نہ مر
لنگھ شتاب محمدا پُل پر پا نہ گھر

صُورت حرف ہے، معنے حرف دے اندر نیں اوس کنوں وکھ نہیں- صُورتوں باجھ معنے ہوون وِچ نہیں آوندے (ایتھے ویروا ہے کتاب دی لِکھت دا سو صُورت والی گل حرف دی رمز راہیں ٹوری گئی اے-) میاں صاحب نے صُورت معنے دی دُوئی دا مُول دسیا ہے آد جگاد دی برجنا نُوں:

جتھے ہستی ساڈیوں کُجھ نہ. آہا زُول
چھپیا سی وِچ نیستی ایہہ سبھ عالم طُول
ہِکو ذاتی نُور سی دُوئی نہ آہی مُول
میں تُوں والی گُفتگُو ناہی تد قبُول
اوہ جمال کمال سی پڑدے میں مستُور
آپے ناظر حُسن دا آپے سی منظُور

پاک آہا ہر تھوں مونہہ شیشے تھیں دور
کنگھی باجھ محمدا آہی زُلف ضرور

بادِ صبا اس نُور تھیں نہ ہلایا وال
اکھیں خالی سُرمیوں متھا سی بِن خال
خالی سی گُل سُنبلوں سبزہ نہ سی نال
اوہ جمال محمدا مِٹے نہ وِچ خیال

ایہہ ہوندوں پہلاں دی ہوند اے، انہوند- انہوند وِچ اکائی اے- انہوند آپ ای گل ہے، گل ہوند یا سمجھو اجے اکائی دی گل ای نہیں کیونجو اکائی دی گین تدوں آئی جدوں دوئی آئی- میاں محمد بخش ایس انہوند نُوں بے صُورت حُسن آکھدے نیں- ایس بے صُورت دی سمجھ وی پڑدے دی دُوئی بھری رمزوں بِنا نہیں سری تے انہوند وِچ حُسن نُوں ویکھن لئی آپے ناظر تے آپ منظور والی ونڈ کرنی پئی اے- ویکھن دی ایہہ مجبوری انہوند نُوں وی آہی- انہوند جیویں ہوون دی ہوسکن دی لوڑ دا اوہدی تانگھ دا ای ناں ہا:

اوتھے عاشق آپ سی آپے سی محبوب
آپے طالب آپنا آپے سی مطلوب
پر ایہہ خواہشا حُسن دا جانن اہلِ قلوب
پردے وِچ محمدا چھپے نہ رہندے خُوب

نظر کریں دل لالیاں آوے جدوں بہار
پاڑ پڑاتاں نِکلن کردے پُھل اظہار
دِل تیرے تھیں جاں کوئی آوے خُوب اشعار
دسیں لکھ محمدا تا سنائیں یار

جس جس جائی حُسن ہے ایہہ اُسدا معمول
اوّل حُسن ازل دے جُنبش کیا قبول
باہر ولایت قُدس تھیں پائیوس آن نُزول
ظاہر ہویا جگ تے چھپیا نہ رہیا مُول

انہوند وِچ ہوند سِک بندے آپنی ورتی ویکھنی وِچوں پڑھی اے تے مُڑ آد جُگاد دی کہانی نُوں ایس ویکھی ورتی بھر اُساریا اے متے- میاں صاحب شاعر نیں سو آپنی کرنی وِچ لکھ سُناونی وِچ سبھی کریندے نیں ایس سِک نُوں- شاعری، کلا، رُوپ وان ہوون دی تانگھ دا ناں ہے، بے صُورتوں صُورت وند ہوون دی- رُوپ وان تھیون دی انہونداں ہوند وِچ آ وَنجن دی تانگھ آپ سُنجان دی آپ میل دی تانگھ ہے- اِک ہونداں دو تھیون دی، دو تھی کے اِک ہوون دی- ایہہ میل تانگھ عِشق اے-

ذاتوں قطرے نُور دے کیتا آن ظہور
چڑھیا سُورج عِشق دا ہویا ہنیرا دُور
کھِڑیا باغ جہان دا کارن یار ضرور
گل محمد عِشق دی مِٹے نہ وِچ شعور

میل تانگھ مُول ہے ہونداں پہلاں والی ہوند (انہوند) دا- ایہہ کارن ہے ہوند دا- ایہہ دُوئی بناون ہار وی اے تے دُوئی نُوں اِکاون ہار وی اے- ایہہ چانن ہے سُرت سُنجان ہے کھیڑ ہے، انھیرا رہندیاں اکھیڑ ہونداں- ایہہ ہوون ہے انہوون رہندیاں- انہوون ہے ہوون ہونداں:

العشق نار بھائی روشن ہے مذکور
نارے اندر نُور تک نُوروں نار نہ دُور
حُسن عِشق دو نام نیں ہکو ذاتی نُور

جتھے حُسن محمدا اوتھے عِشق ضرور

جلوہ ذاتی رُوپ دا ہر ہر جائی ہے
تھئو تان مجاز دا آپوں وِچ بہے
آپوں تیر چلاوندا آپوں پھٹ سہے
ایویں عام بُھلاوندا کیہڑا سچ کہے
وِچ مجاز حقان دے ہرگز فرق نہ کو
آتش چندن جنڈ دی ساڑن والی ہو
مِلدے جا سمندرے ہر ہر پانی جو
جانی آپ محمدا جس سر در تے ہو
اینویں نام مجاز دا عِشق حقانی گل
بُلبُل دا دِل ٹھگدا کر جلوہ وِچ گل
آدم جزو ہک اوس تھیں اوہ ہے آپے کُل
اوکھی رمز محمدا کیونکر دساں کُھل
ہے حیاتی دِلاں دی اُس دا عِشق کمال
ہر سوہنے دی عاشقی جا مِلدی اُس نال
عاشق میں معشوق اوہ آکھن نہیں مجال
ایدھر اودھر آپ ہے میں تُوں وِچ نہ کار
آپے شِیشہ آپ ہے آپے سِرجن ہار
آپے ظاہر ہوندا آپے پردہ دار
نہیں زبان محمدا دساں ایہہ اسرار

میل تانگھ پاڑ بنندی تے میلدی ہے اِک تے گُل دا، ظاہر تے باطن دا، مجاز تے حقیقت دا- ایہہ نکھیڑ جوڑیندی اے ڈِٹھی نُوں ان ڈِٹھی نال، سوچی نُوں ویکھی ورتی نال- میاں صاحب ایتھے رویندے نیں ایہناں دُوئیاں دے اٹل، امر، آپنے آپ وِچ پُورا، اصلوں وکھرا ہوون نُوں- ایہہ اٹل امر ہوون، کسے بتر دا آپنے آپ وِچ پُورا ہوون، اصلوں وکھرا ہوون، ویکھنی دا بُھلاوا ہے، سوچنی دی موہ ہے- ایہہ بُھلاوا ایہہ موہ ای پندار ہے- میاں صاحب ایہوں نفس تے خودی وی آکھدے نیں- ایہہ جمدا ہے میل تانگھ نُوں جیون دی اصل رُجھ اصل آہر نہ بناون پاروں:

ہور کموں ہتھ آوندے غفلت تے پندار

ہِک دم باجھوں عِشق تھیں لکھاں دا نُقصان
جس نے عِشق نہ کھٹیا کیتی عُمر زیان
توڑے ہور جہان تے ہون ہزاراں کم
نفس خودی دی قید تھیں کرے خلاص پرم

ایہناں ہوراں کماں دی رُجھ نُوں میاں صاحب ''دُنیا'' آکھدے نیں:

دُنیا جنگل چھڈ کے عِشق شہر ول آ

رِیتل رمزالی وِچ دُنیا شہر اے تے عاشق ایہوں چھوڑن لئی جنگل واس تھی ویندے نیں- میاں صاحب اُلٹیندے نیں ریتل رمزالی نُوں- دُنیا، حاضر ویہار دی وسائی دسوں، اُجاڑ ہے- اصل آبادی عِشق ہے، مخلوق دا اصل وسیب- ''دنیا جنگل'' ''عشق شہر'' نوں کدوکنا گھیرن لگا اے، نفس خودی دی قید کدوکنی ہے؟ قصے وِچ ویکھیے تاں گُجرات وِچ مرزے عِزت بیگ دی درباری مجلس دُنیا دے رنگ دی چڑھ اے، خودی پندار دی بھرپُوری اے:

بیٹھا اُپر پلنگ دے دِسے وانگن شیر
خدمت اندر خدمتی بدّھے ہتھ چوفیر
ویکھن آون اوس نُوں سوہنے سُندر ڈھیر
اوہ مغرور محمدا گل کرے کر دیر

برزے دی ایس حالت دا مُول اوہدی دولت اے- ایہہ دولت بنائی اے اوہدے مال دی وِکّت نے، لاہے نے- لاہا کیہ ہے- گھاڑو وپاری نال سودا مُکیندیاں آپنی لاگت سر پر گھندا اے، چھڈدا اے اوہ آپنی محنت وِچوں- اوہدی چھڈی (وپاری ماری) محنت ای وپاری دا مُڈھلا لاہا اے- وپاری ایس ماری محنت نُوں ایس لاہے نُوں دُونا چونا سونا کریندا اے بادشاہاں امیراں سرداراں اگے ویچ کے- اوہناں وپاری نوں منگیا مُل دینا اے اوس نقد وِچوں جو اوہناں نُوں جُڑیا ہے واہکاں کامیاں دی کیتی نُوں ہالے رُوپ لُٹ سمیٹ کے- ہور گاہک برزے مُغل وپاری دے نیں شاہ (شاہوکار) ایہہ آپنی راس بنیندے نیں وپاریاں کنوں تھوک وِہاج کے اگوں پرچُونیاں نُوں ویچ کے- جوڑی راس ایہہ ویاج تے اُدھار دی دیندے نیں ملکھ والاں نُوں تے وپار وِچ وی لاوندے نیں- شاہُوکاراں دا کم جُڑیا ہویا اے وپاریاں دے کم نال، سگوں اوہناں دے کم دا ای ودھاء اے-

برزے دا مال کیہ اے- دوشالے، پشمینے، بنات، ریشم، پوستیناں، تھیوے، فیروزے، عطر، عبیر گلاب کیسر کافور چنن عنبر عود کستوری گری چھوہارے مصری ساوگی پستہ بدام عناب منقا زیرا ممیرا دارچینی لونگ لاچی میوے، چینی چوب ملٹھی سُنڈھ پپلا مول نیلوفر، ولائتی ہتھیار، تُرکی تازی گھوڑے، بختی اُٹھ- ایہہ تھوک یاں تے قدرت دے بنائے ہوئے نیں یاں کاریگراں دے- قدرت دِیاں بنائیاں شیواں نُوں وی واہکاں مالیاں سانبھیا پالیا سواریا اے، ہتھیں کرن والیاں ماڑیاں دی گھال نے ای ایہناں نُوں

ورتن وان کیتا اے- جدوں ایہہ ٹریاں ورتن لئی نہ رہیاں دُوجیاں وستاں نال وٹاندرے پاروں یا پیسے نال وٹ کے وکاؤ وستاں بن ٹریاں تاں سمجھو کرن ہاراں دی گھال جیہڑی ایہناں اُتے لگی وکاؤ وست بن ٹری- اوس گھال ہُن وپار دے گیڑ وِچ رُڑنا ہے، ایس گیڑ وِچ رُڑدیاں اوس جتنی واریں وِکنا ہے ونجھاراں نُوں لاہا دیونا ہے- اوس لاہے وپاریاں شاہاں دی راس بننا ہے جیہدے سِر تے اوہناں ہور کرتاں نُوں وستاں بنا گیڑنا ہے وپار گیڑ وِچ- کیہ بندے دی گھال دے وست بن ٹُرن تے وستوں لاہا لاہیوں راس تھیون سِر ای اُسریا ہے اوہدا پندار جس اوہنوں دوئی وِچ بُول کے اوہدی میل تانگھ نُوں، آپنے آپ نال دُوجیاں نال اکائی مانن دی سِک نُوں مار دِتا اے- مِرزے دے مال وِچ رومی روسی گولیاں تے بے ریشے غلام وی نیں، ماڑیاں گھراں دے جی جو ماہیاں دا بھار بن کے وِک گئے یاں دھاڑیاں وِچ پھڑیج کے وِکنہار تھی گئے- ایہہ جیوندے جی ہُن وستاں نیں- ایہناں منڈیو منڈی وِکنا اے تے ایہناں دیاں سریاں وپاریاں دا لاہا وی بننا اے تے رج وجوگیاں دا عیش وی-

(7)

سو مِرزے عزت بیگ دی دولت عزت مِرزگی اصل وِچ ماڑیاں کامیاں کرتیاں واہکاں دی محنت ای ہے مُولوں- پر مِرزا دولت نُوں آپنی کمائی سمجھدا یا ماری محنت نہیں- ماری محنت دی سمجھ گُھنے ہا تاں کیہڑی اوس ہتھوں چھڈ دینی آہی دولت- دولت سِر ای اوہدی عزت آہی، اوہدی ذات دی اُچ، اوہدا عیش سُکھال- اوہدا حُسن وی دولت والیاں دی رہریت دے سلاہے تے پروانے تک نقشے مُوجب ہوون پاروں ای حُسن اے- تک نقشے دا ایہہ ڈول درباری فارسی شاعری دی صنعت کاری وِچوں لنگھ کے اوس ویلے دیاں رج وسیندیاں لئی حُسن دا گز بنیا- مِرزے عزت بیگ دی میں اوہدی دولت نے بنائی آہی، اوہدی مُل ماکی نے اوہدے عیش سُکھال نے اوہدے حُسن نے- مِرزا

دولت عزت چھوڑ اوہناں جیہا اوہناں وِچوں ہو ونجے جیہناں دی گھال ہے اوہدی دولت، تاں ای اوہدی ملوان میں بجھے، اوہ آپنی دُوئی دی باندھوں نکل کے جیوندیاں جیاں نال اکائی مانن جوگا تھیوے- آپنے ورگ دیاں شاہاں امیراں نال ظاہر دا لاگ ہیج تاں گھنا ہوسی اوہدا پر ایہہ سارے تے وِچوں آپنی مَل نُوں اِکڈوجے نال رل بھڑ کے دُونی چونی کرن وِچ جُٹے پئے نیں سو شریک نیں اِکڈوجے دے- پر گھاڑواں کامیاں کرتیاں واہکاں دی کیہڑی اکائی اے ہِک بئے نال- اوہ وی آپنی کیتی بگانی کرا کے تھُڑ سوڑ دی جھورے چِنتا دی باندھ وِچ نیں- ایہو باندھ اوہناں دی میں ہے- سو پُورے ویہار وِچ ہونداں میں بدھیاں تے دُوئی رُدھیاں نیں- پُورے ویہار وِچ عشق دا پندھ ان ہویا ان ہوونا ہے- ایس پندھ پوے اوہ جو ویہار بھنن دا آہر چھوہے تے ایس آہر صدقہ دُوئی وِچوں نکلے اکائی مانن جوگا تھیوے-

قصہ مرزا عزت بیگ نُوں ایس پندھ پوندا اے- اوہنوں رمز بنیندا اے ویہار دے تروڑ دی-

پندھ ٹُردا دُوئی توں ای اے، صُورت درشنوں، پر صُورت پُل ہے اکائی دا- رُوپ درشن ای تت جھلکار دی اے جے رُوپ آپ کوئی وکھری آپنے آپ وِچ پُوری شے نہ بن دِسے، مَل وان میں لئی مَل ہنڈاون جوگی شے- جے مرزے عزت بیگ نوں سوہنی ایویں دِسدی تاں اوہ آپنی دولت دے بر تے سبھ سجا ای اوہنوں ویاہ کھڑدا- ٹکا کبھار وی عزت ای سمجھدا آپنی تے نالے آپنے کاروبار دی- پر مرزے نُوں سوہنی دا درشن اِکائی دا جھلکار اے- ایہہ جھلکار ویہار بھن اے میں تروڑ اے- اوہ سوہنی نُوں مِل کے اوہنوں آپنے ورگ وِچ ویاہ کھڑن دی نہیں سوچیندا- اوہنوں تے آپنا ورگ وِسردا لگدا اے- آپنی عزت دولت مرزگی دا لڑ ہتھوں چھُٹدا جاپداس- سگوں آپ بچھاوندا اے اوہ ورگ لاگ دا لڑ، آپنے کم نُوں کم بنا کے، آپنی دولت نُوں گوڑا کر

کے- وپاری دا کم اے وست دا سودا کرنا- برزا وست دے سودے نُوں وسیلہ بنیندا اے، سوہنی دے درشن دا- سودا سودا رہندا ای نہیں نہ وپاری وپاری رہندا اے-

عاقل نال نصیحتاں داغ پرم دے دھون
تڑٹی ڈور محمدا گڈی موڑے کون
بلخ بُخارا تلخ ہویا سٹے سارے سنگ
کیتے ڈور محمدا حرص ہوائیں ننگ

برزا آپنا کسب آپنا ورگ چھڈن تے آ گیا اے- ویہارو سمجھاونی دے اثروں باہر ہو گیا اے- اوہدی گڈی جیہڑی ویہار دی ڈور تے چڑھی آہی ہُن اوس ڈور نالوں ترٹ گئی اے- پہلاں اوہ وڈی سوداگری چھوڑ نِکے شہر دی ہٹوانی تے آیا:

گھوڑے جوڑے ویچ کے نقد کیتے ہتھ وٹ
بیٹھا شہر محمدا لے کرائے ہٹ

پر ایہہ ہٹوانی وی وپار دا اُلٹ اے- ایہہ عِشق دے پندھ دا ای پڑاں اے ہٹی پائیوس گھاٹ دا سودا کرن لئی:

مہنگے مُل خرید کے سستے دئے بزار

گھاڑو کنوں سستی گھن کے بزاریں مہنگی دیون وپاری دا دھرم اے- پر ایہہ وپاری گھاڑو دی محنت مریندا نہیں ہتھوں محنتوں ودھ پیا دیندا اے اوہنوں، متے پچھلی ماری محنت دا بھار پیا لاہوندا اے- کسب مہنگا تھی گیا تے وپار ستا:

جاگے کرم کلال دے ہوون لگی کھٹ
ڈھل نہ پوندی بھانڈیاں ترت لئے دم وٹ
مطلب آپو آپنے دوویں جھلن سٹ
کیتی عِشق محمدا ترٹی چوڑ چپٹ

سکدی (جد تائیں وستاں دا وکاء وسیلہ رہیا اے مرزے دے ٹبلے ول آون دا تد تائیں اوہ عزت بیگ ای رہیا اے- بھاویں وستاں دا وکاء وسیلہ عزت گواون دا وی ہا-) مہینوال نال اِک تھیون سوہنی واسطے سنجان اے آپنے تت ست دی- جنی دے ادھ چیت وِچ اُترے قدیمی ویہار نابر ویگ دی منگ ہے ایہہ- مہینوال نُوں سنجان کے سوہنی آپنا آپ چیتیا- مہینوال نُوں سنجانن سار ای اوہ آپنے ویہار لے ساکاں توں چُھٹ گئی اے:

بول نہ دے شرم تھیں وِچوں گیا مر

ایہہ نویں سانجھی ہُون دُوئی وِچ اکائی دا بھوگ اے:

عاشق پر معشوق دا گیا چت وِکاء

ہتھیں یار محمدا آندا بھار چُکا

پر قصہ دسیندا ہے جو اکائی دا بھوگ ایس ویہار وِچ انہونا اے- جتھے ورتارے دا مُول ای دُوئی دی پال سنبھال اے اوتھے اکائی سُپن سار اے، بھاویں ایہہ سُپن سار ای ہوون ہار اے- قصہ اکائی دے نہ سر سکن پاروں ای ویہار نُوں ردیندا اے- مہینوال سوہنی نُوں مِل سکیا اے مَل وِہونا ہو کے، مَل پالی میں ونجا کے- ٹبلے دے گھر دی چاکری وِچوں گھندا اوہ نرا ٹنگر ای اے پر دیندا آپنی پُوری سگھ اے- کم اوہدے لئی سیوا اے- سیوا ای اوہدی ہوند اے- پر مہینوالی توڑے سبھ کنوں ہیٹھلی پوڑی اے ویہار دی ہے ویہار دی ای پوڑی- مہینوال دی سیوا سانجھ ورتن نہیں پئی ساردی- ٹبلے دا دھن پئی ودھیندی اے- ویہار دی بنتر دا انگ ہوون پاروں ایہہ سیوا دُوئی دے لیکھے پئی لگدی اے- سو قصہ مہینوال کنوں مہینوالی چھڈا کے فقیری دیندا اے اوہنوں- چنانہہ دی پارلی کندھی تے مہینوال دی فقیری ویہار دی کندھیوں پار پئی ویکھدی اے- فقیری آپنی ہستی دے وکھریویں نُوں تجدی اے- آپنے سریر دی مَل وی منظور نہیں

ایہنوں- پٹ چیر بُھنن وچ ایہو رمز اے- اکائی دی طلب نُوں سریر دی دُوئی وی نہیں پگدی-

چنانچہ وِچ عاشقاں نُوں مار کے قِصہ دسیندا اے جو چالُو ویہار وِچ عشق نہیں سر سکدا، اکائی نہیں مانی جا سکدی، جیون نہیں جیویا جا سکدا- گھڑا کبھاراں دی گھڑت اے، پُجیاں کاریگراں دی- پر ویہار دے وس ہے ایہہ کاریگری، سوہنی دا ساتھ نہیں دے سکدی- گھڑے دے پک نے اوڑک کچ وکھالنا ای اے آپنا-

قادر یار دی کہانی کاری وِچ گل سینتر رہندی اے، بیان گھٹ ای بندی اے- گُھنڈی پا کے اوہدا کھولن نہ کھولن سنئیر تے چھڈ دیندا اے شاعر- عزت بیگ دا نوکر ٹلے ول آیا بھانڈے گُھنن:

نفر حویلی پُچھ کے ٹلے ول گیا
اگے سوہنی کتدی متھا نظر پیا
ویکھ مویا بن ماریوں ہو حیران گیا

میاں محمد بخش سوہنی دا کتن نوکر نُوں نہیں مالک نُوں وکھایا اے:

لے کے نال غُلام نُوں ٹُریا کر کے زور
آیا گھر کمہار دے پرھوں آندا ٹور
اگے آہی کتدی سوہنی اوسے طور
ویکھن سات محمدا ہتھوں چُھٹوس ڈور

سوہنی بانہہ اُلاردی انبر ہتھ کھڑے
اوتھوں پھیر زمین دے بجلی وانگ جھڑے
پُونی اُڈی ہتھ سیں پوندی ہور بھرے
چرخا چرخ محمدا تارے پُھل جھڑے

''اوسے طور'' توں جاپدا اے میاں صاحب قادر یار دے قصے نُوں سنئیراں دے چت وِچ حاضر سمجھ کے گل پئے کریندے نیں- سنئیراں ساہمنے قصے اِکڈوجے نال کلام کریندے نیں، اِکڈوجے وِچوں گلاں چاوندے نیں- قادر یار دی ادھی سطر میاں صاحب دِیاں چھ بن گئیاں نیں- کتن دی سینتر کھلر کے پُورا نقشہ بن گئی اے- چرخہ آپ ساہمنے آ گیا اے- کتن عزت بیگ جیہے وپاری کیتے عام جیہا کم اے جیہدا مُل اوہ ہتھ گھٹ کے پاوندا ہوسی- اج کتن اِک الوکار بن گیا اے اوہدے لئی، زمین توں اسمان تائیں پسریا- سوہنی دا ہتھ انبراں نُوں چھوہ کے پرتدا بجلی بن جھڑدا اے عزت بیگ دی نظر دی زمین اُتے- پُونیاں پکھو نیں- سوہنی دا ہتھ اِک نُوں نپ اُڈیندا اے وت دُوجی نُوں- چرخہ آپ ''چرخ'' بن گیا اے، اسمان- اوہدے وِچ جڑے تارے عزت بیگ دی تقدیر دا پھیر بن پئے پھردے نیں- کسب جیہڑا مُغل سوداگر دے پیراں ہیٹھ آہا اوہدے سر تے چڑھ گیا اے اج تے اوہدی بدھی نظر نُوں وی کھول گیا اے- اج اوہنوں اِک کتیار کُڑی قُدرت دا سروپ بن دِسی اے- جیہڑے زور نال عزت بیگ آیا ہا اوہدی ڈور اوہدے ہتھوں چھُٹ گئی اے تے چھُڈائی اے کُھار چھوہر دے ہتھوں کتیندی تند نے- ویہار اُساریا سواریا مرزا عزت بیگ ڈھے کے اِک عام ''قُدرتی'' بندہ بن کھلوتا اے جیہدا چت عشق دے ''قُدرتی'' ہتھ وِچ اے- کُھارے کم دی گل وِچ کتن دا ٹوٹا اوپرا ایس پاروں نہیں جو کتن ہر جات دِیاں چھوہراں دا سانجھا کم آہا- کپڑے دا زور آہا منڈی وِچ اوس وارے- ویہلے ویلے سبھ جنیاں کتیندِیاں آہیاں- گھر دے کم دی آوندا ہا اوہناں دا کتیا تے بُھلا ہے مُل دی پاوندے آہے- اُنج وی اوس ویلے کسب اِکڈوجے نال جُڑے ہوئے آہن آپنے سیپی پچھوکڑ پاروں- سوہنی دا کتن ایتھے کافی ریت دے کتن دی تند پیا جوڑیندا اے قصے دی کُھاری گھاڑ نال- کافی ریت وِچ کتن دی رمز بندے دی ہستی دی بُنتر تائیں ویندی

اے- ہو سکدا اے قادر یار دیاں سٹھیراں نُوں ادھی سینٹر ای پُھر جاندی ہووے تے اوہ ''اگے سوہنی کتدی'' توں ای کافی رِیت والا کتن جگا گھندے ہوون- کیہ 1857 تائیں (متے چھاپے دے رواج پاروں، متے نویں حاکمی دے لوک بولی دا کُجھ نہ کرن پاروں) میاں محمد بخش دیاں سٹھیراں وِچ پُرانے پڑھن ڈھنگ دی جاگ کُجھ گھٹ گئی اے تے کھلارویں گل ودھیرے پوہن لگ پئی نیں ہُن- میاں صاحب نُوں گھنا وِگوچا اے پنجابی لِکھت دے پُرانے وارے دے مُک وَنجن دا:

عاشق تے معشوق بھی ہوئے لکھ کروڑ
شاعر بُہت اوہناں دِیاں گئے کتاباں جوڑ
شرح مبارک شوق دی کسے نہ چاڑھی توڑ
تیرھیں صدی محمدا سبھ گئے جگ چھوڑ

تے حافظ برخوردار ہاشم شاہ احمد یار قادر یار نُوں یاد کر کے آکھیو نیں:

سُخن نہ رہیا رہ گیا ناواں وِچ حساب
نہ ساقی نہ مجلساں نہ اوہ مٹ شراب
رہے کلونت نہ داریئے نہ اوہ تار رباب
پی شراب محمدا لد گئے اصحاب

''سُخن نہ رہیا رہ گیا ناواں وِچ حساب'' توں ایہی ہوندا اے جانے میاں صاحب دی جاچے نویاں سٹھیراں وِچ پنجابی لوک رِیت دی پڑھت تے اوہدی سمجھ تھوڑدی تھوڑدی اے پئی تے ہُن شاعر دے بس کم رِیت نُوں اگانہہ ٹورن دا تے ہے ای رِیت نوں سمجھاون دا دی ہے- رِیت وِچ ویروا تے اگے آہا ای نہ:

شرح مبارک شوق دی کسے نہ چاڑھی توڑ

رِیت دی پڑھت سردی آہی سینٹراں دی سمجھ بس- جے سینٹراں اوہریاں پئیاں ہوون سٹھیراں پڑھاکاں کیتے تاں لوڑ ہے ہُن ویروے (شرح) دی-

مہینوال کہ سیف الملوک؟

دِلّی اُتے دیسی نابر سپاہیاں دے قبضے میاں صاحب نُوں کیہ آس وکھائی اے؟ کیہ ایہہ ماڑیاں عاماں دے ہتھ راج آونجن دی آس اے؟ کیہ دیسی باتشاہی تے دیسی وپار دی وڈیائی میاں صاحب ایس پاروں کریندے نیں جو دیسی بھوئیں والاں تے راس والاں دی کوڑ پونی اے نویں عاماں دے راج نُوں کمپنی راج نال ٹکر لین لئی۔

5 جُون 1857 نُوں میاں محمد بخش ''سوہنی'' مُکائی۔ ستمبر وِچ کمپنی دا دِلّی اُتے وَت قبضہ تھی گیا تے تھیا وی پنجابی بھرتی دے سِر تے۔ کمپنی والیاں پہلوں ہندوستانی فوج راہیں پنجاب وِچوں دیسی راج مُکایا تے مُڑ پنجابی سپاہیاں راہیں ہندوستانی سپاہیاں دی نابری کِیلی۔ کِیلی تے گئی نابری پر مَئی توں ستمبر تائیں پنج مہینے کمپنی والیاں دے گھن اَچوِیں وِچ لنگھے تے پنجاب وِچ کئیاں تھاواں تے نابری نے کئیاں دِلاں وِچ بدیسی راج کنوں چھٹکارے دی لوء لائی تے کِتے کِتے تھائیں نابری توں نابری دی جوت وی جگی بھاویں جھٹ دا جھٹ ای۔ سبھ توں ودھ گگن گوچرا تے راوی والیاں دا گھول ہا جیہناں دا اَگّیچ ہویا اے احمد خاں کھرل۔ پر میاں محمد بخش دے آنڈھ گوانڈھ وِچ وی ایہہ پنج مہینے سکھنے نہیں گئے۔ آوَ انگریز سرکار دِیاں آپنیاں رپورٹاں ویکھیے جیہڑیاں اوہناں ضلع نامیاں (ڈسٹرکٹ گیزٹیئراں) وِچ چھاپیاں۔ پہلوں میاں صاحب دا آپنا تپہ، جہلم ضلع:

''1849 وِچ لگ بھگ سارا ضلع (جہلم تے دھن دا علاقہ) دُوجی سِکھ جنگ لئی چتر سنگھ دے جھنڈے ہیٹھ جُٹ کھلوتا۔ چیلیاں والے تے گجرات ایہہ لوک بہادری نال لڑے

تے وت ایسے ٹابری دی سزا وی بھوگیو نیں، میجر نکلسن ہتھوں تے پہلی خلاصہ مالے بندی لاگو کرن والیاں افسراں ہتھوں......

کمشنر جہلم ڈویژن مسٹر تھورنٹن نُوں اوکڑاں بنیاں- اِک تے کشمیر باتشاہی نال بنا سانجھا ہا- پھیر ڈھیر ساریاں اتھریاں ٹابریاں آہیاں ساڈے آپنے علاقے وِچ ای- اُتوں علاقہ آہا وی پہاڑی- ایتھے پہاڑاں وادیاں تے میداناں وِچ گھنی وسوں ہے بھڑاک ٹابریاں دی- ایس پاروں ضروری ہا جو ایتھے امن رہوے تے لوک سوڑے نہ ہین- ایہہ کم بِرے چڑھ ای گیا خیریں- ڈھیر سارے جنگی جیالیاں نوں انگریزی نوکری وِچ لا لیا گیا- ایہہ ویہلے ہوون پاروں کھُجدے آہے پئے تے جے آپنا زور کڈھن دا کوئی ٹھکواں نشانہ نہ لبھدا تے سانوں اوکھیاں کرنا ہانیں- اِک ٹوانیاں دی ٹابری وِچوں ای شاہ پور ضلعیوں ہزارتوں اُپر سوار جوڑ لئے گئے- مسٹر اوسلے ڈپٹی کمشنر دسیا اے جو اوہ ٹُرے تے ایہنوں سُکھ دا ساہ آیا......

جہلم خطرہ گھنا ہا- دیسی توپخانے تے دیسی فوج نُوں ڈکن لئی کوئی یورپی فوج نہ آہی- انتالویں رجمنٹ نُوں دارُو سِکیوں بِنا ای شاہ پور ول مارچ دا حکم ہوگیا- اوتھے اپڑو تے اگلا حکم اُڈیکو- گھلیا تے گیا اوہناں نوں ڈیرے اسماعیل خاں پر ایہہ دسیا نہ گیا، متے جہلم وِچ ای ویہر نہ کھلوون- اوہ جہلم دی کھبی کنڈھی دے نال وگے لگے داء تے ڈیرے پج گئے- کوئی پواڑا نہیں نیں پایا راہ وِچ- دیسی توپخانہ لہور گھل دِتا گیا تے مگروں بے ہتھیارا کر دِتا گیا- پچھے رہ گئی سی اِکو چودھویں دیسی پیادہ- کمانڈر وفاداری دا پک کرایا پر چیف کمشنر فیصلہ کیتا جو بے ہتھیارنا ای بندا اے ایہناں دا- دو کمپنیاں راولپنڈی ٹور دِتیاں گئیاں- پج تے لایا گیا بھئی خزانے دی راکھی لئی ٹوریائے تہانوں- پر وِچوں تے مطلب ہا رجمنٹ دا زور ٹُٹے- پچھے جہلم وِچ پنج سونفری رہ گئی- ست جولائی نوں ساجھرے راولپنڈیوں وگ تگ آئی یورپی فوج چودھویں دی پریڈ گراونڈ ول

ودھی- راہ وِچ چودھویں دے سِکھ وی رل پے-

سپاہیاں دُوروں دستہ چڑھدا ویکھ کے آپنیاں افسراں اُتے گولی چلا دِتی- بھج کے آپنیاں لائناں وِچ مورچہ بند ہو گئے تے اِک وجے تائیں ساڈی فوج نوں ٹھلیو نیں- اوتھوں پٹیجے تے نالدے گراں وَنج وڑے نس کے- پر ایس لڑائی وِچ ساڈے چوکھے یورپی افسر جانوں گئے- سرتوڑ لڑائی کر کے لائناں تے خالی کروا لئیاں اساں نابراں کنوں پر جولائی دے تاء نال انگریز سپاہیاں دا کوئی حال نہ رہیا- گرمی ہانڈ تے بھکھ پاروں اوہ مگر چڑھ ٹُرن جوگے نہ رہے- چار وجے جا کے گراں اُتے ہلّے دا حکم تھیا- پر گلیوگلی لڑائی ساڈیاں جواناں نوں بھاری پئی- توپاں گھراں دے اصلوں نیڑے ڈُھک کھلوتیاں- گھوڑے تے توپچی نابراں دِیاں گولیاں بُھن دِتے- ساڈا دارُو وی تھُڑ گیا- پچھے ہٹن دا حکم تھیا- دو توپاں کڈھ لئیاں گئیاں پر اِک نابراں دے ڈھائے چڑھ گئی تے ساڈے اُتے وگی...... سویرے پتہ لگا دشمن نس گئے نیں- میجر براون چودھویں دِیاں لائناں وِچوں دارُو چوا چھوڑیا ہا دو جا ہلّہ کرنوں پہلاں- ایہو سیاپ ای اوہدی کم آئی- دارُو دی ٹوٹ پاروں ای نسا پے گیا نابراں نوں-

وڈی دھڑ نابراں دی کشمیر وڑ گئی تے اوتھوں دیاں حاکماں پھڑ ساڈی سرکار نوں بنھ موڑی- کئیں کلے دو کلے بھجدے پُلس پھد ھدے- کُجھ ڈُب موئے- 44 بھجدیاں مرِیج گئے- ساڈے نال متھا لاون والیاں پنج سواں وِچوں بس کوئی 40 کو سن جیہڑے قابو نہ آئے-

کرن والے سارے آہر کیتے گئے متے لوکاں دیاں دِلاں وِچ ساڈے ولوں کوئی میل نہ آوے- پتّن بند کر دِتے گئے- چٹھیاں کھولیاں گئیاں- ایویں پھردیاں دی پچھ پڑتال تھیون لگ پئی- ویہلیاں یا شُبھے والیاں ہندوستانیاں نوں کڈھ دِتا گیا-

راولپنڈی:

1849 وِچ باقی سِکھ باتشاہی نال ایہہ ضلع وی انگریز راج بیٹھ آ گیا- 1853 وِچ اِک نابری اُٹھی- ایہدا موہرا نادر خاں گکھڑ ہا منڈلے دا- نابراں رل مسلت بنائی آہی رنجیت سِنگھ دے پُتر پشورا سنگھ دے حق وِچ لوکائی نوں بھچھا کے انگریزاں نال بھڑاون دی- اصل پشورا سِنگھ کُجھ ورھے پہلوں اٹک وِچ قتل تھی گیا ہا- پر نابراں اِک نقلی پشورا سِنگھ کھڑا کر گھدا- اوہناں آکھیا پشورا سنگھ قتل نہ ہا تھیا- بچ نکلیا ہا- نواں پشورا سنگھ اِک ہندو فقیر ہا- ایہہ نابری بچ پوندی تاں اوکھی بن ویندی پر ایہوں ترت نپ دِتا گیا- نادر خاں پھڑیجا تے نابری دے جُرم وِچ پھاہے لگا-

1857: مسٹر تھورنٹن کمشنر ہیڈ کوارٹر وِچ ای ہا جد فساد چھڑیا- اوس دسیا جو ہندوستان دِیاں خبراں ایدھر پجیاں تاں کُجھ بھلے لوک اوہنوں ملے تے دِلوں جھورا کیتو نیں ساڈے راج دے سر پر ٹمک وجن دا- اوہناں آکھیا تہاڈی کھچل اکارت ای ہے تہاڈا کوئی حیلہ ہُن سِرے نہیں چڑھنا- ہندوستانی موہریاں پنڈ گرائیں ایہو سوچ چھیڑی آہی- پک کرایا ہانیں لوک نوں جانے دِلّی دے باتشاہ آپنی وفادار رعایا نوں حکم دے دِتا اے جو سبھ انگریزاں نُوں صحیح سلامت سندھ واہیں گھر ٹور دیو چا- ایہہ جیہڑی ہندوستانیاں دی واپسی پئی تھیندی اے- ایہہ وی اوسے باتشاہ دا حکم اے انگریزاں نوں- اوس انگریزاں نُوں ٹھاکیا اے جو میریاں بندیاں نوں ایدھر نہ رکھو ہُن مینوں ایتھے دِلّی وِچ لوڑ ہے ایہناں دی-

ایہہ نکمیاں کہانیاں مری دی سادی لوکائی دے چِت چڑھ گئیاں- کُجھ ایویں من دھاریاں وی آہیاں جِن ایہہ دھکا کیتا اساں اوہناں نال، اوہ کیتا- اوہ ترسے بیٹھے آہن آپنے پرانے بھیڑ مڑ چھوہن لئی نالے ساتھوں اوہناں ودھیکیاں دا بدلہ گھِنن لئی جیہڑیاں اوہناں بھانے اساں اوہناں نال کیتیاں آہیاں- وائیاں اڑیاں کیپٹن کراکروفٹ ڈپٹی کمشنر نوں تے ہوراں افسراں نوں وی مئی جون وِچ جو کُجھ لاگدیاں

ٹابریاں وِچ اچوں پئی بندی اے- پتہ لگا جو اِک دُعا خیر دی تھئی اے ساڈی حکومت اُتے حملے لئی- حملہ کیں کرنائیں کِس پاسیوں ایہہ پتہ نہیں- ایہہ سُن کے دھر دین والیاں گلاں نہ آہیاں- سوگھیاں ٹابریاں دیاں موہریاں نوں مری سدیا گیا- اوہناں نوں دسیا گیا جو ایتھے ہوسوئساں تاں تہاڈیاں ٹابریاں نال سرکار دی واہ ورتن سوکھی تھی ویسی- اصل وِچ تے اوہناں نوں گھتیا گیا ہا باندھے جو پچھے امن رہوے- پر اوہناں نوں ولاون کیتے 8 روپے مہینہ بھتہ وی دِتا گیا- ایس بھتے نال کھار دی بنی اوہناں ٹابریاں وِچ جیہناں دے موہرے نہ سدیجے- سو ہور متے پکے- اخیر 2 ستمبر دی رات مری اُتے ترے سو بندیاں دھاوا کیتا چا- لیڈی لارنس دا اِک نوکر ہا حاکم خاں، اوہناں دھاوا کرن والیاں ٹابریاں وِچوں- اوس لیفٹننٹ بٹی اسسٹنٹ کمشنر نوں دس پا دِتی آہی جو راتیں دھاوا تھیونا اے- ایس حاکم خاں صدقہ تے ستھادیں افسراں دی سُوجھ مت صدقہ مری بچ گئی رب کیتا تے-

عورتاں بہوں آہیاں اساڈیاں اوس ویلے مری- ساریاں اِکٹھاں کیتیاں گئیاں- تھاؤں تھائیں ناکیاں تے پہرے کھلہارنے گئے- سوتے ویلے دُشمن پے- اوہناں جاتا ہا کِس ڈکنا اے- کُھلی لٹ مار کرسائیں- پر کیپٹن روبنسن تے اوہدے دستے نے اوہناں نوں تُرت ٹھل رِگھدا- اوہ جھب ای ہٹ گئے اِک لاش چھڈ کے- ساڈا اِک جوان گھنا پھٹڑ تھیا تے مگروں مر گیا- لڑائی تے اتنی ای تھئی پر سو سو بندیاں دِیاں دو ڈھانیاں دو نالدِیاں پہاڑیاں مَل بیٹھیاں رہیاں پورا دِن دو ستمبر دا- پر جے اوہناں نوں ہٹاون لئی بندے ٹوردے تاں مری لگی ہو ویندی-

ترے تریخ دی شام نوں کمشنر بیٹھوں واہر لے کے بوہڑ پیا- راولپنڈیوں خوراک دی رسد وی اپڑن لگ پئی- علاقے نوں چھانیا گیا- نابرگراں پھوک دِتے گئے- نابراں دا مال ڈنگر ضبط ہو گیا- بندے پھڑتیج گئے- ستائیاں بندیاں نوں سزا ہوئی،

وِچوں چھیاں نوں موت دی- کھ رلاں دی اِک ڈھانی دھاوے لئی چڑھی پر اوہ یاراں سڑدیاں گراواں دا دُھواں ویکھ کے پرت گئی- مُڑ اوہناں چوکھی وفاداری جتائی پر سانوں تے پتہ ہا اوہناں دا وِچوں- ساڈے نال کاوڑ ڈھنڈاں نوں چھڈ کے ایہناں کھرلاں نوں ای آہی سبھ کنوں ودھ-

مسٹر تھارنٹن دے آکھے ایبٹ آبادوں میجر بچر آپنی ساری فوج گھل دِتی آپنے کول ستاسی بندے رکھ کے- کیپٹن ہارڈنگ تے کیپٹن ڈیوس ایس فوج نوں لے کے مری ول آئے- بکھڑا پینڈا ہا کھوبیاں تے چاڑھیاں وچدیں- کھرلاں راہ مارن لئی چھہ لائی- قدرت نے بچایا- مینہہ نال اوہ راہ ای بند ہو گیا تے فوج پچھانہہ پرت گئی- مگروں پتہ لگو نیں کیہڑی موت دے مُونہوں بچ نکلے آں- دھاوا ٹھلیا گیا تے مگروں گل کُھلی جو غداری دا ایہہ کارا گھنا موکلا ہا- ایہدے وِچ ہور وی گھنیاں ٹابریاں رلیاں بیٹھیاں آہن- ایہدا پسار توڑ ہزارے دے اندر تائیں ہا تے ہیٹھ پنڈی تائیں- ملتان والیاں کھرلاں دی ویہر نوں چھڈ کے پنجاب وِچ اوس ورھے ایہہ سبھ توں وڈی کھلاروین نابری آہی-

سیالکوٹ مئی 1857 وچ وڈی انگریزی چھاونی آہی- جد 13 مئی نوں میاں میر چھاونی لہوروں دیسی سپاہیاں نوں بے ہتھیارن دی خبر سیالکوٹ اپڑی تاں گھنی لچویں بن کھلوتی اوتھے- 20 مئی نوں ساریاں یورپی فوجیاں نوں حکم تھیا جو دِلی دھاونے دستے نوں ونج رلو- اوہ ٹُر گئے نال دو دیسی یونٹاں نوں وی گھن گئے- دیسی فوج جیہڑی پچھے رہ گئی اوہ آہی نوویں پیادہ دے دو حصے (سارے ہندوستانی مسلمان) تے پوری چھتالویں دیسی پیادہ- ایہہ کُھل کے نابراں دا پکھ کرن لگ پئے پر ایہناں نوں بے ہتھیارن دا ویلا لنگھ گیا ہا- 9 جولائی نوں 4 وجے ساری دیسی فوج اُٹھ کھلوتی- یورپی افسر تے مشنری سنے ٹبراں قلعے ٹُر گئے آہن- نابری دا مُن کے یورپی افسر سپاہیاں کول

گئے تے اوہناں نوں ورجن داخل لایو نیں- افسر بے ہتھیارے آہے- ہتھیار اوہناں دیاں نوکراں لکا کھڑے آہے- پر بے ہتھیاریاں نوں سپاہیاں ماریا کوئی نہیں- سگوں اوہناں دی سنبھال کیتی- سپاہیاں جیل کھول کے ترے سو قیدی چھڈا کھڑے تے اوہناں نال رل کے خزانہ لٹیو نیں تے کچہری ساڑ دِتیو نیں- انگریز برگیڈیر جنرل سنے کجھ یورپی مریج وی گئے- نابر سپاہی گرداسپور ول نِکل گئے- نکلسن دے دستے نال تریموں دے پتن تے بھیڑ تھیا- اخیر نابراں نوں بھاج پئی- کئیں پھڑیجے تے پھاہے لگے- نابر سیالکوٹوں نکلے تے لاگویاں پنڈاں توں لوک شہریں آ وڑے- اوہناں یورپیاں تے پارسیاں دے گھر لٹ کے ساڑ دِتے- جیل تے کچہری اگے ای ڈھے چکے سن- پر کسے ہور سرکاری یا نجی بلڈنگ نوں نہیں چھیڑیا کسے- اگلے دِن اسسٹنٹ کمشنر مکموہن کجھ سکھاں نوں لے کے پنڈاں والیاں نوں شہروں کڈھیا- 12 جولائی نوں کیپٹن لارنس لہور پُلس دا تے کیپٹن کرپس ڈپٹی کمشنر گجرانوالہ تفتیشیں بیٹھے- 27 پنڈاں نوں 7500 روپیہ جرمانہ پایا گیا- 21 بندیاں نوں گولی ماری گئی- 10 پھاہے لگے- 100 نوں کوڑے مارے گئے- چھ لمبڑدار وی پھاہے لگے-

(2)

ضلعے نامے 1857 دی نابری توں کوئی وِیہہ ورھے مگروں لکھیجن جُڑیون لگے- نابری دا حال پنجاب غدر رپورٹ وِچوں لیتا گیا جیہڑی نابری مکن دے تُرت مگروں ای بنی-

ہر ضلعے نامے وِچ غدر رپورٹ دی ٹک مگروں ایہہ فقرہ آوندا اے: ''بعد دی وار ضلعے دی سیاسی گھٹ تے ویکھی بوہتی اے- روز دا بندوبست اگے وانگ پیا چلیا-''

جاپدا اے جیویں ضلعے نامے جوڑن والیاں نوں دو بٹن پھڑائے گئے نیں، اِک نال غدر رپورٹ دی ٹک چل پوندی اے، دُوجے نال ٹک مک ویندی اے تے ایہہ فقرہ

اکھاں اگے آن کھلوندا اے- غدر دا حال جیویں رکتوں باہروں پیا آوندا اے کسے ہور واج وچ- ایہدا سُناونا مجبوری وی ہے پر ایس مجبوری نوں آپنے کولوں دُور رکھنا وی ضروری اے- ایس وار نوں آپنیوں اندروں باہر کڈھن دا ڈھو ہے سُناون دا ایہہ رنگ- ایس وار نوں ضلعے نامے پڑھن والیاں دیسیاں دے اندر وڑنوں روکن دا وی ایہو ڈھو اے- جیویں ایہہ کتے ہور ورت گئی کسے ہور ویلے کسے ہور جُون وچ- ایس کہانی وچ آون والے ایس ایس نہیں تے تُسیں تے اصلوں اوتھے آہو ای کوئی نہ- بھاویں اوہ دلیری ہتھ چلاکی سُوجھ تے ساڈی ای آہی تے ہے وی جس نابراں نوں رکیلیا پر تُسیں اوہ نابر نہیں او- اوہ جھل ول ہا گجھ لُچیاں کچیاں دا چھیڑیا- لُچ کچ نال نبڑن جیویں بندا ہا تیویں نبڑے ساڈے افسر- سوجھ جی داری اوہناں دا وسب ہا- اوہناں وکھایا- پر ایہہ سارا معاملہ اِک وکھری باہری کہانی اے جیہدا کوئی لاگ نہیں روز وار پربندھ نال-

پر ایس باہری کہانی دے اندر وار وی اِک کہانی اے، لوکائی وِچ بنی آس دی- ایہو آس اے جیہڑی کہانی کرن والیاں نوں اچویں جاپدی اے جس پاروں اوہ گھنی چنتا دے مونہہ آئے جاپدے نیں- ایس گھل دی آس نوں، آپنے ملک کوں آپ وساون دی آس نوں ولاوندے نیں اوہ لوکاں نوں آہرے لا کے- آس نوں اچویں کر کے ویکھنا سمجھنا چاہوندے نیں اوہ، جانے لوک ویہلے سن سو اوہناں نوں اچویں ہوون لگ پئی- اساں لوکاں نوں فوج وِچ بھرتی کر کے نابراں نوں ٹھل پا دِتی تے لوکاں دی اچویں نوں وی-

میاں محمد بخش ورگے جیہناں دردیلیاں گُنیاں نوں مئی 1857 وِچ چھڑی ویہر نے آس لائی آہی بگانے راسوال راج دے ڈھے ونجن دی، اوہ گھنے دلگیر تھئے ہوسن ویہر دے اِنج مُکیون تے- نویں حاکمی دی پکڑ سہی کر کے اوہناں دے من رنجول وی تھئے ہوسن تے آپنے آپ نوں آپنیاں سنگیاں نوں اصلوں بے آس تھیوں توں بچاون دے

حیلے دی بھالے ہوسن اوہناں- میاں صاحب ''سیف الملوک'' لکھی- ''سیف الملوک'' آساوندی دی کہانی اے- آس امید دے ہرا ربن دی دُعاواں ٹُردی تے سُرخروئی اُتے مُکدی اے- گھنے لہا چڑھا جھاگیندی اے پر نہ ہردی اے نہ تھکدی اے- پر آساوندی دا ایہہ پندھ شاہیوں فقیری ول دا پندھ نہیں- مل وانیوں مَل بین تھیون دا پندھ نہیں- ایہہ پندھ اے شہزادگی توں باتشاہی دا، مالکیوں وڈ مالکی دا-

سیف ملوک مِصر دا شہزادہ پریاں دی شہزادی بدیع الجمال دی مُورت ویکھ کے اوہدے میل دی تانگھ دا بدھا نکل پیا- گھنے کشالے جرے اوس- فوجاں جہاز دھن سنگی سبھ کُجھ نال گھسن ٹُریا پر سبھ کُجھ ونجایوس- ناؤں بے ناں تھیا- اِک عشق دی لگن نہ مُکی سو ساہ دی ڈور بنی رہی- اوڑک منزل نوں پجا پر پُجدیاں سار ای موت دے کھوہ وِچ ڈھے پیا- بدیع الجمال دے باغ وِچ لبھ کے اوہدے نال مِل کے اوہدے اندر میل تانگھ دا مچ مچا کے ٹُتا پیا ہا سیف ملوک تے دیواں دے باتشاہ ہاشم چوا کے موت دے کھوہ وِچ ڈکیوس چا- پر ایہہ کھوہ پورن دا کھوہ نہیں جتھوں گورکھ ناتھ اوہنوں کڈھ کے فقیر کر گھنے- ایس کھوہے اوہ پیا ہاشم شاہ دے دیو بھرا نوں مارن دا ڈنڈ بھوگن لئی- ایس کھوہوں اوہنوں کڈھاون لئی ہاشم تے شاہ پال دیاں باتشاہیاں وِچکار اِک وڈا جگت جنگ تھیا- اوڑک ہاشم دی دیو شاہی ہر گئی تے شہزادہ سیف ملوک کھوہوں نکل کے پریاں دے باتشاہ شاہپال دا جوائی بنیا تے بدیع الجمال نوں ملکہ بنا کے مِصر دے تخت تے بیٹھا- (شہزادگی توں شاہی دے پندھ دا وِچلا پڑاں ہوون پاروں سیف ملوک دا کھوہ یوسف دے کھوہ دا چیتا کروینداا اے-)

رانجھے تے مہینوال دا عشق ویہار دِتی مالکی دے مان ترانوں لبھ کے، آپنے اندر نوں ایس مان ترانوں واندا کر کے فقیری جُون وِچ جاون دا ناں اے کیونجو فقیری جُون باجھ آپنے تت ست نال میل نہیں تھی سکدا- مَل جُون وِچ میل تانگھ مل تانگھ بن ویندی

اے- فقیری ہُون جم کے عاشق ویہار وِچ رس وس جوگے رہندے ای نہیں- سو ہیر رانجھے دا جگ باہرے تھی ونجن (دمودر وِچ) یا تھاں مر ونجن (وارث شاہ وِچ) سوہنی مہینوال دا چناںہویں لُڑھیجن (قادر یار تے میاں محمد بخش وِچ) عاشقاں دی نہ ہے ویہار نوں- تے عشق دی نہ حیاتی دے تت ست دی نہ ہے- ایہہ ہوکا اے جو ایہہ ویہار رہن جوگ نہیں ہے-

سیف ملوک دا عشق بدیع الجمال لئی داء تے لا دیندا اے تن من دھن نوں- پر بدیع الجمال دے پچھے شاہپال دی مہا شاہی اے- اوہدا حُسن بے انت دھن تے تران دا پالیا سنبھالیا اے- بدیع الجمال نوں کُجھ وی تجا نہیں پیا، نہ مالکی نہ پری ہُون- کوہ قاف بندیرے جگ دے اپر دا جگ اے- پری تران بندیرے تران کنوں گھنا موکلا تے پیارواں اے- سو مصر دی ملکہ کوہ قاف دی مالک وی اے تے سیف آپنی بندہ ہُون وِچ رہندیاں بندیری وِتوں کِتے باہرے مَل دھن تے تران دا مالک تھی گیا اے-

کیہ سوچیائے میاں صاحب 1857 دی ہار جھاگ کے، آپنے دوالے نویں راج دے نویں ویہار دی لائی مَل مالکی والی میں دی نویں پنیری پنگردی ویکھ کے- نویاں فوجی وردیاں پنشناں خطاباں تے انعامی رقبیاں دے رنگ گوڑھے ہوندے ویکھ کے- متے ایہہ جو ہُن ویلا نہیں فقیری والی نہ تے کھلو کے ویہار نوں رڈن دا- نویں اُبھردے مالکی وان نویں راج دے لڑ لگ کے اوہدی چھتر چھاویں اوہدی مرضی دا اوہدا ونڈیا سکھال بھالن وِچ پئے بجھدے نیں ایس ویلے- نویں راج دی دِتی پڑھائی راہیں اوہدی مرضی پچھانن دا، اوہدیاں واہیاں سدھار لیہاں راہیں اوہدی رہریت اپناون جوگے تھیون دا آہر پئے کریندے نیں- نویاں راجواناں کول راج چلاون دی تے جنگ لڑن دی نویں انکل اے، نواں علم تے نویاں کاڈھاں نیں جیہناں دے سر تے اوہناں دیسی راجواناں نوں وی کیل رکھدا اے تے جد آپنے سکھلائے دیسی سپاہی ویہر

کھلوتے تاں اوہناں دی پیش وی نہیں نیں جان دِتی- ایہہ نواں علم اٹکل اتھاویں پرانے علم اٹکل دی ماروں باہر اے- جے ساڈے لوک ایس نویں علم اٹکل نُوں دیاہون پچھلے سارے آسرے وسیلے چھوڑ کے ہر دھڑ دی لا کے، تاں اوہ آپنی شاہی مان سکدے نیں- ایہناں نویاں حاکماں دے دیو جھیوں اُدھار سکدے نیں آپنے دیس نوں- نویں راجوان وی لہندیوں آئے نیں کوہ قافوں تے ہُن وی پری زادیاں دے رنگ رُوپ والے- پر ایہناں دے ایس شاہ پالی رنگ رُوپ دی بُکل وِچ ہاشمی دیو شاہی لگی بیٹھی اے- جیہدی مار بھوگی اے اِتھاویاں واہکاں کاریگراں کسبیاں کامیاں- ایس دیو شاہی دا مُول اے اتھاویں اُپج نوں کرت نوں سُولے بھاء وہاج کے (یا اصلوں کھوہ کے) باہر مہنگی ویچنا، اوس کمائی ہر پچھے آپنے ملک دیاں کرخانیاں نوں راس کھوالنی تے اوہناں کرخانیاں دی اُنت بنت نوں ایتھے وِیچ کے دیسی کسب کاریگری نوں ہتھل کر کے مارنا-

نویں اُٹھدے مالک میلاں دیاں شہزادیاں نوں نویں اُدم دی نویں ان موڑ سرڑ دی گُڑھتی دیندا اے سیف الملوک دا قصہ- پندھ دے ہرے تے کھلوتی سرخروئی دے سُکھال تے انند دی آس دیندا اے تے پندھ دیاں بے حساب کشٹاں نوں جھاگن لئی اُلیدا اے اوہناں نوں- لگن تے سرڑنے آپ ای سرل کر دینے نیں ایہہ کشٹ، تُسیں نکلو تے سہی- نویں راجوان وی سمندراں دیاں ان باڑیاں راہاں تے ٹھل کے ایتھے پُج پگے نیں- سیف ملوک دا سفر وی سمندر دا اے- سمندر دی ان متھی ٹھل رمز اے جہانوں باہری وِت گھنن دے گھول وِچ چھال مارن دی- سمندر ای نویاں جہاناں تے نویاں وِتاں دا بھیتُو اے- ایہدا ڈر جر جاؤ ایہدا سد سُنو- ماپیاں دی پرانی رہریت وِچوں نکل کھلوون دا سدا تے تہانوں دِتا ای اے نویاں حاکماں دی رہریت دی سلیمانی تصویر نے- (بدیع الجمال دی تصویر سیف الملوک دیاں وڈکیاں نوں سلیمانی دلت آہی-

انگریز حاکم مسیحی فقیری نوں آپنا دھرم وسدے نیں پر مسیحی فقیری نوں راسوالی دھرو راہیں نویں سلیمان شاہی وِچ ڈھال چکے نیں) ایس پری دی کوہ قافی دکھ نے تھانوں موہیا تے ہے پر ایس موہ نوں نوکری نہ بناوٗ، عشق بناوٗ تاں کوہ قافی رنگ روپ وِچ لگی دیو شاہی کنوں چُھٹ جاسو تے پری جون دا حُسن دیاہ گھنسو- ایہہ بے حساب حسن بے حساب وِت وی اے- ایہہ اجاتا ان ڈِٹھا تران اے بے اوڑک-

''سوہنی'' دے سُنیئر ''عام'' آہے- ''سیف الملوک'' دے ''خاص'' نیں- عاماں نوں ہٹک تے نہیں ''سیف الملوک'' سنن دی، جے اوہ اُتلے قصّے دے سوادوں لنگھ کے لاٹھی وِچ چھپی سیف کڈھ کے ورت سکن- جنے کھنے اندر ہے ''سیف'' بن ونجن دی سکت- پر عام اُتلے قصے دے سوادوں اگیرے تاں ای ویندے نیں جد خاص تھی ونجن- سیف عاشق اے سر لتھ پر اوہ رہندا شہزادہ ای اے توڑ و توڑ- اوہدی کہانی ویہار دی میل بندی نال بھڑن دی کہانی نہیں- سو آپنے میل دی دِتی ہستی نوں ونجاون اوہدا کم نہیں- ایس ہستی نوں نویں تران نویں وت نال ساجنا اے اوہدے عشق دا میچا- ایس میچے دے راہ وِچ آئی ہر روک نال نبڑدا اے اوہدا عشق- عشق آپ اِک اچرج سکت بن گیا اے-

(3)

میاں صاحب قصّے دے اُتلے سواد اندر لگی رمز دی تھاوٗں تھائیں دس پاوٗندے نیں- دس پاوٗندے نیں پر پورا کھولن نوں شاعر دا کم نہیں سمجھدے- ایہہ سنیئر دی سوجھ دا کم اے- دس پاوٗن وی میاں صاحب دی مجبوری بنی پئی اے- قصّے دے سنیئر دی نویں نیں تے قصہ وی نواں- لوک رِیت دی قصہ کاری ویہار تروڑ فقیری دی کہانی کریندی آہی- تے کہانی دِیاں رمزاں دا بھار چاوندی آہی تت اکائی (وحدت وجود) دی وِچار رِیہہ- بھار کاہدا تت اِکائی والی وچار رِیہہ تے سری ای ویہار تروڑ آہر وِچوں

آہی ایس آہر دا قدرت نال آد جگاد نال لاگ ویکھاون واسطے، ایس آہر دی بندے دے تت ست نال اکائی سمجھاون واسطے- ویہار نوں تجن دا پندھ ای قدرت نال مخلوق نال آپنے تت ست نال اک تھیون دا پندھ ہا- سو ایس پندھ دیاں رمزاں نوں قصیاں دے سنیہڑ ستے سُدھ ای تت اکائی والی وچار لیہہ راہیں پڑھ سکدے ہن- یاں آکھو جیا جون دی ون سون وِچ وسدی تت اکائی نوں ستے سُدھ ای ایہناں رمزاں راہیں وچار سکدے ہن- ایہناں رمزاں نوں اچیچا ویروا کر کے تت اکائی نال گنڈھ ویکھاون دی لوڑ نہ آہی- ہیر وارث دی پہلی سطر ای ایہہ کم ساردی اے سارے قصے لئی:

اول حمد خداء دا ورد کیجے عشق کیتا سو جگ دا مُول میاں

تے جد دمودر دے ہیر رانجھا قاضی نال جھگڑدیاں دیندے نیں جو ساڈا عشق آد جگادوں اگیرے وی آہا تاں کسے ویروے دی لوڑ نہیں پوندی سنیہڑاں نوں سمجھاون لئی- ہیر وارث دے اخیر وِچ جیہڑا بند پاتراں نوں وچاراں نال جوڑن لئی آیا اے، ''ہیر روح تے چاک قلبوت جانو'' والا، اوہ وارثی نقل دا اِک رنگ اے جیہڑا صوفیائی علمائی نال چھیڑ کریندا اے-

میاں صاحب دا قصہ ویہارلی میل بندی نوں چھیڑدا ای نہیں- اوہدے اندر رہ کے عشق دی سُرخروئی ویکھالدا اے- سو قصے دیاں رمزاں پچھے جیا جون دے تت ست والیاں وچاراں نوں لیا کھلہارن لئی اچیچ کرنا پیا شاعر نوں- پر شاعری نوں وچاراں دی داب ہیٹھ دیون وی نہیں سکھاوندا میاں صاحب نوں- سو اوہ تھاں تھاں کھلو کے سینتر کریندے نیں تت اکائی دی وچار لیہہ ول- کِتے کِتے گل کھولن تے آ کے ہتھ روک رکھندے نیں- جے میاں صاحب دیاں سینتراں دے سہا راہیں پڑھو تاں سیف الملوک دا سفر بندے دا سفر اے قدرت نال اِکائی مانن لئی- بندہ آپنی وکھری اِکلی ہوند نوں کُل ہوند نال جوڑ ماننا چاہوندا اے- ایہو مُول اے بندے دے جیون دا- لوک

ریت وِچ پوند جنی گل دا نشان بندی اے، وَت جنی جنے دا میل گل تے اِک دے میل دی رمز بندا اے- گل اِک دی تانگھ ویکھ کے آپ اوہدے نال اِک تھیون دا آہر کریندی اے- ''سیف الملوک'' وِچ وی ایویں اے- پر پواڑا ایتھے ایہہ بنیا جو ویہار وِتی دھن تران دی درجے بند ونڈ نوں من کے ویہار اُساری میل بندی دی جکڑ وِچ کڑیچ کے بندہ قدرت نال، اک گل نال، اکائی دے پندھ کیویں پوے- جیویں ''سوہنی'' وِچ میاں صاحب آپ ویکھایا، میل بند ویہار دا ترٹن ردیون ای اِک دا گل تے گل دا اِک نال میل اے- یا آکھو جے ایہہ میل تھیونا اے تاں میل بند ویہار نوں رد کے ای تھیونا اے- اِکو پندھ دے دو ناں نیں ایہہ- پر شہزادہ سیف الملوک دے پری بدیع الجمال ول سفر نال ویہار دی میل بندی دا اصلوں گجھ نہیں گھسدا- سو ایس سفر دی رمزالی دا گل اکائی دی وچار لیہہ نال جوڑ بناون اوکھا تھی گیا- ایہہ جوڑ بناون لئی قصے دے دو رنگ وکھراونے پئے، ''اُتلا قصہ'' تے ''اندرلا تت-'' سوہنی وِچ ایہہ نکھیڑ تھی ای نہیں سکدی- اُتلا قصہ ای تت اے آپ- جیویں میاں صاحب زور دیوندے نیں

وِچ مجاز حقان دے فرق نہیں اک ککھ

اِک ڈھنگ سمجھن دا ایہہ وی ہے جو پری جُون تے بندے جون دا میل ای ویہارلی میل بندی دے ترٹن دی رمز اے- پری دا بندے نال زمین تے آوَن زمین اسمان دا میل ہے، ہر رنگ دے وتکرے دا تروڑ اے- پر ایس سمجھن ڈھنگ وِچ وی ایتنے مُدّے نوں مُول بنا کے قصے دے باقی کھلار پسار نوں ''اُتلا'' ای کر کے ویکھنا پوندا اے-

بعضے شرح کار عالم سیف الملوک دے سفر نوں بندے دے اندر دے سفر دی رمز دسیندے نیں- باہرلیاں رمزاں اصل وِچ اندر دیاں ویکھالیاں نیں- سیف الملوک دا

سفر اے آپنے آپ نوں سودھ کے، اِک دھیان تھی کے قدرت نال میل جوگا بناون- قدرت نال میل دی اِک اندر ورتی ای اے باہر ویہار بھاویں اوویں دا اوویں ٹکیا رہوے، توڑے ایہدا دھرو دھگان ودھ ونجے ہتھوں- لوک رِیت دی قصہ کاری وِچ رمزاں اندر باہر نوں جوڑیندیاں نیں، اندر باہر نوں اِکو تتھ دے انگ دسیندیاں نیں- باہرلیاں رمزاں اندر وار ویکھدیاں نیں تے اندرلیاں باہر وار- کیہ اصل بھیت وت اوہو تے نہیں ''سیف الملوک'' دی لکھت وِچ جیہدی گل پچھے تھئی اے، جانے ایہہ قصہ 1857 دی نابری نال بنی آس ڈھین مگروں لوک لئی نویں آس بناون دا آہر اے، لوک نوں آپنے پیریں کھلو کے آپنی سکت بناون دی آس دیندا اے- قصہ میل پاڑ تے میل گھول نوں پچھیرے کر کے موٹیری جُگت بنیندا اے میلاں دی، دیس دی وسوں نوں بدیسی راج دے مکاون لئی اِک تھی کے گُھلن دا راہ دسیندا اے- قصہ ماکلی وان میل نال گل کریندا اے پر اوہنوں دیسی بولی دے پڑ وِچ لیا لے- فارسی نال لوک بولی دے پرانے ٹکرانوں وی پچھیرے کریندا اے قصہ کیونجو ہُن فارسی راج کاج دی بولی نہیں رہی- قصے وِچ فارسی بنتراں دیسی بنتراں اُتے بھار وی پاوندیاں نیں پر دیسی بولی دی آپنی سکت قصے دی کرت دے نالو نال ایتی ودھیار ہے جو فارسی بھار نوں ولا جاندی اے سبھے ای- لہندے چڑھدے دی تھل پہاڑ دی لفظالی تے بنتر جیویں رَل رسدی اے پئی بولی وِچ ایہہ لوک دے رَل رس کے گل کرن دی، کر سجھن دی سکت دا ابھار اے-

میاں محمد بخش لکھت دی سیاست دا ایہہ نواں رنگ بناون لئی اچیچے آہر کیتے- اک تے سوہنی جیہے دیسی قصے دی چون کنوں اصلوں ہٹ کے گھٹ ورتے فارسی قصے دی چون کیتی- دوجے ''سوہنی'' دی موہر وِچ عشق نوں فقیری دِسن تے جیہڑا زور ہا اوس کنوں ہتھ ہٹایا- سائیں غلام محمد دی گل قصے دی موہر وِچوں نِکل کے پچھیکو وِچ ٹُر گئی

تے اوتھے وی گل مالکی تجن دی نہ رہی نری بزرگ دا آدر بھا بن کے رہ گئی۔

میاں صاحب دی ایس لِکھت سیاست نوں قوم بندی دی سیاست وی آکھیا جا سکدا اے۔ قوم بندی میل بندی نوں من کے نال رکھ کے ٹُردی اے، میل بندی دے اُپرو اُپر لوکاں نوں اِک قوم بنا ٹوردی اے۔ ایہہ مل وان ویہار نوں نہیں پُچھدی نہ مل وان ویہار ایہنوں پُچھدا اے۔ اُنیہویں صدی دے دُوجے ادھے راسوالی یورپ وِچ دیس دیس دی قوم بندی کر بیٹھی آہی گُجھ، تے گُجھ کریندی پئی آہی۔ پرائی راسوال شاہی نال متھا لاون واسطے وی قوم بندی والا ای راہ نکلیا۔ ہندوستان وِچ وی دیس نوں اِک قوم بنا کے پردیسی چودھر نوں ٹھلن دے آہر دا مُڈھ پیا بجھدا ہا۔ ایہہ آہر وِڈ تے دِتا ہا 1857 دی ویہر نے پر بندوقاں دی لڑائی ہار کے کسے بئے ڈھنگ دے ہتھیاراں دی بھال وِچ آہے اوس ویلے دردیلے سوجھوان۔ پردیسی راجوان حاکم دیسی قوم بندی دے آہر نوں ٹھلن لئی ایہدے وِچ پرانیاں وِتکریاں دی، مذہباں تپیاں تے برادریاں دی بھنگ گھتن وِچ جُٹے پئے نیں۔ میاں صاحب ایس بھنگ دا اُپاء وی کریندے نیں۔ اوہ دھرم برادری دی ونڈ دی واء نہیں لگن دیندے آپنی لکھت سیاست نوں تھوڑی کیتیاں۔ (اِکتھاں نانک بانی وِچوں گل سچ سبھا ای گھن ورتی نیں، آپنا ای لکھت بھنڈار کر کے۔) جاپدا اے قوم بندی دی سیاست نوں لکھت سیاست بناون دا آہر اوس ویلے دا اُگھڑواں آہر ہا۔ اوسے ای ویلے خواجہ غلام فرید دی ایسے آہر وِچ نیں۔ دیسی حاکمی مالکی نال رت بھرن والی لوک ریت نوں پچھیرے کر کے دیسی حاکماں مِلکھ والاں نوں پردیسی چودھر دا جُولا لاہ کھلوون دی مت پئے دیندے نیں:

آپنے ملک کوں آپ وساء توں

پٹ انگریزی تھانے

صبح صادق خاں صاحبی مانے

نال ای ونو ون بولی ورتاریاں نوں دھرم ریتاں نوں لکھت سیاست راہیں رلا رسا کے لوک جُوت پے اُساردے نیں لوک ستیا نوں پے ساردے نیں- آپنی سار موجب-

واہ واہ سوہنے دا ورتارا
ہر صورت وچ کرے اُتارا
ہک جا چاوے عشق اجارا
بئی جا ڈیوے حسن ادھارا......
جو میں وانگ بجھارت بُجھدا
سو تھیا واقف ساری گُجھ دا
ہرگز دخل نہیں کیہیں کُجھ دا
جان نظارا یار دا سارا
چرن گورو دے سیس نوائیں
جو آکھے چُم اکھیاں چائیں
جہد جہاد دا بھار اُٹھائیں
قُرب کمال ہئی مطلب بارا
تھی گر پیر دا چیلا سچا
نہ ہو قدم ہٹا کر کچا
برہوں کراہ چڑھیا مچ مچا
جل بل مار انا دا نعرہ
جو کوئی رکھسی ایہہ گن چارے
جو راتی جگ جوگ جگارے

ونج خوش وسی شام دوارے

رہسی جنم جگت سوں نیارا

جگرت سپن سکوپت تریا

تیڈی سیر دے سانگے جویا

جیندا پیر سنجانوں تھڑیا

پھری تھی چوگوٹھ آوارا

توں ایہہ سمجھ سنجان نہ چھوڑیں

نرگن سرگن وچ جا جوڑیں

آپنے آپ توں مونہہ نہ موڑیں

سبھ ہے روپ سروپ تہارا

چاروں بید بیدانت پکارن

اوم برھم نارائن دھارن

آتم اتم روپ سدھارن

دویت فرید اے جھوٹھا لارا

ویکھو سندھوں لاء گنگ جمن تائیں لوک بولی دیاں سانجھ سیتراں-

ہور کئیاں کافیاں وچ ایہہ رنگ ہے جیویں:

ساون بوندڑیاں جھر لاوے

نین چین سے جھگڑت جھگڑت ترپھت ترپھت رین بہاوے

چھتیاں دھڑکت جیارا لرجت توں بن کاری گھٹن ڈراوے

لوک بولی دی ایہہ سانجھ دو رنگی ہے- اک تے عام ورتوں دی بولی جیہڑی عاماں لوکاں دے جیون وسن دے آہر وچوں دی اسری اے، تے کجھ راہیاں پاہیاں

ونجاریاں راہیں کجھ لوکائی دے اِک تھاؤں اُٹھ کے ہی جاء ونج وسن نال پسری اے- دوجا رنگ سانجھی بولی دا اوہ ہے جیہڑا سادھاں فقیراں آپسی وچار وٹاندرے لئی رچیا ہے ورھیاں بدھی- سادھ فقیر دی رہریت آہی ہِکیاں وتن تے وتدیاں ٹِکن، دیس نوں پردیس تے پردیس نوں دیس کر وسن- سانجھی فقر بولی نوں سِدھ بھاشا یا سِدھوکڑی دی آکھدے نیں- ایہہ بولی رنگ فرید، نامدیو، کبیر، روی داس، نانک، میرا بائی، ارجن، مادھولال حسین تے گرداس وِچوں ٹُردا بُلھے شاہ تے غلام فرید تائیں اپڑدا اے-

لوک بولی دی سانجھ لوک وچار دی سانجھ دی ہے- سانجھیاں لفظاں رمزاں وِچوں نسر دی سانجھی سوچ- ویکھو وجودی وحدت والیاں رمزاں کیویں ویدانتی ادویتا والیاں رمزاں نال اِکو گھرپئیاں وسیندیاں نیں اِکو سُر پئیاں الاپدیاں نیں- آپنے پرانے سانجھے سوے دا اچیچا اعلان کرن دی لوڑ نہیں جاپدی ایہناں نوں- نہ پرانے وارلے سفر دی کہانی کرن دی لوڑ ای جاپدی نیں، جو اساں کیویں وید وارے وِچ اُبھری اسانجھ مل نال نبڑن لئی پڑیں لتھیاں- کیویں بُدھ مت دے لہندے ول پسرن پاروں ترکستان ایران عراق ایران وِچ پج کے عربی فارسی وِچ ڈھل گئیاں تے وت کیویں وجودی وحدت والا بانا لا کے مڑ ہند سندھ وِچ آئیاں ترک افغان شاہی ویلے، تے ویدانتی ادویتا نوں آرلیاں- ویکھو انا دا منصوری نعرہ برہوں دے دیس تپے کڑاہ وِچوں کیویں اُٹھ کھلوتا اے سچ سبھا ای- گرچہ نیں نوائے سیس لئی قُرب کمال دا مطلب بارا کیویں کُھلیا اے تے جہد جہاد دا بھار ایہہ سیس کیویں چاوندا اے- وجودی وحدت تے ویدانتی ادویتا دے وچار وارلیاں پواڑیاں نال نبڑن لئی جُڑے پر ایہناں پواڑیاں نوں ولاون والی علمائی نے ایہناں وچاراں نوں سنگھدیاں کتابی بحثاں وِچ لیا پھسایا، تے وسیب دے سانجھے جیون آہر نالوں وکھرایا ایہناں نوں- بحثاں دا رنگ ایہہ ہوونا بھئی خدا صفتاں نال ہے کہ صفت ہین، نرگن اے کہ سرگن، صورت وان ہے کہ بے

صورت، ذات صفاتوں باہری ہے کہ صفاتاں دے اندر- بحثاں آپنے آپ وِچ اِک دھندا بن گئیاں- ویکھو کافی ایہناں بحثاں نال کیہ کریندی اے:

زرگن سرگن وِچ جا جوڑیں

علمائی دیاں لیکیاں حداں نوں بھن کے کیویں بندے نوں قدرت نال اِکدوجے وِچ وسدی سانجھ نال اِک تھیون دا سدا دیندی اے کافی - ایہہ کوئی زرے پُرے وچار اپناون دا سدا نہیں- اساں اُنھیویں صدی دے چوتھے پاء وِچ ہاں- انگریزی وکھر شاہی دا تروڑ کرن دے جتن پے تھیندے نیں نویں سریوں، 1857 والی بھانج جر کے- تے حکومت ولوں لوکائی نوں پاڑن دے آہر دی زور پے پھڑدے نیں- رنگ رنگ دی لوک ونڈ سیاست دے جال پے وچھیندے نیں خلقت نوں مذہب بند یا علاقہ بند یا بولی بند کر کے اِک دوجے نال بھڑاون لئی- کافی ایس جال دا تروڑ کرن اُتری اے- کافی دا لکھیار پرانی لوک ریت وِچوں اٹھیا اے، اوہنوں انگریزی تھانے وارا نہیں کھاندے، اوہ کُھل کے اوہناں نوں پٹن دی گل کریندا اے- زرگن وِچ سرگن جوڑ کے چارنویں گُن دسیندی اے کافی - نویں لگن رنگ وِچ رنگو آپنے آپ نوں- ونڈ کھاؤ، جُڑت بناؤ، چالو ویہار دے دیہنہ ولوں آس تروڑو، آپنی رات نوں دیہنہ بناؤ نویں ویہار لئی تیاری دا-

جو راتی جگ جوگ جگاڑے

ایہو شام دوارا ہے، کرنی دی سانجھ راہیں دِلاں دی سانجھ بناون- ایہا راہ اے ایس مارو ویہار وِچ مُڑ مُڑ جم مرن دے چکروں چھٹکارے دا- لفظ جوگ دا پرانا اصل مطلب جُڑت ای ہے- ایہہ لفظ بندے دے سریر دے اندر وسدی قدرت نوں سریروں باہرلی قدرت نال جوڑن لئی دی ورتیون لگا- جوگ مت ایسے جُڑت دا آہر ہے- چالو ویہار نے بندے دے اندر نوں کُل قدرت نالوں وچھوڑ دِتا ہے- جوگ ایس وچھوڑے

نوں مکاون دا جتن ہے- عزیز الرحمن صاحب دی سودھ وِچ لفظ جوراتی نوں ''یوراتی'' پڑھ کے ''جوانی دی رات'' مطلب کر کے، ضبطِ نفس آکھ دِتا گیا اے- پر نال ای جوانی دی محبت وی آکھیا گیا اے جس توں جاپدا اے پک نہیں تھیا بھئی ''راتی'' رات توں ہے یا راتن (رنگن عینہہ لاون) توں- سو ''جوراتی'' بارے ہور کھوج دی لوڑ ہے-

بندے دی سُرت دیاں چار حالتاں دسیجیاں نیں ویدانت وِچ- جاگن (جگرت) سپنا ویکھن (سُپن) گوڑھی اُسپن نیندر سوون (سکوپت) تے ایہناں ترونہہ حالتاں توں مُکتی دی حالت، برہم نال قدرت نال اِک تھیون (ترُیا)- ترُیا سمجھو چالو ویہار توں ازادی دی حالت ہے تے نواں ویہار وساون دا آہر ہی ہے ایہہ ازادی- تُریا دا مطلب چوتھ ہے، چوتھی حالت-

(دیوان فرید دیاں سبھ چھپیاں سودھاں وِچ ایس سطر دی لکھت تے پڑھت رولے وِچ رہی اے- سکوپت کیہ اے- ایہہ لفظ سکوپت، سُکھپت، سُکھپتی وِچوں ہوندا سُشُپتی نوں ونج ملدا ہے- سُشُپتی گوڑھی اسپن نیندر ہے- تُریا نوں تُریا لکھیا گیا ہے- ایہہ بھلیکھا پرانی املا تے کتابت دے پڑھن وِچ پیا ہے- تے جے اساں ایہہ سمجھ رکھنوں جو پُورب دے لوک الاء وِچ جُریا تھُریا تے جُریا تھریا اِکو ای ہن تاں قافیئے دی راس تھی ونجن-)

سرت دیاں پہلیاں ترے حالتاں نوں اجوکی سُرت سار والے چیت ادھ چیت اچیت نال دی جوڑ ویکھو بھاویں جے من منے تاں- اجوکی سرت سار اُنھیویں صدی دے چھیکڑ وِچ یورپی شہر واس وچلے میل دے چت نوں پھول کُجھن دے جتن وِچوں ٹُری اے تے ویدانتی رمزاں آئیاں نیں ہزاراں ورھے پرانی پشوپال ٹابری ویہار دی ٹُرٹ بھج وِچوں- پر ویکھو ایہہ دونویں اِک دوجی نوں کیویں سیاندیاں جاپدیاں نیں- نویں گھاڑو راسوالی دی آندی اوپر دی پکڑ وِچ آیا من پشو پال ٹابریاں دی ترٹ بھج

وچوں اُسری میں پال مل ماری دی پکڑ وچ آئے من نوں ملدا اے ہزاراں ورھیاں دے کھپے نوں اُلانگھ کے- دونہاں متاں دے پچھے اوہ گواچی سانجھ اے جیہڑی اچیت وِچ وڑ کے ڈراونی ہو گئی اے اوہناں لئی جیہڑے مل ویہار دے وِدھے ہوئے نیں، پر سکھاونی ہے اوہناں لئی جیہناں نوں مل دے گھسن دا ڈر نہیں ڈریندا-

سرت دیاں ایہہ چار حالتاں ویدانت وچار لیہہ وِچوں نکلیاں نیں- منڈوکیا اپنشد نوں ایہناں دا سوما دسدے نیں وِدوان- ایہناں دے فرق بارے وی گھنیاں علمائی بحثاں ٹریاں صدیو صدی- ویکھو کافی کیویں نبیڑ گئی ہے ایہناں بحثاں نوں:

تینڈی سیر دے سانگے بُجیا

ایہہ تینڈی، توں، تہارا، کون اے جیہدے نال گل پئی تھیندی اے- متاں ایہہ پردیسی وکھر شاہی دے دابے بیٹھ آئی لوکائی اے، انگریزی تھانیاں دی گڑکی وِچ کڑیچی- ایسے ''توں'' نوں مت پئی دیندی اے کافی- مت صلاح دے رنگ ہے، وِچ ترلا وی ہے اپنائت بھریا، سمجھاونی دی، خبرداری وی:

پھری تھی چو گوٹھ اوارہ

ہلا شیری وی:

جل بل مار انا دا نعرہ

آپنی سانجھی گل نال اِک تھئی ہوند نوں سنبھالو، ایہو جاء ہے تہاڈے کھلوون دی ظلم اگے، دھرو اگے- ایہو تہاڈا آپ ای شوہ ہے تہاڈا، ایس توں مونہہ نہ موڑیو- ایہہ وار دے صدیاں دے پندھ وچوں نتری سمجھ سنجان ہے، جی دے جی نال، جی دے قدرت نال اِک تھیون دی سنجان- تہاڈی ایہہ ہوند (آتم) ای اُتم اے، سبھ توں اُپر سبھ توں پہلاں- روپ ایہدے سدھارن (عام) نیں بھاویں، ماڑیاں ہتھیں کم کرن والیاں والے- ایہو سانجھی ہوند تہاڈا تت ست اے ناواں دی ونگی اوہلے، سدھارن روپاں دی

رنگا رنگی او ہلے۔

برہوں کڑاہ تے جہد جہاد والیاں رمزاں اوس تختی ول اشارہ کریندیاں نیں جو پردیسی حاکمی نال ٹکر لین لئی جرنی پینی اے۔ تپیا کڑاہ تیل دا پرانیاں ویلیاں توں سچ پرکھن واسطے ورتیندا آیا اے۔ ایس پرکھ وِچوں لنگھ کے انا الحق آکھدی اے بندے دی واج۔ میں سچ ہاں۔ میںڈی ہوند کل ہوند نال اِک اے۔ پرکھ دی تختی ای آپ سنجان دا وسیلہ ہے۔ خواجہ غلام فرید دیاں گھنیاں کافیاں راس روپ نیں۔ ہیر سسی سوہنی دیاں کہانیاں وِچوں رچے راساں دیاں جھاکیاں۔ ایہہ کہانیاں لوک ریت وِچ میل بند ویہاروں چُھٹکارے دیاں رمزاں بنیاں نیں۔ پر ہتھلی کافی راس روپ نہیں۔ ایتھے سدھی گل ہے پر وعظ دے رنگ نہیں، کول تھی کے ساتھیاں نال کیتی صلاح دے رنگ۔ اصلوں کول پر وت وی بھیت نال۔ بھیت کیہ ہے۔ اوہ کم جیہدے بارے کُھل کے گل نہیں کیتی جا سکدی۔ وجودی ویدانتی رمزاں ای وسیلہ نیں گجھی گل دا۔ اوہ کم ہے کیہ۔ رل کے اِک سُرتھی کے آپنی سانجھی ہستی دا پک کر کے پرائے جُولے کنوں خلاصی کراون دا گھول۔ ساہمنے ویدانتی وجودی رمزاں ای نیں پر سنئیراں نوں سار پئی تھیندی اے وِچلی گل دی۔

رمزاں ہوون کہ وچار جمدے اوہ وار دی ورتن وِچوں ای نیں۔ کسے اک وارے دی وار وِچوں۔ پر جد ایہہ رمزاں ایہہ وچار اِک وارے وِچوں جم کے دوجیاں واریاں وِچ پُجدے نیں تے اوس ویلے دے وگدے ویہن وِچ ٹُمی مار کے وت نویں تھی ویندے نیں۔ سو سانوں رمزاں وچاراں نوں گوکھن لگیاں اوہناں دا پورا پندھ تے گولنا ای چاہیدا اے پر اوس وارے نوں اچیچا دھیانا چاہیدا اے جس وِچ اوہ لکھت بنے۔

کافی دی اِک پڑھت اساں کیتی ہے۔ ہور کئیں پڑھتاں تھی سکدیاں نیں۔ ریتل وجودی صوفیائی پڑھت تے تھیندی ای آئی ہے چروکنی۔ ہاں اِک گل ضرور ہے: پڑھت

ڈھنگ دی چون جیون ڈھنگ دی چون ہے-

''سوہنا'' تت اے ہوون دا جیہڑا ہر صورت وِچ اُتارا کریندا اے- صورت وِچ ایس تت کنوں وکھری کسے ہوند دا کوئی دخل نہیں- صورت آپ ای اوہ تت اے- ایہو گُجھ اے جیہدے واقف تھیون لئی پندھ کرنا پوندا اے گر پیر دے چرن لگن دا، گورو دی دسی کار کماون دا- ایس پندھ پے کے آپنے آپ وِچ تت دی سنجان تھیندی اے- ہر صورت وِچ آپ ای اُتارا کرن کوئی نویکلی وِرلی کار نہیں- ایہہ تت دا ورتارا ہے- اوہدا ویہار ہی ایہو اے- ایتھے اِک پُچھ آن پلہ پھکیندی اے: جے ہر صورت وچ اِکو ای تت ہے تاں ہر ہوند ای پُوجن جوگ اے، وت اِک ہوند دُوجی اُپر بھارُو کیوں ہے اِک ہوند دُوجی نال دھرو دھگان کیوں کریندی اے- اِک سکھال تے دُوجی کال وِچ ہووے تاں اِک کیویں تھیاں دووِیں- تھلیں رُلدیاں، پیلوں چُندیندیاں، کرڑی اوڑ وِچ مجھیں گائیں دی سنبھال کریندیاں ہالا کیوں تارن صبح صادق خاں کوں محلیں بہہ کے صاحبی مانن کیتے-

اِک ولدا تے ایس پُچھ دا اوہ ہے جو لوک ریت دِتا- لوک ریت توڑ بادے فریدوں ای تت دی اکائی کوں من کے ٹُری اے تے کوٹھے منڈپ ماڑیاں اُسارن والیاں کوں دویت دے لارے دے مُٹھے رُندی آئی اے- دویت دا اُپا لوک ریت بھانے ہے نروار، سانجھ، رلا، نینہہ- ٹوئے ٹِبے لاہ کے من میدان کر کے، میں نوں مُنج کر کے- ایہہ اُپا کرنی وِچ اے نرا وچار چتار وِچ نہیں-

پر دُوجا ولدا اُپرلی پُچھ دا ایہہ ہے جو ہر صورت وِچ اِکو تت ہے، صورتاں وَنو وَن ہن، ہونداں دے کم فرقو فرق ہن- سو ہر کہیں دی کیتی کوں سوہنے دا ورتارا ای سمجھ منا چاہیدا اے- کِتے اوہ سلطان جہان دا اے کِتے مسکین- پر تاں تے انگریز وی سوہنے دا ورتارا ای ہِئے ورتیندے نیں- صبح صادق خاں کیوں اوہناں دے تھانے پئے- تے

جے صبح صادق خاں دا انگریزی تھانے پٹن بندا اے تاں خلقت دا صبح صادق خاں دے تھانے پٹن کیوں نہیں بندا؟ جہان دیاں مسکیناں دا رَل جہان دیاں سُلطاناں دے تھانے پٹن کیوں نہیں بندا سنے انگریزاں تے صبح صادق خاناں دے؟ گل مّتے ایویں ہے جو وچارلیہہ کوئی پَئی ہووے مَنن مانن اوہدا ہر میل دی آپنی سیاست پاروں ہوندا ہے- انگریز راج کنوں پہلاں شاہاں سرداراں راٹھاں مہا سوداگراں دے میل دی ٹکر اُتے سیاست آہی کامیاں کسبیاں راہکاں دی- لوک ریت اوہناں ایس سیاست تے ساری آہی- انگریز راج دے آون مگروں خاص کر 1857 توں پچھوں نویں اُبھردیاں منجھ میلاں دی سیاست موہرے تھئی- منجھ میل دے آگو ہین میلاں دی اگوائی دا دعوا لے کے اُٹھے تے انگریز حاکماں اوہناں دے دعوے نوں پروانیا- منجھ میل سیاست دی اگونہی شکل ایہہ آہی جو اجے اتھاویاں ماڑیاں دا اتھاویاں تگڑیاں نال مَتھا لاون نہیں بندا- ماڑیاں تگڑیاں نوں رل کے پردیسی راج دا بُوٹا پٹنا چاہیدا اے- پر سٹہ ایس سیاست دا ایہہ نکلتا جو مہار وڈ زمینداراں تے وڈ وپاریاں دے ہتھ آ گئی تے منجھ میل آگو اوہناں دے ہتھ ٹھوکے بن رہڑے-

(4)

پر ایہہ سِٹہ تے نکلتا ویہویں صدی چڑھدیاں- انھویں صدی دے ساٹھے سترے وِچ لوک ریت دیاں وارث شاعراں دی لِکھت سیاست ایہو آہی جو ایہہ ویلا لوک نوں قوم بنا جوڑن دا ہے دین دھرم دے تپے بولی برادری دے پاڑ میل کے- اوہناں فقیری نوں سانجھ ورتن نوں نال رکھیا پر پچھلے لوک ریتاں ہار آپنی سیاست دا آپنے کرم دا مول بنا کے اگیرے نہیں کیتا- ایس مُول دی دھار نال پرچولیا کھدیڑیا نہیں مَل واناں دی کرنی دھرنی نوں-

پر لِکھت سیاست نوں خاص کر شاعری دی لِکھت سیاست نوں نرا سوچ پکا کے

دھاریا کم کر کے سمجھیا نہیں جا سکدا- شاعری وِچ لِکھت سیاست سچیت ادھ چیت اچیت پرتاں وِچ بھوں کے بندی اے- جیویں ''سوہنی'' دی چون کرن وِچ تے سوہنی دا قصہ لکھن وِچ ایہہ پرتاں بولیندیاں نیں تیویں ''سیف الملوک'' دی چون تے لِکھت وِچ وی- ''سیف الملوک'' دی موہر وِچ جیہڑی کتاب پوری تھیون اُتے ای لکھی ہوسی جیون بارے اک پکی وچار ریہہ پڑھائی سمجھائی گئی اے جیھدا مول ہے گل ہوند دا اک تت ہوون، آد جگادوں- بندے دا کم ایس وچار ریہے لگ کے جیون ہے- عشق ایس جیون دا ناں ہے- عشق صبر حوصلہ دلیری منگدا اے- جو ونڈ وِتکرا ہے ویہار دا اوہنوں رون لئی تے گل وِچ رل کے اِک تت مانن لئی-

سدا سکھالے اوہو بھائی عشق جیہناں گھٹ آیا
مرہم پھٹ اوہناں دے بھانے اِکو جیہا سکھایا
تاج تخت سلطانی تج کے ٹھوٹھا پھڑن گدائی
رکھ امید سجن دے در دی کٹن جو بن آئی
قطرہ ونج پیا دریاوے تاں اوہ کون کہاوے
جس تے آپنا آپ گواوے آپ اوہو بن جاوے

میاں صاحب عشق نوں جیون یا جیون نوں عشقن دِیاں لوڑاں تے مُچیاں دی گین کریندے نیں تے اوہناں روکاں دی وی جھیڑیاں ایس راہ وِچ آوندیاں نیں- ایس گل نوں گھروکی ورتن دِیاں رمزاں وِچ گنھ اُتاردے نیں چیت اچیت وِچ:

جُلی دے ترے اکھر بھائی سمجھ اِشارت ناموں
جیموں جاگن سنجھ سویرے لنگھن کٹن لاموں
یئیوں یاد کرن ہر ویلے دلبر ہر انداموں
جُلی وِچ محمد بخشا چھپ رہو ہر الزاموں

جُلی دے نام وِچ کیہ اشارت اے مجھن والی- متے ایہہ جو جُلی وِچ جُل وی ہے، دھوکھا، جانے جُلی اوہ نہیں جو دِسدی اے پئی- ویکھن نوں تے جُلی ہے سون لئی پر ایہدا جیم جاگن ہے ہر ویلے لام لنگھن کٹن ہے ہر اوکھ دا (جُلی دا جُلن نال وی تے سانگا ہے) لنگھن عام رستہ وی اے، ایہنوں کٹن (چھڈن) وی جُلی دی ''لام'' وِچ ہے متے- (لام لڑائی وِچ کٹیجن وی ہووے بھاویں-) تے ی ہے یاد ہر جسم وِچوں آپنے دِلبر دی یاد- ہر ویکھالی وِچوں گُل تت نوں سہی کرن- ایہہ جاگ ایہہ یاد ایہہ کرم پکے رہون تاں ویہار واناں دے دِتے دوس نہیں پوہندے-

جُلی وِچ جُل ایہہ وی ہے جو ایہہ حرفاں وِچ ونڈتیج کے آپنی عام ورتوں نوں عام معنیاں نوں چھوڑ جُلی اے- عام معنیاں دے اُلٹ رمزاں سُجھاون لگ پئی اے- ایہدے حرف عام بولی وِچوں نکل کے رمز بولی بن گئے نیں یا عام بولی نُوں رمز بولی بناون دا وسیلہ بن گئے نیں جیویں سی حرفی دے حرف، جیویں الف تے ب ع تے غ الف تے میم-

فارسی سرناویں میاں صاحب دے بیان نوں بنھدے نیں مدرسی تصوف دے ریتل چوکھٹیاں وِچ- ذکر منزل استغنا، ذکر وادی و منزل توحید، منزل حیرت، منزل فقر- پر ریتل کتابی بنتراں نوں گھروکیاں کم کارلیاں رمزاں وِچ گال گھولدا ایہہ بیان بجھدا وی کُھلا تھی ویندا اے، مدرسی تصوف دی پیچداری نوں چھیڑ کے اوہنوں اوہدی بُرخے داری وِچوں کڈھیندا اے تے گل جیون ورتن دا معاملہ بن ویندی اے سُنیئراں واسطے- مدرسی پیچداری جیون ورتن کنوں ہٹ کے، فقیری عشق لہر نوں نکھیڑن لئی درباری تصوف دا اڈنبر سارن ٹُری آہی- میاں صاحب مدرسی پیچداری نوں اوہدے ویڑھے وِچ کھلو کے (یا اوہنوں آپنے ویڑھے کھلہار کے) ہتھل کریندے نیں-

میاں صاحب ''سیف الملوک'' دی موہر وِچ قصے دا مول مُدا دسیا ہے- کہانی

دے پچھے آپنی وچار ایہہ وکھائی نیں:

آپنا آپ محمد بخشا تیرا شہر مصر ہے
مشکل پندھ سجن دی لوڑے رستہ بر بحر ہے
جاں ایہہ مصر پیارا تینوں کوڑا زہر ہوئے گا
دھیاں پُتر بھیناں بھائی وچھڑ سنگوں ساتھوں
بیڑی روڑھ اسباباں والی عشق ندی دے ٹھاٹھوں
رستہ دُور نہ اوڑک دِسدا گھنے قضیئے دِسدے
پر جو نال یقینے ٹُردے ونج سجن سنگ وِسدے
توڑے کجھ نہ مالم اس دا تھاں ٹکانہ پاسا
چھڈ دُنیا پھُو لہر فقر دی رکھ مِلن دی آسا
یار مِلے دِن مرسو ناہیں سیس تُساں جے ہُولے
اوہ تیرا توں اُسدا ہوسیں وِتھ نہ رہسی مُولے
صبر توکل عاصم والی ہمت سیف ملوکے
کریں قبول نہ ہٹیں توڑے سبھ کوئی ٹھاکے ٹوکے

ایہہ وی آکھیو نیں پہلاں:

جاں ایہہ آپنا آپ بندے نوں پڑدا ہے دلبر دا
مال مِلک تے عزت دولت سنگ کھڑیاں کد تُردا

ایہہ آپنا آپ، آپنی میں سِرجی ہے حاضر رزق ورتن نے، اوس سیاست، قانون تے رہتل نے جیہڑے حاضر رزق ورتن وچوں جمے نیں ایس گیڑ نوں گیڑن لئی۔ ایہو ''دنیا'' اے۔ فقر لہر دنیا دے گیڑ دے اُلٹ رِگڑدی اے۔ مال مِلک عزت دولت حاضر رزق ویہار دے ٹھپے نیں۔ رزق دی اُپج تے اوہدی ونڈ ہے ای مال مِلک تے عزت دولت واسطے۔ ایس ویہارے جیہڑا جی رزق اُپجاون ونڈن دے کم وِچ لگدا

اے اوہ کسے نہ کسے رنگ وِچ مال مِلک تے عزت دولت دی بھاج بھچیندا اے جانے نہ جانے چاہے نہ چاہے- اوہدی میں ایس بھاج دی پال وِچ پلدی اے تے اوہدا ''توں'' وی- تے کون ہے جو رزق دی اُپج تے ونڈ دے کموں باہرا اے؟ سو ''دنیا'' چھڈن دا مطلب ہے کل خلق نوں پوری جگ وسوں نوں حاضر رزق ورتن دے جُولے وِچوں چھڈاون- ایہو فقر لہر وِچ پون ہے- سوہنی دی موہر وِچ سائیں غلام محمد فقر لہر دا نشان بنے تے پچھلیاں ویلیاں دے فقر اوہناں دے نال آ کھلوتے قصہ کرن تے سُنن وِچ رلن لئی، آپنی کرنی نوں قصے دی کرنی نال جوڑ پڑھاون لئی-

آپنا آپ محمد بخشا تیرا مصر شہر ہے

مصر شہر عزت دولت مال مِلک اے سیف الملوک دی- مصر شہر مُلک مصر نہیں ہُن دا یاں پرانا- ایہہ نشان ہے شان حکومت دا- 1860 دیاں دیسی سُنیہراں لئی ایہہ دُراڈی شان حکومت دا نشان ہوسی متے، جیویں لندن شہر- جیہدا چتر چتار دے ہوسن اوس ویلے دے اگھڑدے نویں زمیندار، شاہوکار، سرکاری نوکر، فوجی، نویں کِتیاں والے ڈاکٹر وکیل تے ہور- جیہدی موہ اوس ویلے دیاں شہر واس کامیاں کاریگراں محنتیاں دیاں مناں وِچ وی اُتردی ہوسی- پرانی پیڑھی دے فارسی عربی پڑھے فارسی درباری رہریت دے وجری وی اوس ویلے جیوندے آہن- ایہناں سوجھواناں دے وڈکے مغل شاہی تے رنجیت شاہی ویلے سرکاری عملے وِچ آہے یا سرکاری مدد نال مدرسے خانگاہاں چلیندے آہے- ہُن جس ویلے دیسی شاہی دا وگوچا لگا ایس پچھوکڑ والیاں سوجھواناں نوں تاں پرانیاں مسلمان خلافتاں سلطانیاں دی شان دے قصے اوہناں دے چیت نوں ودھیرے ٹُنبن موہن لگے- ایس یاد ڈھالیا اوہناں دی چتار نوں- ایہہ یاد سمجھو اوہناں دی میں دا انگ بن گئی- ایہناں پرانیاں مالکی واناں عزت داراں دِیاں نویاں پیڑھیاں توڑے نویں راج دے آندے ویہار وِچ تھاں بنا وی گھدی پر وڈکیاں دے وگوچے دی جاگ

نویاں دی میں نوں وی لگی تے لندن شہر دی موہ دے پچھے ''مصر شہر'' دی موہ دا پرچھاواں وی پیا پھریا- نویاں سرکاری مشنری سکولاں دی پڑھائی نے تے لکھنو کلکتیوں چھپ کے آیاں اُردو قصیاں نے نویں پنجاب دی وچولا میل سوجھوانی دی میں دے ویڑھے ایہناں دوہاں پرچھاویاں دی رِکلی پوائی-

مل وانی پرانے زمیندارے ویہارلی ہووے بھاویں نویں راسوال ویہارلی، من نوں کیلدی ای لوبھ تے وگوچ راہیں ہے- بے ترانی دی چِنتا ای تران دی موہ بندی اے- وگوچا ای لوبھ بندا اے- پرانیاں باتشاہیاں دے عیش اڈنبر تران تے پیار دے قصے لوبھ تے وگوچے نوں تڑکا لاون دا کم کریندے نیں-

میاں محمد بخش آپنے نویں پرانے سنیئراں دیاں ایہناں سچیت اچیت مہاڑاں دے جانو نیں- اوہ ایہہ وی جاندے نیں جو وچولا میل دے مہاڑ خلقت دے اندر کیویں پئے ڈُھکدے نیں- اوہ قصہ ''سیف الملوک'' لِکھ چھپوا کے آپنے حساب نویں سوجھوان میں دیاں پرچھاویاں نوں دُھونی پئے دیندے نیں:

ہر ہر قسم خوشی دی اس وِچ ہر ہر قوم غماں دی
سُننے والے پاون ایتھوں خواہش جیہناں کماں دی
بوہتی ہے تعریف حُسن دی ہاسی بُری شکل دی
نالے درد وچھوڑے پُہتے نالے خوشی وصل دی
آدمیاں دے راہ طریقے جِن پریاں دے نالے
عیش خوشی دے ساجے باجے درد دُکھاں دے چالے
بادشاہی تدبیراں گھنیاں دولت فوج مثالے
بخل سخاوت ظلم عدالت غفلت سُرت سنبھالے
جوش خروش ندی دے بہتے ٹاپو سیر جنگل دے

رُڑھنا ترنا اُڈنا ڈھینا ذکر ایتھے ہر گل دے
عاجزیاں بیکسیاں گھنیاں حالت دیس بدیسوں
ویسوں ویس عجائب اس وِچ کیا بھورے کیا کھیسوں
کوہ قافاں دے پتے نشانی غاراں شہر اُجاڑاں
کلر شور بغیچے نالے میوے تے پھلواڑاں
سیر شکار اَتے بند قیداں نالے صلح لڑائی
سوگ ویاہ محمد بخشا ہر گل اس وِچ آئی
رستم دستی حال شکستی دہشت بھاج دلیری
خوف امید محمد بخشا اس وِچ گھنی گھنیری
بات مجازی رمز حقانی ون وناں دی کاٹھی
سفرالعشق کتاب بنائی سیف چھپی وِچ لاٹھی
جیہناں طلب قصے دی ہوسی سُن قصہ خوش ہوسن
جیہناں جاگ عشق دی سینے جاگ سویلے روسن
شاعر دی ازمائش آہی اس قصے وِچ بھائی
ہر رنگوں خوش سخن سناوے تاں اس دی دانائی
خوشیاں اندر اوہا جیہا واہ درداں دِل دھایا
صفت کُصفت اندر فرماوے سخنوں سخن سوایا
جنگ لڑائیاں کانگاں اندر گج کڑک کے آوے
سفر وطن تے ماتم سوگوں پورے سخن سناوے
ہر ہر فن ہنر وِچ ہووے ماہر تے یک فنی
لُطف خدائی نال عطائی تاں اوہ ہوندا سنّی

لُغتاں ورتن وان لیاوے معنے وچ عجائب
لیکن ایسے مُلوں نہ ہوون ہر ہر نظروں غائب
قصے ہور کسے دے اندر درد آپنے کُجھ ہوون
بن پیڑاں تاثیراں ناہیں بن پیڑے کد روون
درد لگے تاں ہائے نکلے کوئی کوئی رہندا جر کے
دلبر آپنے دی گل کیجے اوراں نوں موہنہ دَھر کے
سُخن بھلا جو درددوں بھریا بن درددوں کُجھ ناہیں
نراں کماداں فرق رہو دا کیا کانے کیا کاہیں

آپنے قصے دی پوہنچ تے دس ای ہے میاں صاحب، پر ایہہ ٹک پورا متا وی ہے شاعر دے کم بارے، آپنے نال آپنی ورتی نال کیہ لاگ ہے ایس کم دا، پرکھ کیویں تھیندی اے شاعر دے کیتے دی- قصہ ریت والے دمودر دے ویلے توں گل تے کریندے نیں ایہہ پر سرفے نال ای سینتر رمز وِچ- پہلی وار احمد یار کُجھ ودھا آکھی- پر میاں صاحب نرا ویروا ای نہیں کیتا اِک پوری وچار لیہہ اُسار دِتیو نیں- پڑھن سُنن والیاں دِیاں لوڑاں مہاڑاں دا اوہ حساب تے کریندے ای نیں نال اوہناں دی پڑھنی سُننی نوں سودھدے ساردے وی نیں پئے- شاعر ایہہ نواں بھار چایا ہے ریت وِچ پاڑ پے وِنجن پاروں- پاڑ دا ہرکھ میاں صاحب ''سوہنی'' ہوچ وی کیتا اے تے ''سیف الملوک'' وِچ وی- ریت دا پاڑ وار دا پایا پاڑ اے- ایہہ پیا اے اِک نویں رزق ورتن دے تے اوہدے نال جُڑی نویں رہریت دے آون پاروں- جاپدا اے میاں صاحب دی جاچ قصہ ریت دے پرانے کم نوں نویں سریوں وچارن دی لوڑ ہے ہُن- پرانا کم تے ہا ماکی ویہار دی تے اوہدی بنائی رہریت دی پرچول کرن تے ایہناں دا تروڑ بھالن- ایہہ کم دمودروں قادریار تائیں نبھیا کئیاں رنگاں وِچ- ہُن نویاں سُنیتراں

تے پڑھیاراں دا ریت نال نواں جوڑ جوڑن دی لوڑ تے ہے ای، پر آپ ریت نوں وی نویاں تھیون دی لوڑ ہے، تاں ای جُڑنا ہے ایہہ جوڑ-

میاں صاحب ایہہ سار سارن اُترے نیں ''سیف الملوک'' راہیں- اوہ ہریاں ہٹیاں نوں صبر تے حوصلہ دیوندے نیں-نویں جہان وِچ مُڑ جیون لئی نویں آس جگیندے نیں اوہناں کان- نال نویں پیڑھی نوں پرانی جاگ چکھیندے نیں اوہدیاں آپنیاں ویگاں دے حساب ہر- ''سیف الملوک'' دی سرخروئی تہاڈی کہانی ہے، بن سکدی اے تہاڈی کہانی تہاڈے سرڑ صدق نال- مصر چھڈو- ایہہ تہاڈا نہیں تہاڈیاں وڈکیاں دا اے جیہڑے ہو گزرے، اِکے نویاں انگریز راسوالاں دا ہے- نویں سکت دیاہون نِکلو- ہر رنگ دے ڈر لوبھ کوں گلوں لاہ کے، نسنگ تھی کے- نویں سکت دیاہون نویں جُونے جاون ہے، ایہو بھر مانن ہے جیون دا- نویں جُونے جاوَ تے آپنیاں پیراں پرنے کھلوو آپنے نویں وسائے مصر وِچ-

(5)

جے پورا بنھ کے پڑھیجے قصہ میاں صاحب دی وچار لیہہ نال تاں تے سیف الملوک دی سرخروئی اوس طالب دی سرخروئی اے جیہنوں میاں صاحب کتاب دی موہر دے اخیر لے شعر وِچ ونگاریا ہا:

قصہ سیف ملوکے والا اس کارن ہُن کہنا
طالب ہمت کر کے چلّے روا نہ رکھے بہنا

ایہہ طالب ہمت کر کے نکلیا تے آپنے اِک سیدھے عشق وِچ سرخرو تھیا، کل نال اِک تھیا- بدیع الجمال آپ حسن ای نہیں اصلوں نواں انوکھا حُسن بناون والی دی ہے آپنے ناں دے ارتھ ہر- اوہ قدرت اے، کُل اے- قِصہ سدّا ہے عشق والا راہ پھڑن دا- جیون نوں کل نال اِک تھیون دی طلب بنا کے جیون دا- پر کہانی آپنے پیار پاروں آپنی گھن پرتی ویرواکاری پاروں پوری نبھیوندی نہیں وچار لیہہ نال- کہانی وِچ

جنگاں دیاں پڑ ویکھالیاں، شاہی رہتل دیاں امیر وکھالیاں تے سیف ملوک دے پندھ دیاں اچرج واپریاں آپنے آپ وچ کہانیاں بن کے سنئیر نوں بھرمیندیاں نیں۔ تے جد تھاں تھاں اجھک کے میاں صاحب وچلی رمز دا پلہ نپڑیندے نیں تاں ایہہ کہانیاں ایس پلے نوں ہتھ نہیں گھتیندیاں جاپدیاں۔ جوڑن نوں بھاویں جوڑ ای گھنن مدرسی تصوف دے استاکار ہر وقوعے ہر ویکھالی نوں سلوک دیاں منزلاں نال۔

دُوجا پواڑا ایہہ ہے جو قصے اُتے نر پردھانی دا جیہڑا پرچھاواں بھوندا اے مردی دی سلاہنا تے جنگ بازی دیاں پینتریاں پاروں، اوہ کُجھ اصلوں نیڑے ڈُھک کے کُجھ لیہہ نوں وچار لیہہ کنوں پاڑ دیندا اے۔ عاشقاں دے وصل دا بیان ویکھو:

لے بوسے دل کوسے ہوئے تا محبت کیتا
جامہ جی حرص دی سُوئیوں میل ترِیزاں سِیتا
چاندی دی سلاک شہزادہ باسنیوں کڈھ باہر
رنگ رنگیلی ڈبی گھتے مُڑ مُڑ کردا ظاہر
لبھ پیا ان وِدھا موتی سچا ذرہ نہ دَلیا
فولادی کر تیز سپاری سیف ملوکے سلیا
حِرص ہوا کُھلائی زورِیں مِیٹی کلی رویلوں
کر کر جتن پُھلے وِچ پہتا موتی صاف تریلوں
تنگ میدان کمیت چلایا سیف ملوک شہزادے
اوڑک تھک کے لنگاں ہویا پھیرے پا زیادے

بھوگ دا ایہہ نقشہ جنے ولوں اے تے جنے دی "محبت" دھن تے تران دِیاں رمزاں راہیں بولی اے۔ جنا شہزادہ اے ایس پاروں، یا ایس پاروں جو نر جون جُگاں بدھی دھن تے تران راہیں جیون دا ٹورا ٹوریندی آئی اے تے ہُن اوہدے بھانے جیون دا تت ہے ای دھن تے تران۔ جو سچیت حال وِچ محبت ہے، جس کیتے سیف

ملوک ہِر دھڑ دی لا دِتی ہے اوہ اچیتیں دھن تران بن ظاہر تھئی اے ایس گھڑی۔ جس گھڑی لئی اوس پکے گھر دا دھن تران تجیا ہے اوہو گھڑی اوہنوں دھن تران دا درشن اے۔ چاندی دی سلاک، ان وِدھا موتی، فولادی سپاری دا موتی سلھن، مِٹی کلی دا زوریں کُھلاون، تریل تُر کے دا موتی بنن، تنگ میدانیں کیت دے پھیرے۔ نر پردھان ورتارے دا ایہہ پرچھاواں آیا ہے فارسی شاعری دی درباری رِیت ولوں۔ لگ بھگ ساری رمزالی ایتھے اوہا اے جو جامی دی یوسف زلیخا دے وصل بیان وِچ آئی اے۔ فارسی دیاں استاداں شاعراں دا میاں محمد بخش ہوراں نوں گھنا آدر ہا۔ اوہناں ہاشم نوں ٹوک وی کیتی اے کتاب دے انت وِچ جو شیریں فرہاد دا قصہ عام خلقت دی سُنی سُنائی توں جوڑ گھداس:

حضرت خسرو شیخ نظامی دسدے ہور کتابیں
ہاشم نے کُجھ ہور سنائے ناہیں روا حسابیں

کیونجو:

متقدمیناں دے فرمائے بھنگ نہ پوے پیارے

میاں صاحب دا آدر فارسی قصہ کار شاعراں دی اُستاکاری پاروں ہے پر ایہہ اُستاکاری پلی آہی درباری رہریت دی چھتر چھاویں۔ اوہدیاں لوڑاں ایہدے مہاڑ بن گئے آہن۔ سو شاعری دی استاکاری دا آدر درباری رہریت دے پرچھاویں نوں وی نال گھن آیا ہے رمزالی لفظالی دی چون راہیں۔

پر نرا فارسی شاعری وِچوں ای نہیں سریا نر پردھانی دا پرچھاواں۔ باتشاہی ورتارا ہے ای نر پردھان۔ دھن تران دا ویکھالا ایس ورتارے دے انگ نیں۔ مرد حاکمی کھلوتی ہوئی اے ایس ویکھالے ہِر۔ تران ہے تے دھن ہے دھن ہے تے تران ہے۔ نالے بھوگ دِیاں رمزاں ویکھالا ای نہیں دھن تران دا۔ بھوگ کرن والا نر اوس

گھڑی آپنے اچیت وِچ لتھا پیا اے سو ایہہ رمزالی اوہدیاں اِندریاں دا چتر اے تے گل نِری باتشاہی دی وی نہیں- حاضر وسیب وسیا ای نر پردھان رہریت سر اے- مالکی نرمالکی اے- (انگریز راج وِچ بھوئیں اصلوں کلے جی دی مالکی بن گئی، کلے نر جی دی- نار حصہ بندا وی ہووے تے چھڈ دیندی آہی بھراواں دا آسرا رکھن لئی-) حاکمی نر حاکمی اے- میاں صاحب دی فقر وچار لیہہ نر نار دی ونڈ نوں نہیں مندی:

نہ میں بندہ باری سندا کیہ ہر نر نہ مادی

بندگیاں گُم ہویاں نالے نہ کُجھ رہی ازادی

ایہہ وچار لیہہ ہر حاضر ونڈ نوں تجدی ویکھن جاچن دیاں ویہاری حساباں کنوں باہری تھی ویندی اے- پر قصے وِچ ایس وچار لیہہ دی سُرخروئی ظاہر تھیونی اے سیف الملوک دی حاضر وِچ واپسی راہیں- تے حاضر وسیب نے سیف الملوک دے پرتن نال آپنا تت نہیں وٹایا- سو وسیب آپنے پرانے رولے وِچ رہندیاں وچار لیہہ دی سرخروئی نوں رمزن جوگا تے کوئی نہیں ہاں وچار لیہہ نوں پاسے کرن جوگا تے ہے ای-

پر اِک گل ول اساں دھیان نہیں کیتا جیہڑی وصل دے بیان وِچ آئی اے پر جامی دے یوسف زلیخا والے وصل وِچوں نہیں آئی-

جامہ جی حرص دی سُوئیوں میل تریزاں سیتا

تریز ودھا ہے، کپڑے وِچ جوڑ سیتا- ایہہ ودھا سِیپا اے حرص دی سُوئی نال- جی جامہ پوری ہستی ہے، جند وجود- ایہدے وِچ حرص دی سوئی دا لایا جوڑ اوہ ہے جیہڑا جامی والیاں رمزاں ویکھایا اے- مَتے ایہہ سطر ایہہ دسیندی اے جو حرص نوں میل تانگھ نالوں وکھ کرن تے اوکھا تھی گیا اے، ایہوں میل تانگھ نال جوڑ کے ای مُکایا جا سکدا اے، یاں ایہہ جو جیو جامہ، جند تے وجود، جُڑدے تے ہن میل تانگھ راہیں پر ہُن وِچ حرص دی تریز پاؤ تاں ای ایہہ جوڑ جُڑدا اے- حرص مَلوملی وِچوں جمی اے، بندے دی

ورتی وار وِچوں- کیہ ایہہ تریز کڈھی وی جا سکدی اے جیو جامے وِچوں جے ملو ملی دا ورتارا مکے- ایس ویلے ایہوں اچیچا میل کے جوڑن ای بندا اے جیو جامے وِچ- اچیچا جوڑن نال ایہدی وکھری ہوند دا پتہ وی رہندا اے، جانے ایہہ تروپے حرص دی سُوئی دے لائے نیں، جیویں وصلؔ بیان وِچ جامی دِیاں رمزاں- ویکھو حرص وِچوں لنگھ کے، سکوں حرص راہیں، بھوگ انند کیویں مرداویں دھن تران دِیاں رمزاں دی پٹیوں لہہ کے فقر وچار لیہہ تے چڑھدا اے:

سینہ شکم صبونی حلوہ جنت دا فالودہ
مارے ہتھ گھٹے وِچ نچے ہوندا دِلوں اسودہ
جاں اوہ لقمہ مٹھا چکھیوس ایسی لذت آئی
لذت نال کٹے کوئی ساعت ہوش نہ رہیوس جائی
ڈٹھیوس گرم بزار حسن دا ہُتا رُوپ سہایا
باغ بہشتوں پُھل عجائب انت حساب نہ آیا
بو اوہدی تھیں جگ معطر درد منداں سُکھ دائم
جس اوہ پُھل سِرے پر دھریا پائیوس تاج مدائم
پائی صحبت سنگ محبت جس بلبل اس گل دی
مال متاع دو عالم سندی نہیں گھڑی دے مُل دی
اِکدم فارغ آپنے نالوں نالے غیر رقیبوں
رل مِل بہنا نال سجن دے گل سنن اس جیبھوں
دو. جگ دی سلطانی توڑے لبھے سبھ عمر دی
اس دم کول محمد بخشا خشخش قدر نہ دھردی
جدوں شہزادے ہوش سنبھالی حیرانی وِچ آیا

قدرت تیری انت نہ کوئی واہ واہ بار خدایا
سُتے کرم سہی سچ جاگے یا ایہہ خاب خیالوں
لدھا وصل موافق دائم اصل بدیع جمالوں
عجب جمال پری دا ڈٹھوس پاک سچا ہر عیبوں
باہر حد شمار بیانوں حسن اتارا غیبوں
نور اوہدے تھیں عالم روشن اوہ سی پاک جہانوں
کوئی تشبیہہ نہ دِتی جاندی اعلیٰ جسیوں جانوں
سارا آہا مٹھا پیارا نال ملاحت بھریا
شہد شکر وِچ شیری جیویں تیویں عشقوں تریا
سیف ملوک اوتھوں تک پائی نویں سِروں زندگانی
تاں جانی وِچ جانی پیاں جاں مِلیا دِل جانی

ملاپ دی ایہہ جنت سریاں دے میل کنوں وکھری نہیں اوہدے وِچ ہے- میل تانگھ دا پکن سریر ملاپ راہیں ای ہے، جے سریر ملاپ سُرت نوں چھٹکارے ادھارے مال متاع دی چھک کنوں سلطانی دی ریجھ کنوں- مَل ویہار دی پالی سُرت نوں سریر ملاپ ایس چھک تے ریجھ وِچوں نہیں کڈھیندا، سگوں ایہہ اوہنوں آپنا پڑ بنا بہندیاں نیں- متاں سیف الملوک دا سریر ملاپ وِچ اُترن نال متاع تے سلطانی نوں نال گھن کے اُترن ہے، تے اُتر کے ویہار دِتیاں ویگاں نوں بھوگ کے سِروں لاہون دی ہے-

جامی والیاں رمزاں راہیں بھوگ رمزیا دی گیا اے تے ایہناں رمزاں وچوں نکل وی آیا اے- ہُن جنتی رمزاں آئیاں نیں- جت مَل وِھونا جیون ہے، سبھ سانجھ والا وسیب- سریر ملاپ ہُن ایس بہشت دا پھُل عجائب ہے- ایہہ " آدم دی بُھل " کنوں پہلوں دی ورتی ہے، جیہڑی اجو کے جی دے اچیت وِچ ہے- ایہہ آپنے آپے کنوں،

آپنے مَل پالے آپے کنوں چُھٹکار اُدھار اے- دُوجا ہُن کوئی ''غیر رقیب'' نہیں- درباری غزل دا پرچھاواں دی ہٹ گیا اے- دُوجا ہُن سجن ای اے تے جیون ہے-

رل مِل بہنا نال سجن دے گل سُنن اس جیبھوں

سجن دا حُسن مل وانی دی جوہوں باہرا اے، جہانوں پاک اے- اوہدی تک ای نویں زندگانی اے، نویں جُون اے-

پر ایس نویں جُونے جم کے سیف الملوک دا مُڑ مصر وچ اُتارا باتشاہی وچ مالکی ویہار وِچ پرتن ہے- ایتھے وت آہر کیتا اے شاعر نے کہانی نوں آپنی وچار لیہہ اُتے چاڑھن دا- مصر وِچ سیف دے پیو عاصم دی باتشاہی ہے اجے پر عاصم شاہ باتشاہی دے عام ورتارے نوں سودھن دی کریندا اے پتر دے پرتن دی خوشی وِچ:

پیر فقیر شہید منائے دے دے نذر نیازاں
راہاں اُپر خرچ پوائے نعمت بے اندازاں
انھے لُولھے ہور آزاری عاری لوک تمامی
طلباں لا سُکھلے کیتے عیشاں کرن مدامی
عالم فاضل زاہد صوفی فقراں گوشے گیراں
نعمت مال پشاکاں دِتیاں سے دھرم ارتھ جگیراں
جوی پنڈت جوی رملی پاہندا جوگ نجومی
سبھو رج رج دولت لیندے رسموں ودھ رسومی
جس گھر دھی کواری آہی خرچ دِتا اس تائیں
گہنے داج پشاکاں دِتیاں زینت کر پرنائیں
جو مسکین یتیم مسافر خستہ حال شکستے
سوکھے تے آسودے کیتے کر عمدے بند بستے

ہویا معاف رعیت اُتوں تین برس دا ہالہ
خوش کیتا مظلوماں تائیں کر کے عدل سنبھالا
امن امان رہیا وِچ خلقاں ہل رہیا نہ کائی
رنڈی تتی دے دعائیں پایا سُکھ لوکائی
اتنی خیر خیرائیت کیتی مایا ونڈ ونڈائی
سبھ کنگال تونگر ہوئے چھٹی ٹکر گدائی
ننگا بھکھا کوئی نہ رہیا وِچ ولایت ساری
گھاٹ معاف زکاتاں ہوئیاں کرن بپار بپاری
لشکریاں نوں چھٹیاں دِتیاں دے طلباں انعاماں
ظالم رہزن دُور کرائے خوشیاں ہور تماماں

جس رنگ دا سدھار ایس ''مصر'' دی حاکمی وِچ تھیا اے، جو سوکھ ہر میل دیاں لوکاں لئی ایس راج بنائی اے، میاں صاحب ویلے تے اصلوں کدھرے سان گمان وی اوہدا نہ ہا- ایشیا افریقہ تے یورپی راسوالی دی جُتی ہیٹھ پیا آوندا ہا یا آوَ ہا- پر آپ یورپ وِچ وی گھنی اوکھی جال آہی گھالہاراں دی- گھاڑوان راسوالی ایشیاء دیاں محنتیاں دی کیتی وی تے آپنیاں محنتیاں دی کیتی وی آپنے پیٹے گھت کے کرخانے پسارن تے مَنڈیاں مَلن وِچ جُٹی پئی آہی- میاں صاحب دے ڈولے راج پربندھ دی نہار ویہویں صدی وِچ آ کے کِتے کِتے پون لگی سانجھ ویہار دے اُبھار پاروں-

راج پربندھ وِچ ایہہ سدھار کر کے عاصم شاہ باتشاہی سیف الملوک سپرد کیتی تے آپ عبادت خانے وِنج بیٹھا- ہُن راج کاج دی جیہڑی شکل نکلی اوہ ویکھو:

سُکے باغ ہوئے مُڑ ساوے آ وڑیا مُڑ مالی
بنے چمن وِچ رنگ ہزاراں پھُل کڈھے ہر ڈالی

نہراں خشک ہویاں پھر جاری دھوتی دُھوڑ غماں دی
سبزے تیز زباناں کر کے حمد بجا لیاندی
ظلم ستم دی عالم اُتے ذرا نہ رہی نشانی
عدل مروت دا چن چڑھیا سیف ملوک نورانی
میلی نظرے ویکھ نہ سکے باز کبوتر تائیں
چن تے رل پانی پیندے شیر ببر تے گائیں
بھیڈاں تے بھگیاڑ اکٹھے پھردے وِچ اُجاڑاں
کوئی کسے نوں چھیڑ نہ سکے عدل چھکایاں واڑاں
پیو دادے دے کسب ہنر تھیں ہر کوئی کرے کمائیاں
دھاڑو مارو کرن مزوری چور کریندے لائیاں
جس جس کم دے لائق کوئی تِس تِس کم تے لایا
دانشمنداں لائق داراں پایا عالی پایا
ظلم ستم دا پٹ گوایا جس نے تخم زمینوں
عالم اُتے دِیوا بلیا صدق اسلاموں دِینوں
لنگر درس لوائے شہریں راہاں وِچ سبیلاں
آس منداں دی آس پُچاوے بُجھے شاہ دلیلاں

ظلم ستم دا تخم تے ہے مَل وانی، رزق وسیلیاں دی اسانجھی مالکی تے اسانجھی ورتوں- کیہ اوہ تخم پٹیج گیا اے زمینوں- ایہہ بیان دس تے پاوندا اے ایس گل دی کیونجو شیر گائیں بھگیاڑ بھیڈ باز کبوتر دا رل واسا تاں ای تھی سکدا اے جے رزق ہر کیہیں کوں لوڑ موجب ڈھیوے، دھگان ورتن وِچوں نکل ونجے تے گمان کرنی سوچنی وِچوں- شیر بکری دا اِک گھاٹ پانی پیون محاورا اے پرانا، نیاں دے پربندھ لئی- پر

ایتھے ترے جناور جوٹیاں دے اکٹھا تھیون پاروں گل محاورے وچوں نکل کے آپ بیان بن گئی اے کسے وڈیری ورتی دا- کوئی مُڈھلا ڈُونگھا وٹاء آیا ہے وسیب دے رَولے وِچ جس جُون وٹا دِتی اے وسیندیاں دی- (میاں صاحب ایہہ وی دس گئے نیں جو ایہہ نویں ورتن ای صدق اے دِین اسلام دا-)

میاں صاحب دی وچار ریہہ ایس رنگ دیاں بیاناں راہیں ساہمنے ہو کے کہانی نوں آپنے نال جوڑن دا، آپ قصے دا مُول مُڈا بنن دا آہر کریندی اے- قصے وِچ باتشاہی اڈنبر تے عیش دا ویکھالا بنا ٹوک پرچول دے رج ویکھیا سنیُراں- قصہ ''دنیا'' دے کھلار وِچوں لنگھیدا اے سنیُر نوں- میاں صاحب قصے نوں پرانے باتشاہی اڈنبر دا، دنیا دے جیون دِیاں رنگا رنگ واپریاں دا پسار بنا کے آپنی وچار ریہہ دا ٹوکواں پھیرا پھیردے نیں ایس پسار وِچ تے چونویاں ڈھکویاں تھاواں تے پیوندے نیں وچار ریہہ نوں تے اوس پیوند نال اِک وکھرا رنگ بنا کے سنیُر دِیاں اکھاں وِچوں لنگھیندے نیں- قصہ سِدھا سواہرا ای نہیں رمزدا وچار ریہہ نوں، سگوں باہلا اوہدے اُلٹ نوں ای رمزدا اے- میاں صاحب ایس اُلٹ پھرنی وِچوں آپنی سِدھ دی تند کت کڈھیندے نیں-

کیہ بادشاہی حکم ہیٹھ مالکی ویہار دی ویڑھ وِچ ایس رنگ دا وسیب وس سکدا اے- باتشاہی اجیہا وسیب وسا کے آپ کیویں رہ سکدی اے- مالکی آپنے آپ نوں آپ کیوں چھیک مُکاوے- پچھے تے لوک ریت ایہا دسیندی آئی آہی جو جگ دے وگاڑ دا مُول مَل ہے، مالکی دی حاکمی ہے- مَل چھڈن مالکی دی حاکمی مُکاون ای وگاڑ مُکاون اے- لوک رِیت وِچ مَل ہین تھیون ای عشق دے راہ پون ہا، نواں وسیب وساون دے راہ، پر سیف الملوک دا قصہ سنیُراں نوں سہی کریندا اے جو مالکی دی حاکمی دے اندر، میل بندی دے ہوندیاں سندیاں سکھ نیاں دا کجھ ورتارا ورتیج سکدا اے- مولوی غلام رسول دا قصہ یوسف زلیخا وی ایہو دسیندا اے تے خواجہ غلام فرید دی

کافی وی آکھدی اے جو صبح صادق خاں دی صاجی آپنے ملک کوں آپ وسا سکدی اے۔

ایہہ لوک ریت دیاں وارتاں دی نویں سوچ بنی اے 1857 دی ہار مگروں۔ ایہہ قوم بندی دی سوچ اے۔ پوری وسوں نوں انگریز راج ساہمنے جوڑ کھلہارن مول ہے ایس سوچ دا۔ سکھ نیاں دے ورتارے دی لوڑ تے ہے لوکائی نوں۔ قوم بندی دی سوچ مل واناں نوں لوکائی دی لوڑ من گھنن دا آکھدی اے۔ تُسیں کُھل نیاں سکھال دیون دا کارا کرو لوکاں نال تے اوہناں نوں آپنی اگوائی وِچ بیڑ کے انگریز راج مُکاوَ۔ لوکائی نوں ایہہ سوچ آکھدی اے ایس ویلے اِتھاویاں مل واناں دا دھرو دھنگان پچھیرے دھر کے ایہناں دے مگر کھلو جاوَ تے باہرلیاں دے تھانے پٹاوَ ایہناں کنوں۔ پر باہرلے دی ایلنے نہ آہے آکھیو نیں اساں آپ راج تہانوں دوَ ہاں پر ہولی ہولی، بیٹھوں لگنے آں میونسپل کمیٹیاں توں۔ وت ایہہ ہولی ہولی والا بستہ جیویں جیویں کُھلدا گیا، قوم بندی دے بستے نوں وی نالو نال کھولدا گیا۔ مَل واناں وِچ اگوائی دا شریکہ بن کھلوتا جو لوکائی دی مہار کیہدے ہتھ ہووے۔ مل وان آگو وکھو وکھ ڈھانیاں بنا اِکدوجے دے ساہویں ہو کھلوتے تے باہرلے قاضی بن کے وِچ آ گئے۔ تے اوڑک باہرلیاں دے تھانے پٹن والے آپ باہرلیاں دے تھاپڑے تھانیدار بن کے بہہ گئے۔ ہُن پورے قوم بند جہان دی تھانیداری دا ٹھیکہ دینا جگت راسوالاں دی ذمے واری اے۔

نویں قوم بندی مُولوں آہی ای راسوالی دی کاڈھ۔ ایہہ ڈھو ہا لوکائی دی محنت نوں ہتھ وس رکھن دا، قوم دے ناں تے خلقت نوں آپنے لاہے لئی ورتن دا۔ راسوالاں نے دھرماں تیپاں بولیاں دے ناں تے قوم بندی ٹوری۔ ایس قوم بندی نوں ہر فرق دا مُن مناون والا وارا کھاندا اے۔ اِک میلاں دے فرق نوں مَنیاں ایہدی جان نکلدی اے۔

جان ایہدی ہوئی جو میلاں دے فرق وِچ ای- اج جیویں جیویں راسوالی دا پیار مُلکاں دِیاں حداں توں باہر پیا اُلردا اے راسوالی قوم بندی کنوں کھیڑا چھڈاون دے داء تے آئی گھلی اے- راسوالی دا مُول ہے لاہا سو جیہنیں ویسیں شوہ ملے-

لوک ریت دا شوہ ہا کُل دی اِکائی، جی دا جی نال سمیل- مَل وانی دے ہوندیاں ایس شوہ دا دیدار ہو نہ ہا سکدا- سومَل نابری پہلی پوڑی آہی لوک ریت والے عشق دی- ایہو پوڑی چڑھے ہیر رانجھا تے سوہنی مہینوال- 1857 کنوں مگروں لکھے سُلیکھ نے مَل نابری دے کارے نوں پچھے پا کے قوم بندی دا کارا قبولیا- آپنے ولوں چھوڑیا نہیں مَل نابری دا کارا- اوہنوں پچھے پا کے ویہل گھدی قوم بندی راہیں باہرلے راسوال راج نال بھڑن دی- راسوالی دے جگت پیار نے ایہہ ویہل مُکا چھوڑی اے چروکنی- ہُن جگت مَل نابری دا کارا قبولیوں باجھ ایس آہر وِچ رلیوں باجھ راسوالی دا تروڑ نہیں سرنا، اوہدا پھاہ نہیں وڈھیونا، جی جی دا سمیل نہیں تھیونا-

(6)

فارسی قصے دی وڈیری جگ جاتی ریت باتشاہاں سرداراں دی جھمانی وِچ پلی ودھی- فردوسی نظامی خسرو جامی کسے نہ کسے رنگ وِچ امیراں سرداراں باتشاہاں دے لاگی رہے- ایس لاگ دی لو وِچ بہہ کے قصے جوڑے اوہناں- دھن تے تران دا ایہہ لاگ کیویں بولیا ایہناں لکھتاں وِچوں تے کیویں نہ بولیا ایہہ ویروا ساڈی وِتوں باہرا اے- ہندوستان وِچ دیسی بولیاں دی قصے کاری کتنی درباری اوہلے وِچ رہی تے کتنی باہرا ایہہ ویکھن لئی وی وکھرا آہر چاہیدا اے- دیسی بولیاں نوں فارسی والے ہندوی آکھدے آہے- پر ایہہ عام ناں دِلی آگرہ اودھ دِیاں بولیاں سر بنی پڑبولی دا خاص ناں وی بن گیا ویلے نال- ایس خاص ہندوی یاں ہندی دیاں قصے کاراں دا وی درباراں نال لاگ پرانا ٹُریا آیا اے-

ہندی قِصیاں وِچوں ایس ویلے سبھ توں پرانا گنیندا اے ''چنداین-'' لورک تے چندا دے عشق دا ایہہ قِصہ مولانا داؤد 1379 وِچ لکھیا- مولانا داؤد سلطان فیروز شاہ تُغلق دے سرکڈھ درباری آہن- اوہناں دیسی قصے نال فارسی رِیت والی لمی چوکھٹے بند موہر وی گنڈھی- تے اِک چوکھٹے وِچ ایہہ وی وچاریو نیں جو عاشقاں دا وصل کُل دے تت نال اِک تھیون دی رمز اے- مولانا داؤد والا ڈول مگروں آون والیاں ہندی قِصہ کاراں وی ورتیا- 1503 وِچ قُطبن ''مرگاوتی'' لکھی سلطان حسین شرقی جونپوری دے دربار وِچ- 1540 وِچ ملک محمد جیسی ''پدماوتی'' لکھی جیہدے وِچ شیرشاہ سوری دا قصیدہ وی اے- 1545 وِچ میر سید منجھن راج گری نے اسلام شاہ سوری دے دربار وِچ مدھو مالتی لکھی- چارے قِصیار موہرلیاں چوکھٹیاں وِچ پوند رب دی حمد کریندے نیں وت نبی دی نعت تے چار یار دی صفت وت وقت دے بادشاہ دی تے آپنے جمان امیر دی ثنا تے اخیر آپنے مرشد دی سلاہ- قِصیاں وِچ شاہی اڈنبر اے، درباراں محلاں باگاں دِیاں رنگ رونقاں نیں، شاہی حسن سراپے نیں، فوجاں دے زور ویکھالے نیں، جِناں دیواں پریاں دی انساناں شہزادیاں شہزادِیاں نال واہ ورتن اے- ایہناں قِصیاں وِچ عشق وی شہزادیاں شہزادِیاں دا ای اے- عشق دا مُڈھ بجھدا اے خاب وِچ یاں مورت وِچ معشوق دا دیدار کر کے- میاں محمد بخش دی ''سیف الملوک'' نال ایہہ گلاں سانجھیاں نیں ایہناں ہندی قِصیاں دِیاں-

اصل ہندی قِصیاں وِچوں تے سانوں اِکو لدھا اے، ملک محمد جیسی دا ''پدماوتی'' (سُریا کانت شاستری دی سودھی، پنجاب یونیورسٹی ولوں 1934ء وِچ چھاپی-) پر ایس ویلے ساڈے کول میر منجھن دی ''مدھومالتی'' دا انگریزی اُلتھا وی اے آکسفورڈ یونیورسٹی پریس دا 2000 وِچ چھاپیا- ایہہ اُلتھا آدتیہ بہل تے سائمن ویٹ مین کیتا اے- بہتی ایس کتاب دے سرلیکھ وِچوں ای اسیں اُپرلی جانکاری گھدی اے ہندی قِصیاں

بارے-

میاں محمد بخش وانگ ایہہ چارے قِصیار آپنیاں قصیاں نوں کُل اکائی (وحدت وجود) دی رمز دیندے نیں- کُل اکائی وچار ترک مغل شاہیاں کنوں ڈھیر پہلوں دا ہندوستان وِچ چلدا آیا اے- ایہناں شاہیاں وارے ایہہ وچار صوفی سِلسِلیاں پرچاریا گھنا- ہندی قِصیاراں وی صوفی سلسلیاں نال آپنے لاگ پاروں ایہوں منیا تے آپنیاں قِصیاں نال ایہدا جوڑ جوڑیا-نکھیرو میکیں محمد ہوراں نالوں ایہناں قِصیاراں دی ایہہ ہے جو ایہہ قِصیار اِک پاسے صوفی سلسلیاں نال جُڑے ہوئے نیں تے دُوجے پاسے شاہی درباراں نال- کیہ رنگ بنیندا اے ایہہ دُوَلاّ جوڑ- منجھن دی ''مدھومالتی'' نوں ای ویکھنے آں کُجھ اُگھ سُگھ لگ ونجے متاں-

میر منجھن گوالیار والے شاہ محمد غوث شطاری دے مرید آہن تے شیر شاہ سوری دے پُتر اسلام شاہ دے درباری- قصے دی موہر وِچ مرشد تے باتشاہ دوہاں دی سلاہنا دے چوکھٹے نیں- ایہہ تے ظاہر ای اے جو فارسی قِصہ ریت وانگ ہندی قصہ ریت نے وی دونہہ بیڑیاں وِچ لتاں دھریاں ہوئیاں نیں- ایسے پاروں ای چوکھٹے بندی والا درباری ملاحظہ وی رکھنا پیا اے- پر موکلیرا سوال تے ساڈا ایہو اے ایتھے جو کُل اکائی والی فقیری وچار لیہہ جدوں درباری جمائی وِچ بہندی اے تاں کیہ رہندا اے اوہدا-

''مدھو مالتی'' دی موہر دے پوندلے چوکھٹے وِچ رب دی صفت اے- اوہ اِک صورت ہے کتیاں پہراویاں وِچ، کیہ جنت دوزخ کیہ ایہہ جہان، سبھنیں تھائیں اوہ آپنی رنگا رنگی پیا ماندا اے- اوہ ہر تھاں ظاہر اے- ہر صورت اوہ آپ ای اے- پر پھیر وی آپ بے صورت اے- جو کُجھ ہے اوہدے وجود وِچ ای اے- اوہ پونداں دی پوند تے انتاں دا انت اے آپنی اوہدی نہ پوند اے نہ انت- اگلا چوکھٹا نبی دی صفت اے-کُل کائنات رب دے تت توں ای بنی اے- جد اوہنے سرِیر دھاریا تاں اوہ آپنی

مخلوق وِچ آیا- غائب نے حاضر تھی کے محمدؐ دا رُوپ اپنایا، آپنی صورت دا ناں اوس محمدؐ دھریا- ظاہرا اوہ محمدؐ اے- اصل وِچ آپ ای اے- اگے چونہہ یاراں دی صفت اے تے وت آیا اے چوکھا سلیم شاہ سوری دی صفت والا- اوہ رَوہ وِچ آ کے رکابے پیر گھتیندا اے تاں اسماناں اُتے اِندر دا تخت ڈول ویندا اے- ستاں زیناں تے اوہدے ناں دے خوف نال تھرتھلی پے ویندی اے- اوس جد کُل کائنات نوں آپنی باتشاہی بنایا تاں جہان تے کوئی اوہدے نال ٹکر لین والا نہ رہیا- دَسے کوٹاں اوہدے زور کنوں تر ہندیاں نیں- اوہ گُن دا وَجری اے- چوداں علماں دا اوہ آپ خزانہ اے- نُوں تپے نہال نیں کیونجو اوہناں دا حاکم سلیم گُنوں یدھشٹر اے تے سَتوں ہریش چندر اے- تِناں جہاناں وِچ اوہدی تلوار دی شان والا منجھن لیکھے ہور کائی نہیں- نُوں تپے اوہنوں دعائیں پئے دیوندے نیں شالا جہان تے راج کریں جد تائیں سورج تے چند ہن، جد تائیں قطب تارے دی چھاں دھرتی اُتے پوندی اے- سلیم شاہ دے نیاں دا وجکرا صاف پیا سُنیندا اے- لیلا گھیاڑ اکٹھے پئے چریندے نیں- شیر گاں دی پوچھ نال پیا کھیڈیندا اے- اوہدے راج باغ وِچ پھُل ای پھُل نیں کنڈا کوئی نہیں- اوہدی حکمت صدقہ تگڑے ماڑیاں نوں دبا نہیں سکدے- کُوڑ سچ دی سنجان اوڈی ای سوکھی رہندی اے جیڈی دُدھ تے پانی دی (دُدھ وِچ پانی رلایا ونجے تاں وی ایہہ سنجان اوڈی ای سوکھی رہندی اے کہ نہیں ایہہ میر منجھن نہیں دسیا خبرے درباری ہون پاروں اوہناں نوں دُدھ پانی دے رلے دا پتہ ای نہ ہووے-) جو سلیم شاہ دے در تے آوندا اے درگھلا ای پاوندا اے- ہر کوئی سُکھ تے انند نال شوق پیا ہنڈیندا اے- غریبی دُکھ ظلم تے خوف ایس دیس نوں چھڈ کے نس گئے نیں-

باتشاہ مگروں شاعر دے مرشد شیخ محمد غوث ہوراں دی واری اے- باتشاہ نوں پہلوں واری دین دی کسر پیر نوں دُونے بند دے کے پوری کیتی گئی اے- ہو سکدا

اے ایہدے نال شاعر دا اندرلا وی سوکھا تھی گیا ہووے تے اچیتی ڈبدھا دا پرچھاواں ٹل گیا ہووے- دوویں وَل راضی رہسن- باتشاہ نوں ایہہ تسلی ہوسی جو رب رسول توں پچھے تے میں ای ہاں نا، تے پیر نوں ایہہ بھئی مریدمینوں باتشاہ نالوں ڈونے بند دِتے نیں سو اوہدے دل وِچ میرا ای درجہ وڈا اے بھاویں دنیا داری پاروں اوہنوں باتشاہ والا چوکھٹا پہلوں لاونا پے گیا اے- پر اوہ وی سمجھو چنگا ای کیتوس کہ- میر منجھن ایویں سوچیا کہ نہ پر ایہہ جیہڑی جگت اوہناں ورتی اے چوکھٹے بندی وِچ کیہ ایہہ نشان اے پیری تے میری دے اوس سیاسی سمجھوتے دا جیہڑا اِک رنگ دی بھائی والی بن کے پیڑھیو پیڑھی نبھیا تے دوہاں دِھراں دی رہبریت دا انگ بن گیا-

مرشد والا چوکھٹا ویکھو- شیخ دا علم تے حسن بے مثال اے- جیہڑا اوہنوں چھوہندا اے اوہدے سارے گناہ ڈھپ ویندے نیں- جیہنوں دِلوں چاہے اوہ باتشاہ تھی ویندا اے- شیخ دے مرید چونہہ جُگاں دے حاکم نیں- اوہدے مُونہوں نِرا علم ای علم نِکلدا اے- اوہ چوداں علم سِکھیندا اے تے روحانی تران دی ابجد وی- شیخ بے ہمتیاں نوں وی روحانی طاقت دے ٹوردا اے- ویکھو میرے (منجھن) جیہے تھڑکے ہوئے نوں وی اوس اِک نظر نال منزل تے پُجا دِتا- اوہ علم دا اتھاہ بے اوڑک سمندر اے- جیہڑا اوہدی خِدمت کرے اوہ ڈوجی کندھی ونج کھلوندا اے- کوئی ایس سمندر وِچ ہتھ ای بھیوندے نیں کوئی انگ ای دھوندے نیں- کوئی کندھی بہہ کے پانی پیون ای آوندے نیں- کوئی نِرا ویکھ کے ای پرت ویندے نیں- جیہڑا دِل وِچ شوق گھن کے آیا اوہ ویکھدیاں ای مراد پا گیا- جیہناں اویسل وِچ دیہنہ گوائے اوہ بھرے بزار گنڈھ لُٹا بیٹھے- پنڈتاں کلجگ وِچ شیخ کنوں سکھیا لین لئی سر منوا گھدے نیں- اوہ ہر ویلے مراقبے وِچ رہندا اے- جیہڑا چار دیہنہ اوہدے کول رہ گیا اوہ دوویں جہان چھوڑ کے اوہدا ای ہو گیا- باراں ورھے شیخ ڈھنڈادھار وِچ رہ کے رب نال لو لائی اے- پتر کھادے نیں- آپنے

روح نوں قابو وِچ کیتوس- مست ہاتھی نوں ماریوس نے انند دا آب حیات پِتوس- اوہ گھنیاں ریاضتاں نال آپنے نفس تے قابو پا کے کامل تھیا اے-

ایہناں چوکھٹیاں دا آپس وِچ کیہ لاٹکرا اے ایہہ گوکھن دی کوئی چِنتا نہیں شاعر نوں- اوہدا ایہہ پواڑا ای نہیں- رب آپنے چوکھٹے وِچ راضی اے باتشاہ آپنے تے مرشد آپنے وِچ- شاعر نوں ایہہ وی رڑک نہیں جو باتشاہ دی صِفت دا پُھلاء پڑھ کے لوک پیر دی صفت نوں وی پُھلاء ای نہ سمجھن متے- ایہہ رڑکی ایس پاروں نہیں جو ودھان درباری رہریت دا انگ اے تے جیہناں لئی درباری رہریت سچ اے اوہناں لئی ایہہ ودھان وی سچ اے- رب والا چوکھٹا دسیندا اے جو گُل وجود رب آپ اے- سبھ صورتاں دے اندر اوہ اِک تت اے- جے ایویں ہے تاں بندیاں دی درجے بندی، تگڑے دی ماڑے اُتے چودھر تے قدرت لیکھے ٹھیک نہ ہوئی- پر باتشاہ والے چوکھٹے وِچ باتشاہ دا زور اوہدا مان تران اوہدا غصہ اِنج وڈیایا گیا اے جیویں ایہو ای قدرت ہووے- اِندر پرانے آریہ وِچار وِچ قدرت دا ای سروپ اے- ایتھے سلیم شاہ دے خوف نال اِندر دا تخت وی اسماناں تے پیا ڈولدا اے- جانے قدرت آپ سلیم شاہی جلال اگے کنبدی اے پئی- آکھیا جا سکدا اے جو باتشاہ دی وڈیائی نِری درباری رسم اے پر مُڑ ایہہ پُچھ بندی اے جو جیہڑی شاعری گُل دی اکائی دے پرچار لئی لکھی گئی اے اوہ اجیہی درباری رسم نبھاون اُتے کیوں مجبور اے جیہڑی اوہدے کم دی شکل وگاڑدی اے- کِتے ایہہ تے نہیں جو باتشاہ دی نوکری وِچ آ کے باتشاہ دی وڈیائی اصل کم بن گیا اے تے گُل اکائی دا پرچار نِری رسم رہ گئی اے- باتشاہ دا تخت تے شِکھر اے بندیائی دی درجے بندی دی- باتشاہ دا مان تران تے ہے ای خلقت کولوں کھوہیا سَت- جیہڑا اُسار اُسریا ای انیاں سِر ہے اوہ لیلیاں بھگیاڑاں نوں اکٹھا چار کے کیویں آپنے جماندرُو کھوٹوں بری تھی سکدا اے- کیہ شاعر دا صوفی سلسلے نال لاگ شاعری

راہیں باتشاہی پربندھ دی پرتیت بناون دے کم آون جوگا ای اے- کیہ شاعر دی چوکھٹے بندی لوک نوں ایہو سمجھاون لئی ہے جو رب دی نماز آپنی تھاں اے تے باتشاہ نوں سجدہ آپنی تھاں- دوویں لازمی نیں- دوہاں دا آپس وِچ کوئی ٹکرا نہیں- ٹکرا بنن ای نہ دیو- چوکھٹے بنھی رکھو تے آپ وی ایہناں دے اندر بجھے رہو-

شاعری دی اجیہی چوکھٹے بندی نہ ای میر منجھن توں ٹُری تے نہ ای اوہناں تے آ کے مک گئی- ساڈے آپنے ویلے انگریزی راسوالی نوں ان تھک بھنڈن والیاں شاعراں نوں انگریز حاکماں دے قصیدے لکھن وِچ تے اوہناں دے دِتے خطاب قبولن لئی گوڈے پرنے تھیون وِچ کوئی سنگ جاپی نہ ای زمینداری جاگیرداری نوں لگا تار ٹُھکن والیاں شاعراں نوں نواباں امیراں دے وڈیاون دی رسم نبھاون وِچ کوئی کان سہی ہوئی- نہ ای کُل اکائی پرچارن والیاں شاعراں نوں فرقے بند سیاست دے اگیچ بندیاں کوئی جھاکا آیا- شاعری دی چوکھٹے بندی سُرت دی چوکھٹے بندی وِچوں ای جمی تے مُڑ اوسے نوں پکیاون دے کم آئی-

سُرت دی چوکھٹے بندی تھئی وسیب دے میل بند ویہار پاروں- میل بند ویہار دی نینہہ ای چوکھٹے بند اے- حاکم میل دا دبیل میل نال دھروڈر لالچ دے چوکھٹے وِچ اے تے حاکم میل دا دبیل میل نوں پرچاون رِجھاون بندے دی جُگاں کمائی سانجھ دے چوکھٹے وِچ اے- میل بند ویہار بندے دی سُرتْ دی میہین تے پرتدار چوکھٹے بندی کریندا اے تے اوہنوں ایہدے اندر رہن لئی گجھیندا اے- ویہار نوں وارا نہیں کھاندا جو کوئی جی ایس پرتدار چوکھٹے بندی نوں کھول کے ایہدیاں پرتاں دا لاء ٹکرا کر کے ویہار دی بنتر نوں سنجان گھنے-

(7)

''سیف الملوک'' دی چوکھٹے بندی تے ''مدھو مالتی'' دی چوکھٹے بندی دی پوری

نکھیڑ تے سبھے ای بنتری- ایہہ اسیں پچھے ویکھ ای آئے ہاں ''سوہنی'' دے ویروے ویلے جو میاں صاحب آپنی چوکھٹے بندی نوں کیویں النگھدے نیں- ہُن اسیں چوکھٹیاں کنوں نکل کے ''سیف الملوک'' تے ''مدھو مالتی'' دِیاں کہانیاں دی سانجھ وی گولیئے- دونہاں قِصیاں دی موٹی اُلیک اِکو جیہی ہے: باتشاہ دی اولاد لئی سِک، بڈھے واری پُتر دا جم- شہزادے دی پال سنبھال دا اچیچا آہر، خاب خیال یا مورت راہیں معشوق دے درشن، عشق دا جھل، حکیماں دا روگ کھوجن تے اخیر آکھن جو ایہہ عشق دا روگ اے- شہزادے دا عشق سفر سمندراں وِچ، پوندا ای مال اسباب دا غرقن تے نال آئیاں فوجاں دا وِچھڑن، شہزادے دی کلّے دم تختہ تاری، شہزادے دا اِک جزیرے وِچ دیو دی قیدوں اِک شہزادی نوں خلاص کراون دیو نوں مار کے- شہزادی دا مدد گار بن کے شہزادے نوں معشوق تیکر پجاون، معشوق نال پہلی مِلنی تے وت لما وچھوڑا، ڈھیر اوکڑاں جھاگ کے اوڑک مُڑ ملنی ویاہ تے وصل-

وڈی سانجھ دوہاں قِصیاں دی ایہہ ہے جو دوویں باتشاہی عشق دی کہانی کریندے نیں- عاشق سہکویں پُتر نیں باتشاہاں دے، تخت دے سہک کے لبھے وارث- معشوق وی باتشاہزادیاں نیں- عاشقاں معشوقاں دا ٹاکرا وی باتشاہی ریت راہیں تھیا اے باتشاہی ریت دے اوس حصے راہیں جیہڑا ایس جہان دی حاکی نوں جہانوں باہری حاکی نال جوڑیندا اے- ایس جہان دے حاکم لڑ جوڑیندے نیں بندکی وِتوں باہری وِت نال، آپنے راج نوں اوہدی اصل نینہہ کنوں وکھ کر ویکھاون لئی- اصل نینہہ تے ہے مخلوق دی محنت جیہڑی کر یا ہالہ بن کے شاہی خزانے وِچ جُڑدی اے- پر جے باتشاہ مخلوق دی محنت نوں آپنے راج دی نینہہ مَن گھنن تاں اوہ مخلوق نوں دباون نواون کیہڑے مونہہ نال تے مخلوق اوہناں دے دباء نوں سچ سجھا منے کیوں- سو باتشاہی نوں راج دا ٹانکا خلقت دے ویکھنوں ورتنوں باہرلے کسے جہان نال جوڑنا پوندا اے-

پریاں دیواں دا جہان جناں فرشتیاں دا جہان- باتشاہی ایہناں رمزاں راہیں قدرت دی شکتی نال لڑ بھڑ کے آپنا قدرتی ہوون ثبوتدی اے خلقت اگے- باتشاہ ایہناں رمزاں راہیں ایہہ ہوکیندا اے جو میں قدرت دی کار ہاں تے قدرت دا کارنی وی- قدرت نال تہاڈا ساک وی میرے راہیں ہے-تسیں اتنے جوگے ہوئے جو کوئی نہ-

شہزادہ سیف الملوک نوں پری دی مورت وڈکیاں دے سلیمانی ورثے وچوں ملی اے شاہ سلیمان دا وی جن پریاں اُتے راج ہا-شہزادہ منوہر نوں پریاں سُپنے وچ ملیاں تے سُپنے وچ ای اوہنوں شاہزادی مدھومالتی نال میل گئیاں- ایہہ سُپنا جاگو میٹی اے- پریاں دا دینہہ، بندیاں دی رات-شہزادے منوہر دی جاگو میٹی بند کیے جہانوں پرکیے جہان ول ونجن اے- ایہہ جاگو میٹی باتشاہی چت دا اچیت اے- خلقت دے اچیت نوں انگھن دا ولاون دا ٹل آکھ گھنو ایہنوں- خلقت دا اچیت ہے اوس سانجھ ویہار ول پرتن اوہنوں نویاں کرن جیہدے وچ خلقت دی اُبج خلقت دی سانجھی مالکی وچ رہوے تے سانجھی ورتوں ورتیجے- کسے دی کسے تے حاکمی نہ ہووے نہ جنے دی جنی تے نہ وڈے دی نکے تے- وڈ نِک ہووے ای کوئی نہ-کُل دا مِل واس ہووے رل ورتن راہیں- خلقت دی ایس دبی وسری تانگھ دا پرچھاواں ای نت بھوندا اے باتشاہی سُرت دے بیٹھو بیٹھ- ایہہ باتشاہی دا سدا دا گجھا ڈر اے، سدا دی اچیت چنتا-

''مدھو مالتی'' وچ شہزادے دی معشوق پریاں دی چُنی پرکھی اے-''سیف الملوک'' وچ شہزادے دی معشوق آپ پری اے، پریاں دی شہزادی- ایس حساب ''سیف الملوک'' نے مدھو مالتی دی کسر کڈھی- بندیاں دی دنیا نال پری جگ دی جُوت ایتھے پوری تھئی- پری جگ بند کیے جگ دا ای دُوجا رُوپ اے- اوہو ٹکراویاں باتشاہیاں اوہو فوجاں اوہو قلعے محل- پر ''سیف الملوک'' وچ تے ''مدھومالتی'' وچ سانوں ایہہ سُوہ کتے نہیں لگدی جو ایہہ دیو پریاں دیاں باتشاہیاں بنیاں کیویں نیں تے چلدیاں کیویں

نیں- ایہناں دا خرچ پتّا کتھوں آوندا اے- ایہہ سُوہ تے سانوں بندیاں دِیاں باتشاہیاں بارے وی نہیں لگن دیندے دوئے قصے-

باتشاہی ویہار دے اندر وسیندا کمیریاں کرساناں دا جہان جیہدے سِر تے باتشاہی ویہار کھلوتا ہویا اے سانوں کدھرے نہیں دِسیندا- بس اوتھے ای گل آئی اے ماڑیاں دی جتھے باتشاہاں دی صفت آئی اے بھئی اوہناں دی مہر پاروں کوئی بھکھا نہیں لبھدا جہان تے، سبھ کنگال نہال نیں- سیف الملوک تے منوہر دوہاں شہزادیاں دا عشق سفر گھنیاں اوکڑاں وِچوں لنگھدا اے پر ایس سفر وِچ خلقت دا جیون وِسن اوہدا کیتا کم کدھرے نہیں ٹکردا ایہناں عاشقاں نوں- خلقت دے دُکھ دا دُھوں نہیں نِکلن دیندی شہزادیاں دے عشق دی بھا- متاں ایہہ بھا بھکھائی ای ایسے واسطے گئی اے- لوک ریت وِچ تے عشق دا پندھ ہے ای ماکی میلوں کاے میل ول- اوتھے عاشقی ہے ای مَل تجن- ''سیف الملوک'' تے ''مدھومالتی'' وِچ مَل گھسن والی رمز آوندی تے ہے، جدوں شہزادیاں دے جہاز طوفاناں وِچ پھسدے نیں، فوجاں تے رسد مال سبھ ساتھ چھوڑ ویندے نیں، اِک کلا دم ای آپنا رہ ویندا اے- پر ایہہ کلا دم آپنی باتشاہی جُون نہیں وٹیندا- کمیرے وسیب دے ہتھ نہیں لگدے ایہدی میں نوں- سفر دِیاں مشکلاں کٹ کے عاشق شہزادے مڑ تخت تے آن بہندے نیں- نویں مان تران نال تے عاشق شہزادیاں ملکہ بن کے محل داخل تھی ویندیاں نیں- عاشقاں دا دُکھ وچھوڑا اے پر ایس وچھوڑے وِچ چالو ویہار دا، وسیبی میل بندی دا، کائی ہتھ نہیں- ایہہ وچھوڑا پریاں دیواں دا پایا ہویا اے- منوہر تے مدھومالتی دا ملاپ وی پریاں ای کروایا تے پریاں ای وچھوڑیا اوہناں نوں- سیف الملوک نوں بدیع الجمال دے باگوں دیواں دے باتشاہ ہاشم چوا کھڑیا تے کھوہے گھت ڈکیا- تے وت اوہ جنگ لگا جس وِچ بے حساب سپاہی کُٹھے دوہاں وَلاں دے جیہناں نوں نہ سیف الملوک دے عشق کجھ دینا ہا نہ بدیع

الجمال دے حسن- ایہہ جنگ بندیاں دی دنیا والیاں شاہی جنگاں وانگ اے جیہناں وِچ غریب سپاہی گُسدے آئے نیں مالکی واناں دھن واناں دے لاہے دی سنبھال لئی-

منوہر نوں دوجا وچھوڑا جھاگنا پیا مدھومالتی دی ماں دے بھلیکھے پاروں- بھلیکھا ایہہ ہا جو مدھومالتی منوہر نال ویاہوں باجھ ای بھوگ کر رگھدا اے تے گل نوں لیک لوائی اے رِیت النگھ کے- ماں غصہ کھا کے منتر ماریا تے مدھومالتی نوں چڑی بنا دِتوس- رِیت چالو ویہار نے ساجی اے آپنی سنبھال کیتے- پر ماں کوں ایہہ نہیں سار جو شاہی گھراں دے پالے عاشق ایڈے کچے نہیں ہوندے- اوہ چنگے جانو ہوندے نیں رِیت دے- اوہناں دی بھوگ کنوں ہتھ روک رگھدا اے گل دی لج دا سوچ کے- اوہناں رِیتل شاعری والے وصل دے سارے سواد مانے- اِک لِنگ یونی دا میل گھسا گئے، کیونجو ایسے اُتے پہرہ دیندی اے رِیت- جے ایہہ انگ میل رِیتوں باہراتھی ونجے تاں نویاں جایاں اُتے رِیت دی مُہر کیویں لگے- شاہی عاشقاں دی سیانپ ایہہ اے جو رِیت دی لچک دے وی پورے جانو نیں تے رِیت دی سختی دے وی- سیف الملوک تے بدیع الجمال وی ایویں کیتا- انگ میل ویاہ دی رسم مگروں ای ہونا اے- ایہہ قانونی بھوگ اے- بھوگ دا قانونن آکھ گھنو- لِنگ یونی دے میل نال روا ٹرنا اے بندیاں دا- تے اُپج بندیاں دی ہووے بھاویں بندیاں دی کیتی ہووے ہوونی ویہار دے حساب سِر ای ہوئی- سو اُپج دے پورے کرم اُتے ویہار آپنا قابو رکھیندا اے- لنگ یونی دا میل عاشقی دے ہتھ نہیں چھڈیا جا سکدا- جے عاشقی نے آپنے ہتھ لینا اے تاں اوہ قانون دی مہر لوا کے ویہار دی لیہے لگے- لِنگ یونی دا میل ویہار دے اندر جنی جنے دے ساک دی اصل شکل اے- ایس واسطے ''سیف الملوک'' وِچ ایہوں جنے دی جنی اُتے فتح، جنی دے دھن اُتے جنے دی مل بنا کے دیکھایا گیا اے- رِیت پالے عاشق

اصلوں ریت پال نیں- اوہ ویہار دے ویہن وِچ ای پے وگیندے نیں- اوہناں دی عاشقی ویہار نوں الثاون لئی بنی ای نہیں- کوئی جھگڑا بنے عاشقی دا ویہار نال تاں ای اوہدے نال بھڑے اوہنوں الثاون دا آہر کرے-

دوہاں قصیاں وِچ لنگ یونی دا میل حرص راہیں تھیا اے- ''مدھومالتی'' تے ''سیف الملوک'' دوہاں وِچ عشق تے حرص اِک جوڑا نیں دوئے رل کے کم کریندے نیں- حرص اگیرے تھی کے آہر کریندی اے تاں ای عشق سرے چڑھدا اے- یاں ایہہ اِک دوجے دے انگ نیں، انکھڑویں- کیہ عشق حرص وِچوں جمیا اے کہ حرص عشق وِچوں کہ دوئے وکھو وکھرے جم نیں پر ہُن رَل بیٹھے نیں اِک سانجھا کم سارن لئی- ویہار دی قانونی مُہر نے دوہاں دا کم اِکو کر دِتا اے-

لے بوسے دل کوسے ہوئے تاء محبت کیتا
جامہ جی حرص دی سوزن میل تریزاں سیتا
لبھ پیا اَن بدھا موتی سُچا ذرہ نہ دَلیا
فولادی کر تیز سپاری سیف ملوکے سلیا
حرص ہوا کُھلائی زوریں میٹی کلی رویلوں
کر کر جتن پُھلے وِچ پھتا موتی صاف تریلوں

نویں جی دا بی ای حرص نے گھتیا اے- ایہہ حرص مرداواں لچھن اے- مرداویں حرص زوریں جتی دی گُٹھ کُھلیندی اے جیویں کوئی شاہی پروانے والا مالک قبضہ گھنے نویں مالکی دا پرانے بیٹھیاں واہکاں کولوں- ایتھے اِنج دی جاپدا اے جیویں اُنج قدرتوں ای زوراوری دا کم ہووے-

لوک ریت وِچ عشق تے حرص اِک دوجے دا توڑ نیں- تھُڑوں بے وساہی جمدی اے، بے وساہیوں حرص تے حرصوں زوراوری- عشق دان ہے آپنے آپ دا سو سدا

بھرپور ہے بہت وساہ ہے- پر ایتھے حرص اگیرے تھئی اے- عشق جیویں ماتحت ہا، اوہدا کاما، جس اوہدے قبضے لئی راہ بنایا اے- یا پوند حرص ای آہی جیہڑی عشق دا رُوپ دھار نکلی اے تے ہُن توڑ اپڑ کے اصل رُوپ وِچ ظاہر تھی گئی اے- مدھومالتی دِیاں چھاتیاں ہاتھی دے متھے اُتے اُبھرے ماس وانگ نیں- شہزادے منوہر سہاگ سیجے آپنیاں نونہاں دا آنکس ایہناں نوں چوبھیا اے تے اخیر مدھومالتی دا اَن چُھتا ہیرا وِنھیا گیا اے- بھوگ وِچ جنی دی مِدھ مدھول دا بیان اِنج اے جیویں جیتو فوج دی لُٹ مار دا بیان ہووے- عشق تے ہے اروک میل تانگھ، ایتھے سہج سبھا ای رُوپ وٹا کے مَل تانگھ بن کھلوتا اے- کِتے ایہہ تے نہیں جو ایہہ ڈَول باتشاہی عشق دا ڈوبجا ای لوک ریتی عشق دے تروڑ لئی اے، لوک من وِچ بہت گھلدی آس سُگندھ نوں دُھونی دیون لئی-

وڈی سانجھ "سیف الملوک" تے "مدھ مالتی" دی ایہہ وی ہے جو دوئے قصے رمز رُوپ ہن- کہانی رمز اے بندے دے گُل نال اِک تھیون دی- گُل ہوند اک وجود اے ایہدے سارے انگ آپنا وکھرپ ونجاون تے اکائی مانن پئے تانگھدے نیں- جنے جنی دا عشق ایسے تانگھ دی رمز اے- ویکھن والی گل ایہہ ہے جو کیا ایہہ کہانیاں ایس دعوے کوں سرے وی چڑھیندیاں نیں کہ کوئی نہ- دوئے کہانیاں باتشاہی شان تے تران دے جلوے ویکھیندیاں نیں توڑو توڑ- باتشاہ دی پرکھ پچھان ایسے شان تران پاروں ای ہے- شاہی محلاں باگاں درباراں دے ٹھاٹھ، لباساں عطراں کھاںیاں ہیریاں گہنیاں دا وکھالا، شان دا بیان نیں- تران دا بیان اے فوجاں سواراں ہاتھی گھوڑیاں تے ہتھیاراں دا وکھالا، جنگاں دے نقشے، بہت جشناں دے رنگ- باتشاہی شان تران دے ایہہ جلوے دھیان نہیں جاون دیندے ایس شان تران دے اصل سومے ول- کیہڑی پیہہ کٹنی پوندی اے کیہڑے سُول سہنے پوندے نیں خلقت نوں ایہہ شان تران

سارن لئی- آپنا کیتا کمایا باتشاہی نوں پُوج کے آپ کیہڑے حیلے ڈنگ ٹپندے نیں لوک- ایس بھیت نوں لکاون ایس پچھ نوں ولاون جیویں مُڈھلی کار ہووے ایہناں کہانیاں دی- عام خلقت ہے کِتھے ایہہ دس ای نہیں پوندی کِتلے-

ایہہ کیہڑے گل نال میل اے جیہدے وِچ مخلوق دی ہوند ای نہیں- جے گل اِک وجود اے تاں ایس اکائیوں خلقت نوں دوجیا کے باہر کڈھیاں پچھے کیہ رہ گیا- کیہ گل نال اِک تھیون حاکمی دا آپنے شان گمان نال اِک تھیون اے، اوہنوں مانن اے دیلاں دی نابری نوں ولا کے- کیہ ایہہ شان گمان ای حاکماں دا رب اے جیہدے نال اِک ہوون لوڑدی اے حاکمی نابری دے شیطان کولوں گھابر کے- پر جے ایہناں قِصیاں دا مول دیلاں نابری دے ڈر نوں ولاون ای اے تاں وی قِصہ جوڑن والیاں ایہہ مُول سچتیں نہیں دھاریا- ایہہ اوہناں دے اچیت دا کم اے- تے اچیت کسے اِک جی دا سکا نہیں ہوندا- ایہہ بندا اے وار دے گھن پرتی ٹورے نال، نِرے بندیکی وار دے نہیں گل ہوند دی وار دے ٹورے نال جیہدے اندر انہوند دی اتھاہ وار وی پئی ٹُردی اے- قصے کوئی کلا جی جوڑیندا وی تے نہیں- قصے واریو وارے پنگردے تے جُڑدے نیں- اگلی جان جدوں کسے قصے نوں چُندی اے لِکھن لئی تے لکھن بہندی اے تاں اوہدے اندر دی لکیں سچیت اچیت پرتاں ہلدیاں بولدیاں نیں- تاں تے اِک لکھیار دا ای وجدا اے پر لکھیار دی لکھنی کاس نال بن سردی اے ایہہ دھیان سانوں گھٹ ای آوندا اے- بہتا تے لکھیار دا جمن مرن، اوہدے ویلے دا پتلا جیہا ویروا ای ساڈے گوچرے ہوندا اے- قصے دے نویں لکھیار نوں قصے دے اندر جُڑے اچیت دی ولھیٹ دی جرنی پوندی اے- جے ایہناں قِصیاں دا مُول دیلاں نابری دے ڈر نوں ولاون اے تاں ایہہ وی ہو سکدا اے جو قِصیاں دے اچیت نے دیلاں حاکماں کامیاں مالکاں دی ونڈ نوں دیواں تے پریاں دی ونڈ دے رُوپ وِچ کتھیا ہووے-

دیو نرا سریر تران نیں- ایہہ سریر تران جد تائیں حاکم پریاں دے حکم ہیٹھ اے ٹھیک اے- پر ایہدے آپ مہارتھی کھلوون دا دھڑ گوتے نالو نال اے- دیوات کالے نیں ات کوجھے- کالکھ آپ وی کوجھ ہوئی- کالکھ تے کامیاں دے لیکھاں وِچ لکھ دِتی اے مالکی ویہار نے- جیہدی کیتی آپنے لیکھے لاونی ہووے اوہنوں کوجھا تے کرنا ای پوندا اے- کالکھ کوجھ کیویں بنی ایہدے پچھے گوری مالکی دی کالی وسوں اُتے واریاں بدھی دھاڑ اے، کالیاں جیاں دی صدیاں بدھی گور مالکی دی غلامی دے جُولے وِچ پیہ اے- حسن پری مالکاں دے لیکھے لکھیا گیا اے- حسن وی تے گُن وی- حسن آپ گُناں دا گُن اے- کامیاں دیاں اوگناں وِچ چوری وی اے- جیہدی گھال مُچھ کے آپنی مالکی کھلیاری ہووے اوہنوں چور بنایاں کتنا سکھال تھی ویندا اے- پر چور بناون دے پچھے ڈر وی ہے- نابری چوری دا رُوپ وی وٹا سکدی اے- خاص ڈر ئر ملواناں نوں اے آپنیاں ناراں دے چوری تھی ونجن دا- ناراں وی مَل ای ہوئیاں- پوند تے نار دی ہڈگھال ای لیکھے لگی نر مالکاں دے- ایہہ پہلی پوڑی آہی نرمالکی دی- اگوں نر کامیاں دیاں کنڈاں پوڑیاں بنیاں تاں نر مالکی دا پورا اُسار اُسریا- ہُن ملواناں نوں ڈر چمبڑیا متے کامے ساڈیاں ناراں نوں خراب نہ کرن یاں متے ایہہ دوئے دھرو مارے رل ونجن تے خراب پئے ہوون اکدوجے نال تے ساڈا وی خانہ خراب کرن- ایسے پاروں دیو پریاں دا حاکمی ماتحتی توں باہر کوئی ساک نہیں دِسدا ایہناں قِصیاں وِچ- دیواں وِچ نہ عشق لبھدا اے نہ کام- ہاں جیویں جیویں منکھ شہزادیاں دا پریاں ول رخ تھیندا اے تیویں تیویں دیواں دا منکھ شہزادیاں ول رُخ تھیندا اے- ''سیف الملوک'' تے ''مدھومالتی'' وچ دیو بندکی دنیا وِچوں شہزادیاں نپ کے قید کر گھندے نیں- نرا قید ای- آکھدے کجھ نہیں اوہناں نوں- پر قید نرا ایسے پاروں تے نہیں کریندے دیو جو شہزادے آون، ساتوں مار کے شہزادیاں چھڈا کھڑن تے ایہناں راہیں دل دی مراد

پاون- ہو سکدا اے ایہہ نپ کھڑن تے قید کرن ای رمز ہووے مالکاں دے اوسے ڈر دی جو اوہناں نوں کمیریاں ولوں ہے- دیو دے کام دا خبرے ڈر ایتا ہے جو اوہدا کُھل کے ناں وی نہیں لینا- شہزادیاں نوں چوری نپ کھڑن دے اندر ای کام سیتر دبی رہووے- عاشق شہزادیاں دی عاشقی سردی ای تاں اے جے عشق سفر دے مُڈھلے پڑا اُتے ای اوہ چور دیواں نوں مار کے قیدی شہزادیاں نوں چھڈاون- پندھ پوندیاں ای شہزادی اُدھال دیو نوں مارن متے دبیل نابری دے ڈر نوں اچیت من وِچوں کڈھن دا حیلہ اے- ''سیف الملوک'' وِچ توڑ تائیں پسری ہوئی اے ایہہ رمز- اِک دیو دے مریجن تے سارے دیو جُوکھلوتے- سو وڈا جنگ لگا- رَرا اِک دیو نوں مار کے متاں نہیں نکلیا ڈر اچیت منوں- پورے دیو وسیب نوں ہرا کے ہمیش لئی ماتحتی منوا کے وی نہیں- جد تائیں مالکی والا دھرو ہے دبیل ولوں دھڑکا وی ہے- دیواں دا سردار ہاشم بدیع الجمال دی ڈولی نال مصر دی آیا- ایہہ رانجھے دے سر ٹمک چوا کے اوہنوں ہیر دی ڈولی نال ٹورن والی گل تے نہیں کتے؟

پری حسن تے چنگ اے دیو کوجھ تے ماڑ- دیو حیوان تے شیطان دا میل اے- دیو دی ناری (اگ دے بنے ہوئے) نیں شیطان وانگ- پری دا سریر روح رُوپ اے- حاکمی دا تران سریر دے زور دے بھر تے نہیں، سریر دے زور نوں قابو کر کے ورتن دے بھر تے اے- ایہہ قابو کر ورتن اِک باریک حکمت اے جیہڑی پری حاکماں دے اندر اے مُڈھوں- اوہناں دیاں سیتراں بولاں وِچ رَچی ہوئی اے ایہہ اَن دِسی شکتی-

پر پری نار اے تے دیو نَر- ہو سکدا اے پوند پری نار دی بنائی رمز ہووے، نار چت دی بندے دی قیدوں باہر اُڈاری- بندے دے ویترے ویلیوں باہر، اوہدی ویڑھی تھاوَں باہر، اوہدے ڈنڈ پٹ دی دھونسوں ازاد- پر نر مالک درباری ریت نے نار

چتارے ایس سروپ نوں آپنی حاکمی دی رمز بنا ورتیا- شارستان وِچ راج نار پریاں دا نہیں نر پریاں دا اے- شاہپال دی باتشاہی وِچ وی نار پریاں دا رُولا اوہا اے جو بندیکے جہان وِچ تریمتاں دا اے- جے نار پریاں وِچوں کجھ بھار ہے تے اوہ پری ماں دا ہے- بدیع الجمال دے ویاہ دے فیصلے وِچ اوہدی دادی (شاہ شہپال دی ماں) دی سلاہ وی کم کریندی اے- پر ایہہ بھار اوتنا ای اے جتنا برادریاں دی سلاہ وِچ دانیاں چودھرانیاں دا ہوندا اے- ایہہ پری ماں اِنج اے جیویں پرانی ماں ہووے جیہڑی نار پردھانی واریوں نکل کے نر پردھان وارے وِچ پئی رہندی ہووے نر حاکماں دی ووہٹی تے ماں بن کے- ''سیف الملوک'' وِچ جاپدا اے نر مالک شاہی نے آپنے زور دی چڑھت نوں حسن گن تے چج نال مڑھیا اے- بندیکے جہان وِچ وی باتشاہی چلدی تے زور دے سر تے ای اے- پر آپنا موہنہ متھا حسن گن تے چج نال سوار وکھالدی اے- پر نر مالک شاہی دے وکھالے حسن گن تے چج وی اوہدے آپنے لاہے دے ویترے ای ہوندے نیں- اِک حسن نوں ای ویکھ گھنو- باتشاہی حسن دی وڈی صفت گورا رنگ اے- ایہہ کوہ قاف دیاں پریاں دی جماندرُو صِفت اے- قصے دا کوہ قاف ہے تے خیالی پر بنیا بندے دی وار دیاں اصلی کوہ قافاں دے سر تے ہے- کالا رنگ قلزم دیاں دیواں دے لیکھاں دی کالکھ اے پر نکلیا ایہہ خیالی قلزم وی اصلی قُلزم وِچوں اے- اصلی قلزم افریقی گولیاں دی لمی وار اے جس ایشیا یورپ تے امریکہ دیاں سلطنتاں دے کوہ قاف ساجے-

''سیف الملوک'' تے ''مدھومالتی'' دوہاں وِچ نار دا کم ایتنا ای اے جو نر دے کم وِچ اوہدی مدد کرے، اوہدا کارا سرے چاڑھن وِچ ہتھ پواوے- ملکہ خاتون تے پیا (پریم) دوئے ماتحت مددگار جی نیں- دوہاں نوں شہزادیاں دیواں کنوں چھڈایا اے- دوہاں دا شہزادیاں نال ایس جند خلاصی پاروں بھیناں والا پیار اے- ایہہ ماتحت مددگار

پیار اے، جیہڑا شہزادیاں دے عشق نوں توڑ پچاون دے کم آوندا اے- ایہناں بھیناں دے وِواہ وی جیہناں نال تھئے اوہ وی مددگار جی نیں، صاعد تے تارا چند- صاعد تے سیف دا جماندرو ماتحت سنگی اے- وزیرزادہ جو ہویا- عشق دا راہ دربار دے راہ ورگا اے- مددگاری ماتحتی دیاں کیہیں منزلاں لنگھ کے ای تخت آوندا اے تے تخت اُتے اکو ای بہہ سکدا اے اِک ویلے-

''مدھومالتی'' وِچ عشق نوں گُل نال اِک تھیون دی رمز بناون والے میر منجھن آپ اِکو ویلے گُل نال اِک تھیون دے پاندھی وی نیں تے وَڈ درباری وی- ہو سکدا اے کوئی پُچھے تے آکھن میںڈا ''گُل'' باتشاہی نہیں- پر میں باتشاہی نوں نیاں دے راہ اُتے گھتن دا آہر پیا کریناں- میںنوں سار اے جو باتشاہی دا مُڈھ ای اَنیاں اے پر کیہ کراں میںڈے کول وی کوئی اُپاء نہیں مُڈھلے انیاں نوں مُکاون دا- میں کوئی نواں ویہار تے اُسارنوں رہیا- حاضر ویہار سُدھارن لئی جو میںتھوں سردا اے اوہ وی نہ کراں؟ تے جے پُچھن والے آکھن میر صاحب جے ایہو کرنا اے تے پئے کرو نال گُل اکائی والا ڈھیٹھر کیوں آن گڈیا جے باتشاہی اُسار ہیٹھ- تاں ہو سکدا اے میر صاحب آکھن میاں گُل اکائی دی وِچار لیہہ ساڈا ایمان اے، ساڈا اوڑک ٹِھکا اِے- اسیں شاہی دربار وِچ جو پئے کرینے آں اوسے دی سیوا ای اے- تے جے پُچھن والے آکھ بہن جو تہاڈی سیوا شاہی دربار دی سیوا بن گئی اے، تہاڈا ایمان شاہی توشے خانے دا اِک رَچھ اے، تُہاڈا اوڑک ٹِھکا باتشاہی ویہار دا حاضر ہتھیار اے، تاں میر منجھن تے ہو سکدا اے چپ ای کر ونجن پر پُچھن والیاں دا ناں پتہ کِتے درج تھی ونجے-

میر منجھن تے درباری ہندی مثنوی ریت والیاں تے اوہناں دیاں پیشویاں درباری فارسی مثنوی ریت والیاں جو کیتا آپنی سمجھ موجب ای کیتا- نیت اوہناں دی جو وی

ہووے تھیا اوہناں دے کرن نال ایہہ جو کُل اکائی والی سوچواہ جیہڑی چالو مُل ویہار دیاں نابراں دی کاڈھ آہی ویہار واناں دے ہتھ چڑھ گئی- ویہار وان اوہا بولی بولن لگ پئے جو نابر بولیندے آہن تے ناہراں دا اِک فرض ایہہ وی بنیا جو اوہ آپنی بولی نوں ویہار بولی کنوں نکھیڑن- ایہہ دس جو ماڑیاں دی بولی دی حق ماری ایہو نہیں ہوندی بھئی اوہنوں بولن نہ دِتا وَنجے اوہدی حق ماری ایہہ وی ہوندی اے جو ڈاڈھے اوہنوں اپنا لین، اپنا کے ماڑیاں دے ''ہم زبان'' ہو وَنجن-

''مدھومالتی'' دیاں انگریزی اُلتھاکاراں سانوں میر منجھن بارے چوکھی جانکاری دی کرائی اے تے ایہہ وی دسیا اے جو شاعر دا کُل اکائی نوں رمزن والا دعوا پورا کیویں تھیندا اے- اُلتھاکار سائمن ویٹ مین دا اِک پورا مضمون اے کتاب وِچ ایس بارے- مضمون قصے دی بنتر دا اِک نقشہ بنا کے ساڈے اگے دھریندا اے- نقشہ نِرا لفظاں وِچ نہیں لکیراں وِچ وی اے- کہانی اِک دائرہ اے- دائرے اُتے باراں مقام نیں- ایہناں کوں کہانی دے موڑ آکھ گھنو- ایہہ مقام یا موڑ اِکو جیہی وِتھ تے نیں- نال ایہہ وی اے جو جتھے اِک مقام اے ٹھیک اوہدے ساہویں دائرے وِچ دوجے پاسے اوہدے جوڑ دا دوجا مقام اے- وت ایہناں باراں مقاماں دی آپسی جُوتل ویکھاون لئی ایہناں نوں لکیراں واہ کے ملایا گیا اے- ایہناں لکیراں دائرے دے اندر چوکوراں وِچ تکوناں تے تکوناں وِچ چوکوراں والی اِک باریک جالی اُن دِتی اے- جالی نے دائرے دا اندر بھر دِتا اے سمجھو- ایہہ دائرہ تے وِچ ایہہ جالی کہانی دا ظاہر باطن اے- ہر گل ہر گل نال جُڑی ہوئی اے- ایہہ نقشہ بِل اے ایہہ سہی کراون دا جو میر منجھن دی لِکھت دا ہر حصہ ہر سطر ہر لفظ اِک حساب سر لِکھیجا اے- قصے دی بنتر وِچ کوئی نقطہ وی ایس حسابوں باہرا نہیں- تے ایہہ حساب ہے کُل دی اکائی- وحدت الوجود- کہانی دی بنتر ایسے دی رمز اے- لکھیار عالم بھانے ایہہ نرا نقشہ ای نہیں،شطاری سلسلے دا وِیتریا راہ

اے وحدت دے سفر دا- جیہڑا قصے نوں سمجھ پڑھیندا اے اوہ سمجھو ایس سفر تے پے ٹُردا اے-

باریک کاڈھ کڈھی اے عالم ہوراں- ایہنوں اوہناں دی نقش بندی دی انگل سمجھو یا تویت دھاگہ آکھ گھنو- کِسے کر کے نہیں ویکھیا خبرے ہر کہانی ہر لِکھت ایویں ای دائرے بند جالی وِچ مڑھی جا سکے جے کوئی ٹل لاوے تے-خبرے باتشاہی پربندھ دی وی ایویں ای نقش بندی کر ویکھائی جاسکدی ہووے- واہ ویکھالدے ای ہون درباری عالم ویلے دیاں حاکماں نوں اوہناں دے پربندھ دی اجیہی تصویر- بس اکو پُچھ نہیں اوہڑی لکھیار عالم نوں بھئی کِتے ایہہ جالی باتشاہی ویہار دا جال تے نہیں-گل ایس اِک کاڈھ دی نہیں- ایہہ کاڈھ نویکلی نہیں- اک گھنی پسارویں رِیت اے جگت علمائی دی جیہڑی پرانی ہنرکاری نوں ایسے اکھ نال ویکھدی ویکھالدی اے، درباراں وِچ بہہ کیتی شاعری نوں ای نہیں شاہی مقبریاں مسیتاں قلعیاں محلاں باگاں نوں وی- ایہناں اساراں دی بنتر کیہ تے ایہناں اندر لکیے سجاوٹی چتر کیہ تے ایہناں دیاں مُتھیاں دی قلم کاری کیہ- ایس پورے اڈمبر نوں وڈیاں وڈیاں ناواں والے سیانے کُل اکائی دِیاں رمزاں کر پڑھدے نیں ات باریک نجھ نال تے پڑھاکاں آپنیاں نوں وَجدیندے نیں-نہیں دسیندے تے ایہو نہیں دسیندے جو ایہناں وَڈ اُساراں دوالے جُھگ جھونپڑ واس خلقت جیہڑی ایہناں لئی خرچہ تاردی آہی آپنا ڈھڈ گھروڑ کے، کیویں ویکھدی آہی ایہناں نوں-کُل اکائی دا سروپ کر کے خالق دی خلق وِچ تے خلق دی خالق وِچ سمائی دا نشان کر کے وحدت دیاں سالکاں دِیاں منزلاں دی رمز کر کے کہ باتشاہی شان تران تے گمان دا اعلان سمجھ کے، آپنے نال رَت ورتیندے دھرو دا مہاندرا سمجھ کے- راہکاں سیپیاں پانڈیاں نوں شہراں دے کوٹھے لاہوندیاں سوانیاں نوں ایہناں اُساراں وِچوں تصوف دی فیلسوفی لبھدی ہوسی کہ حاکماں دا دبدبہ تے آپنی بے وسی- ایہہ تے ہونہیں

سکدا جو وڈیاں ناواں والیاں ایہناں سیانیاں نوں باتشاہی ویہار دے دھرو دی سار ای نہ ہووے ہاں ایہہ ہو سکدا اے جو اوہ ایس دھرو نوں ضروری سمجھدے ہوون- کیہ شاعری کیہ چتر کاری کیہ سنگیت تے کیہ اُساری خلقت دا گھالیا سمھالیا ہر گُن ویہار واناں دے ڈھائے چڑھ کے کرنہاراں کنوں وکھرا ہونا ای ہوندا اے- تے ویہار واناں اوہنوں اپناون کان حاکمی مالکی دیاں لوڑاں لئی ورتن کان اوہنوں کرتیاں دی گھال دے لاگ نالوں پاک کرنا ای ہوندا اے، اوہناں وسیلیاں آہراں دے لاگ نالوں جیہڑے ایہناں گُناں دا تانا پٹیا سارد ے نیں- سو ویہار واناں دیاں ہتھاں وچ آ کے ایہناں گُناں دا سروپ ویہارو لوڑاں دی ڈھالے ڈھل ویندا اے- وت ویہاروان ایہناں اُتے اچھاڑ چڑھیندے نیں اوہناں وچاراں دا جیہڑے خلقت نے آپنے تت ست دی سمھال لئی آپنے اُدھارلئی وچارے- اوس ویلے ایہہ وچار وی خلقت دے نہیں رہندے خلقت نوں بنھن پیڑن دے کم آوندے نیں-

لوک ریت ویہار واناں دا کیتا پرچولدی اے، خلقت دیاں گُناں وچاراں نوں مُڑ لوک ہت بِر ڈھالدی اے- لوک ریت دا حاکم ریت نال ایہہ رَت دا بھیڑ ہے- پر لوک ریت نوں آپنا کیتا وی نت پرچولنا پوندا اے- ایہہ وی اوسے بھیڑ دا ای حصہ اے-

''سیف الملوک'' دا قِصہ میاں محمد بخش نوں فارسی درباری رِیت وِچوں مِلیا- اوہناں آپ قصے دے پچھے بارے پرانی وجدی مُڑ سنائی اے- کیویں محمود غزنوی دی فرمائش تے اوہدا وزیر حسن مہمندی قصے دی بھال وِچ جُٹیا تے کیویں ونج شاموں اوہنوں ڈھیجا قِصہ- ایہہ وجدی قصے دے پچھے اُتے اِک بھیت دا پڑدہ گھتیندی اے- جیویں خبرے قصے وِچ سلطانی دی سرخروئی دا کوئی گُجھا ٹونا ولھیٹیا ہووے جس پاروں تختاں والے ایہدی ٹوہ وِچ ہوون پر ایہدے سانبھے تھوڑی کیتیاں ایہنوں واہ نہ لگن

دیندے ہوون- تخت نوں عرش دی اوٹ دیون والیاں فارسی مثنویاں دی رِیت ہندوی بولیاں وِچ لتھی- ایس رِیت دا صُوفی سلسلیاں نال وی اِک لاگ ہا- اوہ وی نال لیائی- صُوفی سلسلیاں دا درباراں نال کیہ جوڑ تے کیہ تروڑ بنیا واریو وارے، عرب عجم وِچ کیہ تے ہندوستان وِچ کیہ- ایہہ لیکھا تے وکھری ویہل منگدا اے اینی ایتھے اکھیج سکدی اے جو ایس فارسی رِیت نے درباراں نوں صُوفیاون تے صُوفی سلسلیاں نوں دربارن لئی وِچولے دا کم کیتا- صُوفی سلسلیاں دا درباریا انگ اوہ ہا جیہڑا لشکر دُعا اکھویندا ہا- لشکر دُعا دے ہتھ تُرک مُغل شاہی چڑھتلاں مگر پے اُٹھے- تُرک مُغل شاہی دے دینہہ پورے تھئے تے اوہا ہتھ سلطنت برطانیہ دِیاں برکتاں دے پیار واسطے اُٹھن لگ پئے- دو بندیاں دے ذاتی ناں اِک وی ہوون تاں اِک دی کیتی دُوجے دے ناویں نہیں لگدی (جیویں سلیم شاہ سوری دے دربارے اِک بیا وی منجھن ہا پر نہ مدھومالتی دا قِصہ اوہدے ناویں لگانہ شطاری صوف-) پر صفاتی ناں اِکو ہووے تاں رَولا بن ویندا اے- صُوفی پہلوں صفاتی ای ہا- لشکر دُعا والے وی صُوفی اکھویندے سن تے باتشاہی ورتارے دیاں نابراں پرچولکاں نوں وی وارکار صُوفی ای گِندے آئے نیں- بھاویں آپ ایہہ نابر پرچولک بھنڈیندے ای آئے ایس ناں نوں:

عملاں اُتے ہوگ نبیڑا کیا صُوفی کیا بھنگی

صُوفی ہُن بھاویں ذاتی ناں وی اے پر ایہدی صفاتی ورتوں دا پیار گھنیرا تھی گیا اے تے صفاتی ورتوں دا پرانا رَولا وی- تے ایس رولے دے مگر لشکرِ دعا دے وی نویوں نویں رنگ پئے بندے نیں-

قِصہ ''سیف الملوک'' دے فارسی مثنوی رِیت دے دِتے درباری صُوفی لاگ نال کیویں نبڑے میاں صاحب ایہہ گل اسیں پچھے گِن آئے آں- انگریز راسوال شاہی نال بھڑن واسطے سبھ میلاں سبھ مذہباں دی اِک سانجھی قوم بند سیاست اُنھویں صدی

دے دوجے ادھ وِچ ونو ون شکلاں پَئی کڈھیندی آہی- میاں صاحب دی مثنوی ''سیف الملوک'' شاعری دی شکل وِچ قوم بند سیاست دی کرت بنی- میاں صاحب پنجاب دی جٹ باتشاہی دی شِکھر ویلے جے سن 1930 وِچ- اوہناں دے جوانی چڑھیندیاں ایہہ باتشاہی ڈھے گئی- ایس باتشاہی نے پنجاب دے سُکھالے زمیندار میل وِچ تے اوہدیاں لاگی سوجھواناں وِچ قوم دے ہت دی اِک چاش جیہی گھتی- انگریز راسوال شاہی دی سیاست نے ایس چاش نوں رچن نہ دِتا نے فرقُو قوم بندی نے پنجاب وِچ جھب ای سر کڈھ .گھدا تے جھب ای ایہہ کُل ہند فرقُو قوم بندی دی لیہے لگ گئی- میاں محمد صاحب نے ''سیف الملوک'' راہیں بولی، رہتل، سُلیکھ، سنگیت دی سانجھ نوں پنجابی قوم بندی دے پڑیں اُتاریا-

کتاب دے چھیکڑے کیتا پنجابی سُلیکھ دا ویروا تے ''سیف الملوک'' دیاں پڑھن والیاں نوں چیتے ای اے:

شاعر بہت پنجاب زمیں دے ہوئے دانش والے
کافی بارں ماہیہ جیہناں دے دوہڑے بیت اجالے
ہکناں جوڑ کتاباں لکھیاں قصے ہور رسالے
کیدھر گئے اوہ سنگ محمد کر کر ویکھ سنبھالے

پچھلیاں سُلیکھ کاراں گُنیاں دی بھال سنبھال تے قوم بند سیاست دا اِک انگ ہوندا ای اے- سُلیکھ نوں قوم بندی دا نشان بناونا تے سُلیکھ وِچوں آپنے وارے دیاں گُناں نوں موہرے کر پرچارنا قوم بندی دیاں موہری میلاں لئی فرض بن ویندا اے پر میاں صاحب پنجابی لِکھت بولی نوں تپیاں برادریاں کِتیاں دی باندھ وِچوں کڈھ کے جوڑن دا جیہڑا اپرالا کیتا اوہدا پورا لیکھا اجے تھیا کوئی نہیں- بولی نوں جوڑ کے ویلے دا لوڑاں لئی ورتیجن جوگ بناون دا اِک موکلا تے بھرواں کارا ہے ''سیف الملوک''-

ہے تے کتاب شاعری دی- پر ایہہ نویں وارے دی نویں سَرل (نثر) دی کتاب دی اے- جس ویلے میاں صاحب ایس کارے نوں توڑ پے چڑھیندے سن ٹھیک اوسے ای ویلے انگریز بندوبستیاں ایہہ جھیڑ چھوہی ہوئی آہی جو پنجابی بولی پنجاب دی سرکاری بولی بنن جوگی ہے وی کہ نہیں- ایس جھیڑ وِچ رُدھیاں افسراں نوں پنجابی وِچ نہ کوئی سُلیکھ دِسیا نہ کوئی لِکھت رِیت- سو اوہناں جھیڑ سمیٹی تے فیصلہ دِتو نیں جو انگریزی دے نال دُوجی سرکاری بولی اُردو ہوسی- میاں صاحب اُچیچ کر کے آپنا کم چھپوا ورتایا وی پر کِسے اوہناں دے کیتے دی ایس مقدمے وِچ گواہی نہ بُھگتائی-

لہندے چڑھدے اُبھے لمے دیاں کُل تپیاں دی بولی دی سواہری جڑت تے پوری کتاب وِچ ہر تھاں اے سطر سطر وِچ پر اصل گل ہے اوہ پک اوہ وڈتا جیہدے نال ایہہ جُڑ میل بولی ہر رنگ دی رہتل نوں پوری اپنائیت نال بیاندی اے- کِسے رسم، رِیت، مذہب علم، عمل، وچار، کرت نوں اوپرا کر کے اوہدے توں کان نہیں کریندی- اوہنوں سانجھے قوم بند جیون دا رنگ سمجھ کے مانیندی تے منویندی اے- ایہہ گل اسیں کر ای آئے آں جو نویں قوم بندی راسوالی دی چڑھت دی دین اے- راسوال قوم دے ہِت نوں موہرے کریندے نیں- قوم داہت اصل وِچ راسوال میل دے ہِت دا ناں ہوندا اے- آپنے ہِت نوں پوری وسوں داہت بنا کے اوہ کامیاں نوں کم تے لاوندے نیں تے اوہناں دی کمائی نوں آپنا لاہا بنیندے نیں- اوہناں دی رہت نوں آپنے کم دیاں لوڑاں سر ڈھالدے نیں- اوہناں نوں آپنیاں لاگیاں آتر پچھلگاں وانگر سوچنا سِکھیندے نیں- ایہہ سارا کم قوم دے ناں تے سردا اے- قوم اوہ بناوٹی سانجھی ہوندا اے جیہڑی دھروکار تے دھرو مارے دی نکھیڑ نوں دبا دیندی اے، اصل اسانجھ نوں اِک بناوٹی سانجھ دا اُچھاڑ اگھت کے لکا دیندی اے- یورپ وِچ جیویں جیویں راسوالی تگڑیری تھئی ہر تھے دے راسوال آپنے ہِت لئی دوجیاں تپیاں دیاں

راسوالاں نال بھڑے قوم بند تھی کے۔ یورپی راسوالاں دا قوم بند بھیڑ پورے جہان وِچ کھنڈیا تے ایشیا افریقہ امریکہ دے ایہناں کھیہہ بھڑ کے حصے ونڈ گھدے۔ جیہڑے تپے ایہناں مار لِتے اُتھاویں اُہچ نوں کچا مال کر سمیٹیا، گھر کھڑ مِلاں وِچ پکایا تے مُڑ اوتھے آن ویچیا۔ ایہناں تپیاں دیاں واسیاں نوں راسوال شاہی نوں ٹھلن لئی آپنی نویں قوم بندی کرنی پئی۔ تپیاں دی ونڈ وی راسوال شاہی نے آپنے لاہے بر ای کرنی آہی سو کیتی۔ پرانیاں رہتلاں نویں مُلک ونڈ دے نویں قوم بندی دے بھار بیٹھ آئیاں۔ نویاں جوڑیاں قوماں اندروں باہروں نویاں کھیہڑاں بھیڑاں وِچ پھسیاں۔ رنگاں ڈھنگاں بانیاں بولیاں ٹابریاں دے پرانے فرق مارُو بن اُبھرے تے راسوال شاہی آپ گھتیاں پواڑیاں وِچ آپ ای منصف تھی کھلوتی۔ آپ پائے پرانے پاڑاں نوں آپنے لاہے بر گنڈھدی کھولدی گئی۔

ایہہ گل وی پہلوں تھئی اے جو راسوالی کنوں اگیرے مل ویہار دے جو جو رُوپ رہے اوہ وی بندے دا تت ست کھوہ کے اوہنوں آپ ویتری ہوند پواوندے آئے۔ بندے دا تت ست تے ہے کُل نال اکائی۔ بندہ آپنے تت ست نوں، کُل نال اکائی نوں، ماندا ہے سانجھ ورتن راہیں۔ کُل نال اکائی دی وار بے انت اے۔ بندہ پنجاہ لکھ ورھیاں توں جگ تے ہے کہ دس لکھ ورھیاں توں نکلیا کُل ہوند وِچوں ای اے۔ ہوند کدوکنی اے ایہہ گین کوئی کر وی گھنے، انہوند کدوکنی اے ایہہ گین کون کریسی۔ ہوند دی وار انہوند دی وار دا انگ اے۔ ایہہ نہیں جو ہوند تھئی تے انہوند مُک گئی۔ دوہاں دا آپس وِچ ٹکرا نہیں رلا اے۔ ہوند دا ہوسکن انہوند دے اندر اے تے ہوند دا مُک سکن انہوند بن کے وسدا اے ہوند دے اندر ہر دم۔ دم کیہ اے ساہ دا آون تے ونجن۔ سو جیون بنیا ای ہوند انہوند دے رلے نال اے۔ بندے دی وار، رزم رزم دی وار، بے انت ہوند ان ہوند دی وار اے۔ ہر محدود لامحدود دا سروپ اے۔ شاعر آکھیا ہا:

کُن فیکون تے گل دی گل اے

تے مل ویہار تے اوس کُن فیکونوں ٹُریا ای نہیں- سو ایہہ دس ہزار ورھے پُرانا اے کہ پنجاہ ہزار ورھے ایہہ تے اصلوں گھڑی پل دا ای ہویا سمجھو- مل ویہار دا آپنا کُن فیکون تھیا جد بندے کول لوڑوں ودھ جُون لگ پیا تے جیہڑے سیانے واڈھونوں سانبھن ورتاون تے لگے اوہ ویلے نال چوکھے ای سیانے تھی گئے- واڈھونوں سانجھ ورتن وِچوں کڈھ کے وکھرا کر گھدونیں- اوہدے اُتے مَل مار کے آپ دی سانجھ ورتن وِچوں نکل گئے- واڈھو مل دے زور تے کرن کماون والیاں نوں نیچ کر کے آپ اُچ تھی بیٹھے، اوہناں دے سر تے سوار- خلق دا آپنا لوڑوں ودھ کیتا ای اوہدا ویری تھیا تے ہُن تائیں ہے- مل ویہار پسردا گیا سانجھ ورتن سنگوڑدی گئی- جندہ ہُن گل نال اکائی مانے تے کیویں- اوہ گھروں بے گھر تھی گیا- مل ویہار نے نواں گھر اُسار بندے نوں وِچ واڑیا- گُل کنوں نکھیڑی اِکلی میں والا گھر- اوہنوں آپنے حساب دیاں نویاں ہونداں ویتر پوائیاں: نر نار، مالک کمیرا، بھوئیں وال بھوئیں ہین، اُچ نیچ، ڈاڈھا ماڑا، پاک پلیت- ایہناں ہونداں نال رلدیاں گئیاں ہور نکھیڑاں، تپے، روے، رنگ، ریت، رہتل- گُل نالوں نکھیڑنوں فقر ریت والے دُوئی آکھدے نیں- جیہڑے ویلے بندہ دُوئی نوں آپنا آپا مندا اے، ایس آپے دا ٹوریا ٹُریندا اے تاں وار نال، گُل ہوند دی بے اوڑک وار نال، اوہدا سچ سانگا الوپ تھی ویندا اے- مُکدا نہیں ایہہ سانگا، مُک تے سکدا ای نہیں، چیتیوں تلک کے اچیت وِچ ڈھل لُگدا اے، اُتر ت پتالے- ایہدا چیتیوں ونجیون تچیت ورتارے وِچ نہ وَرتیون ای چر کالا وگوچا اے بندے دا، اوہدا اتھاہ دُکھ- مل ویہار جس ایہہ دُکھ دِتا اے پلوسدا اے بندے نوں- چھڈ ایس وگوچے نوں- آ تینوں پلو پل نوئیوں نویں ون سونی ہوند دیواں- تینڈی مل تینڈی ہوند اے- ہونداں دی ہوند- جے توں مل مارن جوگا نہیں تاں مل واناں دا ادھین ہوون آ ترتھیون تینڈی

ہوند اے- ایہوں ای مان-

سو اِنج آکھ سکنو جو نویں قوم بند ہوند دُوئی والیاں ہونداں دی پرانی لوی دا ہُنواں سِرا اے جیہڑا ملوانی دے اجوکے رُوپ (راسوالی) نے بندے دے ہتھ پھڑایا اے- اساں میاں محمد بخش ہوراں نال اُنھیویں صدی دا ادھ ٹپ کے اوتھے آن کھلے ساں جتھے انگریز راسوال راج دے تروڑ لئی نویں اِستھاوَر قوم بند ہوند آپنے نین نقش پئی سیاندی سواردی اے- میاں صاحب دی لِکھت وِچ ایس ہوند دا مہاندرا پنجابی اے- ایہہ ہوند میاں صاحب دے ''مرمر بنائے شیشے'' وِچ ''پنجاب زمیں'' دیاں شاعراں دی سنبھال راہیں آپنی دَکھ پئی سہی کریندی اے- جس فقر ریت دے میاں صاحب بالکے نیں، اوہ گل نال اکائی دے پندھ دی رِیت اے اوہ پندھ جیہنوں اوہ ''سفر العشق'' آکھدے نیں- ایس ویلے وی آپنے ولوں اوہ کم اوسے رِیت دا ای پچھے کریندے نیں- پر ایس کم وِچ اوہ ویلے دے نویں کارے نوں وی پچھے نھبیندے نیں- فقر رِیت دے بالکے مل دِتیاں ہونداں ونجا کے گُل نال اِک تھیون دی بھال وِچ جُٹے- اوہناں جنساں رنگاں رویاں تپیاں رہتلاں کتیاں والی ونڈ دے پیٹھ لگی اکائی دا درشن کرا کے مَل ہیناں نوں مَل واناں موہرے جوڑ کھلاریا مَل ویہار نوں اصلوں مکاون کیتے- جانے مل ویہار تے مُکدا مُکسی ایس ویلے تے ایہدے مُکا لئی جُو کھلوون ای گل نال، آپنے تت ست نال میل ہے- دُوئی وال ہونداں نوں رَدن لئی اوہناں کنوں چت خلاصن لئی رنگاں تپیاں رویاں رہتلاں بولیاں دے فرق نوں گل اکائی دا سروپ کر کے مانیا فقر رِیت والیاں:

اِک الفوں دو تِن چار ہوئے
پھر لکھ کروڑ ہزار ہوئے

میاں صاحب وِچ دی تپیاں رویاں رہتلاں بولیاں دا فرق ایویں مانیا گیا اے پر

نال ای نویں قوم بندی دی دکھ وی پئی اُگھڑدی اے تے ایس دکھ اُتے پرچھاواں اے کجھ پنجابی جٹ باتشاہی دا تے کجھ پورے ہند دی مُغل باتشاہی دا- دوہاں دا مُکاء انگریز راسوال شاہی ہتھوں تھیا- سو اوہدے تروڑ لئی کھلوندی نویں قوم بند ہوند دے اگھاڑ وِچ ایہناں مُکیاں دیسی باتشاہیاں دا وگوچا وی کم آیا- پر اگوں جد نال ای ہند پنجاب وِچ نویں قوم بندی دی پنیری نوں حاکماں دی سیاست نے فِرقُو کیاریاں وِچ پَٹ گڈیا تاں ایہو وگوچا فِرقُو مچھیاں دی اُساری نوں پانی دین دے کم وی آیا- اُنھیویں صدی دے تریجے پاء پُوجن پڑھن کیہ تے کھاون پہنن کیہ رہریت دا ہر رنگ فِرقُو قوم بند وکھریویں دا نشان بن بِتریا- بولی میں ٹُوں دا میل وسیلہ نہ رہی، میں ٹُوں دیاں حداں اُنگھن دا آہر نہ رہی میں ٹُوں دے وکھرپ دا، میں دی ٹُوں نال کھار دا، میں دی ٹُوں اُتے چڑھت دا ہتھیار بن گئی- بولی بولی نہ رہی پڑبولی بن گئی تے پڑبولی بن کے بڑبولی تھی گئی- بڑبولیاں نے وردیاں کس لئیاں مُچھاں وٹ لئیاں تے فِرقُو قوم بند سیاست دے پڑ وِچ لہہ کے گُھل پئیاں- پر وردیاں مُچھاں دے پچھے اصل بولی تے ہے رَلا- بولی دا اصلا جو رلا ای ہویا- سو ایس لڑائی وِچ کیہنے کیہنوں مارنا اے تے کیہنے کیہنوں بچاونا اے کیہدے کولوں ایہدا پتہ نہیں رہندا- رہ ای نہیں سکدا- دوجیاں وردیاں وِچ آپنے پئے مریندے نیں تے آپنیاں وِچ دُوجے- فِرقُو سیاست نکھیڑ دی سیاست اے- دوجے نوں آپنے کنوں نکھیڑن دی- آپنے آپ نوں نرول کر ویکھن دی، کر ویکھن تے دوجے نوں ویکھاون دی- ایہہ سیاست بندے دی وار نوں بُھلا کے ای سَردی اے- کیونجو بندے دی وار تے ہے ای رَلے دی- کوئی ہوند نرول تے تھی ای نہیں سکدی کیونجو ہوند بندی ای رَلے نال اے- ہوند دا تت ای رَلا اے، ہوند انہوند دا رلا- نرول تھیون کملی رُجھ اے آپا مار آہر اے- اج میاں محمد بخش نوں گذریاں سو ورھے لنگھ گئے نیں- ایہناں سو ورھیاں وِچ راسوالی دے جگ

پیارنے قوم بندی دے کیہڑے کیہڑے رنگ کڈھے نیں تے اوہناں کولوں کیہ کیہ کم کڈھائے نیں ایہہ ویروا تے کریندے ای رہندے نیں وارکار۔ پر راسوالی دے جگ پیارنے آپنا تروڑ کرن والی سوچ دا موہنہ موڑن لئی وی جگ پسریا اپرالا کیتا اے بہوں رنگا۔ ایس اپرالے نے وڈیاں وڈیاں نابر سوجھواناں دا کنڈا کڈھ دِتا اے۔ گھنے اوہ سیانے جیہڑے چالو ویہار دا ویہن موڑن اُترے اج آپ ایس ویہن دے منجدھار سوار نیں۔ چوکھیاں ایہہ وِچار پکا ٹوریا اے جو راسوالی دی جگ چڑھت لازمی اے۔ ایسے وِچ بندیائی دی سُرخروئی اے اوڑک۔ راسوالی نے آپ ای دلدر دور کر دینے نیں، آپنے آندے دی تے پرانے وی۔ راسوالی دا جگ پیار ایہدی پوری جگ حاکمی آپ ای اُپا اے آپنے دِتے ہر روگ دا۔ ایہناں نوں راسوالی بارے ہر ٹوکویں گل چُبھن لگ پئی اے۔ آکھدے نیں کیہ جُھل پۓ کدیندے نیں ایہہ ہنڈھے ویلے دی رہندکھوند۔ ہر گل وِچوں وَرگ ونڈ تے میل گھول کڈھ ویکھاونوں تھکے نہیں اجے ایہہ۔ جیون دی رنگا رنگی نہیں دِسدی ایہناں نوں جیہنوں ویکھن ویکھاون اصل کم اے لکھیرے دا۔ ٹوکویں گل کرن والے آکھدے نیں پردانیو اسیں کون آں نویاں کڑمائیاں وِچ بھنگ گھتن والے۔ ایہہ تے کم ہویا تہاڈیاں شریکاں دا۔ ساڈا کِسے نال شریکا نہیں۔ ساڈا کیہ وس اے رنگا رنگی دیاں نویاں سونویاں سواداں کنوں کِسے نوں ورجن دا۔ اساں کیہڑے ڈک ای کھلوتے آں جگت راسوالی دے کھارے کھوہ نوں رگونوں جیہدی نساروں نویاں سواداں نوں پانی پیا لگدا اے۔

میاں محمد بخش آپنے ویلے وِچ راسوالی دے جگت پیار دا سُردا تروڑ بھالیا آپنی بُوہ وِچ۔ راسوال قوم بندی نوں نابر قوم بندی راہیں ٹُھلّھ پاون والی سوچ نال رلائی آپنی سوچ اوہناں۔ ایس راہ تے اوہ پۓ سوہنی دا قِصہ لکھن مگروں سگوں سوہنی دا قِصہ لکھدیاں 1857 وِچ۔ سوہنی دا قِصہ ملوان ویہار دا تروڑ کریندا اے ملوان ویاہوں نابری

راہیں- سوہنی دی نابری رات دی کُھل اے دیہنہ دی باندھ بھنن کیتے- نناں دا کچا گھڑا ایس رات کُھل نوں روکدا اے- ایہہ کچا گھڑا دیہنہ دا چھاپا اے رات اُتے- بندے دا ملوانی نال بھیڑ پھل کیویں تھیوندا اے- سوہنی دے قصے وِچ تاں سوہنی دی موت ای رمز اے پھل تھیون دی- پر کیہ پھل تھیون موت دی رمزوں بنا نہیں ویکھیا ویکھایا جا سکدا- ایہہ مُدا بنیا میاں صاحب لئی تے ''سیف الملوک'' دے قصے راہیں نبیڑدا جاپیا اوہناں نوں ایہہ مُدا- ''سیف الملوک'' دی کہانی دی ویتر درباری آہی پچھوں- میاں صاحب اوسے کہانی نوں بندے دی کُھل دی رمز بناون دا اُپرالا کیتا- سوہنی دی موت (جیویں ہیر تے سسی دی موت) ویہار نوں رون دی رمز اے- بندے دی کُل نال اِکائی دی تانگھ، آپنے تت ست نال مِلن دی تانگھ مِل ویہارے رہ ای نہیں سکدی- یا مَل ویہار مکے یا ایہہ تانگھ تھکے- سو موت سوہنی دے قصے وِچ مل ویہاروں انموڑ نابری دا نشان اے- جدوں 1857 وِچ انگریز راسوالی دا تروڑ نابر قوم بندی بنیا تاں مَل وانی دے تروڑ نوں پچھانہہ کرنا پیا- نابر قوم بندی وِچ استھاور مَل واناں نوں رلاون ضروری ہا- نابر قوم بندی مل ویہار دی بنتر نوں نہیں پرچولدی- اوہدا پہلا کم ہر میل دیاں لوکاں نوں باہرلے راج موہرے اِکٹھ کر کھلہارن دا ہے- سو ''سیف الملوک'' دا قِصہ میل ونڈ نوں نہیں چھیڑدا، ورگ بھیڑ دا پرچھاواں نہیں پون دیندا آپنی کتھ اُتے کسے کُھلے رنگ وِچ- سیف دی باتشاہی نوں حق دی باتشاہی دی رمز بنیندا اے- میاں صاحب نے قصے دی پرانی جماندرُو درباری بنتر نوں نویں نابر قوم بند سوچ دا ڈھو بنایا- جیویں آکی سپاہیاں بہادر شاہ ظفر نوں ڈھو بنایا، جیویں مولوی غلام رسول یوسف دی رمز نوں تے خواجہ غلام فرید صبح صادق خاں نوں- میاں صاحب نوں ویلے دی لوڑ ایہا جاپی- اوہناں کُل اِکتا (وحدت الوجود) دے وچار نوں وی قوم بندی دے حق وِچ وسیب دِیاں تریڑاں میلن لئی ورتیا- فقر ریت دیاں اگلیاں لِکھتاں وانگ ''سیف الملوک''

وِچ گل اِکتا مل وان میل نوں کُھل کھلو کے پُنن ونگارن دے کم نہیں آوندی- پر جے گل اِکتا ایہہ کم ولا جاوے تاں اوہ آپ پولی ہو جاندی اے- ورگ تریڑاں نوں کھولن تے راسوال راج نوں وی وارا نہ ہا کھاندا پر فِرقُو تریڑاں نوں کھول کے پکے پاڑ بنا کے نویں سیاست وِچ اُتارن تے راسوال راج دی لوڑ آہی- سو نابر قوم بندی دے پچھے کھلوتے سنگدے وحدت الوجود دا تروڑ وحدت الشہود راہیں وی تھیا تے کُھلی دَبل مُلوانا چاری راہیں وی- نابر قوم بندی میدان فِرقُو قوم بندی نوں دے گئی- وحدتی قوالیاں کراون والے آپ گھابر کے مُلوانیاں دے پچھے ہو کھلوتے- پیر پیر تے مُلا نوں بندن والے آپ کسے اعتباری مُلا دا پتہ کراون لگ پئے نویں شریعت بارے صلاح لین لئی-

جد تائیں وسیب نے میل بند رہنا اے ہولیاں بھاریاں میلاں دی نکھیڑ نے ای بندے دی سُرت سارن دا کم کرنا اے- جگت راسوالی میلاں دی نکھیڑ ولوں بندے دی نظر ہٹاون لئی فِرقُو نکھیڑ نوں اگیرے کریندی اے کئیاں ڈھنگاں نال- اجکل جگت فرقے بندی دا جِن وکھال کے ایہو آہر پئی کریندی اے- ورگ ونڈ مُڈھلا پواڑا اے بندے دی وار دا، شوہ پواڑا- ایہہ نواں نہیں- پر ایہدے بی دس ہزار ورھے پہلوں پئے کہ پنجاہ ہزار ورھے پہلوں ایہہ اصلوں پرانا وی نہیں- بندے دی ہُن تائیں کھوجی وار کوئی دہ لکھ ورھے پرانی اے- سو خلقت چر جُگیں سانجھ ورتن ورتیندی آئی- کلہہ جُگ (کھیہڑ دا دور) تدوکنا ہے جدوکنے بندے کول وافر اُپج سہیڑن سانبھن دے وسیلے آئے- کجھ لوک وافر اُپج دے آتھنی سانبھے ورتاوے بنے- ویلے نال ایہہ اوہناں دا جدی کم بن گیا- کرن ہار تے سانبھن ہار دی ونڈ اوڑک مالک تے کامے دی ونڈ بن نتری- کلہہ جُگ دی اجوکی صورت جگت راسوالی اے- راسوالی دا اُپا ایہدے اندروں ای اُٹھنا اے پر راسوالی نے آپ نہیں اٹھاونا- آپ تے اوہنے ٹِل لاونا اے ایہنوں

دباون دا- اُپا اٹھاونا اے راسوالی دی مار تھلے دبے ہوئے سدیوں تت ست نے، سانجھ ورتن دے پرانے سواد نے جیہڑا مَل وانی دے ہر رُوپ نوں ٹکرن لئی نویں سو نویں رُوپ بھالدا آیا اے- ہُن جے راسوالی جگیا گھدا اے آپنے آپ کوں تاں ایس جگیائی مَلوانی دی نابری وی جگیا سی آپنے آپ کوں تاں ای سَرسی- اج ایس نابری دی جیہڑی کنی کیدھرے وی پئی اے اوہدا وَگ رُلن بندا اے گُل جہان تے پوندیاں کنیاں نال بھاویں اوہ دھرت دے اُپر نیں بھاویں اندر دَھس وَس گئیاں نیں تے بھاویں اجے کِتے سمندراں وِچ ای ہن، تاء واء نوں تانگھدِیاں-